

МУБОРИЗА БАРОИ
 БАРПО ВА МУСТАҲҚАМ
 НАМУДАНИ ҲОКИМИЯТИ ШҶРАВИЙ
 ДАР ҲУДУДҲОИ ТОҶИКИСТОН

ҲУДУДҲОИ
 МАЪМУРИИ ҶМШС
 ТОҶИКИСТОН (СОЛИ 1929)

Ҳақимов Нозим

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ барои синфи 10

**«СОБИРИЁН»
с. 2005**

Истифодаи иҷоравии китоб:

№	Номи насаби хонанда	Синф	Соли таҳсил	Ҳолати китоб (баҳри китобдор)	
				Аввали соли хониш	Охири соли хониш
1					
2					
3					
4					
5					

Ҳакимов Нозим

ТАЪРИХИ ХАЛҚИ ТОҶИК

Китоби дарсӣ барои синфи 10

Рассом: *Ғаниев Иброҳим*
Муҳаррир: *Ҳомидов Асрор*
Тарроҳ: *Ҷаҳонова Фирӯза*
Дизайн: *Камалов Руслан*

Ба матбаа 03.04.2005 сол супорида шуд. Ба чопаш 15.06.2005 сол имзо шуд. Формати 60x90^{1/16} Коғаз офсет. Ҳуруфи адабӣ. Чопи офсет. Ҷузъи чопи шартӣ 11,5. Ҷузъи нашрию ҳисобӣ 12. Адали нашр 65000 нусха. Супориши № 486.

Ҷамъияти Дорони Масъулияташ Маҳдуди «СОБИРИЁН»
734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 37.

Ҷамъияти саҳҳомии «Матбуот»-и Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон
734025, Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 37.

САРСУХАН

Таърих ин як қисми ёди халқ аст. Бо ҳама пастию баландихош, бо ҳама хубу бадхош, бо ҳама фардхон чоҳилу оқилу дар ёди ҳамзамонону дар сабти каламкашонаш боқӣ мемонад. Ҳар даври замони таърихӣ хусусиятҳои хоси худро дорад. Бо ҳамон хусусиятҳои ин давлатҳои халқҳо, ҳокимону қаҳрамонҳо ва аҳли заҳматаш ба таърих ворид мешаванд. Тоҷик давлатҳои абаркудрату императорӣ (Ҳахоманишию Сомониён), мустақилу дар ихтисос давлатҳои абаркудрат (Таҳристон, Сугд, Ғуриҳои Тоҷикистони Шӯравӣ) ва хурду тобеъ (Тоҳириён, Сафориён, Куртҳо, Сарбадорон)-ро дошт. Тоҷик шоҳони одилу (Анушервони Одил, Исмоил), ҷаллод (Темуру Насрулло) ва қаҳрамонони беҳамто (Рустам, Исфандиёр, Спитамен, Муқаннаъ, Восеъ), шаҳрҳои номӣ (Балх, Ҳирот, Нишопур, Бухоро, Самарқанд, Гурганҷ, Қўқанд)-ро дошт. Ҳамаи ин номҳо саҳифаҳои дурахшону хушангези халқи тоҷик буданд ва доништа мешаванд. Ба ҳамаи ин хонандаи мо шинос аст. Ақиқат дар ин китоб хонанда боз ба як саҳифаи гардондашудаи ба таърих рафтаи халқи тоҷик - Тоҷикистони Шӯравӣ, ки пур аз тазодҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, маданӣ ва инсонист шиносӣ пайдо мекунад. Китоб, ки дар санаҳои солҳои 1918-1945-ро дар бар мегирад, давраи бениҳоят пурмӯҷаро, ҳассос, печидаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва тамаддунии халқи тоҷикро фаро гирифтааст, ки сотсиализми шӯравӣ ва ҳатто ҷаҳонӣ махсус мешуд. Хусусиятҳои хоси ин давраи таърихи халқи тоҷикро - ин амалии назарияи авомии (пролетарии) имконияти сохтмони сотсиализм дар мамлақати аз ҷиҳати иқтисодӣ, маданӣ ва сиёсӣ қафомонда ташкил медед. Яъне талабагон дар синфҳои 8 ва 9 хонда ва фаҳмида буданд, ки аввалан, тоҷикон аз асри XIII сар карда соҳибдавлат набуданд ва баъдан аз нуқтаи назари иқтисодӣ ва сиёсӣ ба қатори садумин давлатҳои ҷаҳон дохил мешуданд. Дар ҳолате, ки бисёр халқҳои ҷаҳон дар Аврупою Осиё давлатҳои мутамаддин таъсис дода иқтисодиёту маданияти онҳо аз тоҷикон ба садсолаҳо пеш рафта буд. То соли 1918 тоҷик дар ҳаёти давлатҳои бегонапарасту ғосиб (Бухоро, Афғонистон, Россия) буданд. Ин китоб хонандаро ба раванди таъсисёбии давлати миллии тоҷикон - Тоҷикистон, ба ҳаёти иқтисодию сиёсӣ ва маданияти давлати тозабунёди меҳнатдӯсташ дар ҳаёти шӯроҳо ва аз аҳволи боз чуни тоҷикони берунмарзнаш ошно месозад.

Китоби дарсӣ 34 мавзӯӣ: 30 мавзӯи дарсӣ ва 4 дарси мустаҳкамкунию ҷамъбастиро дар бар мегирад. Матни 30 дарси алоҳида ва мавзӯи масъалаҳое, ки метавонанд боз мавзӯи 4 дарси дигар шуда тавонанд, дода шудааст. Ин чор дарс ба синфҳо, мактабҳо, муаллимҳо вобастаанд. Агар муаллим ҳисоб кунад, ки мавзӯҳои гузашта ҳоҷат ба такрорӣ надоранд, нақшаи тахминии дарси навбатӣ дода шудааст. Яъне китоб муаллимро аз даву този ҷустуҷӯи мавзӯи дарсӣ ва "кашф" кардани он озод карда, мавзӯи ҳар як дарс мушаххас дода шудааст. Ҳар як дарс бо мавзӯчаҳо ва саволҳои пурсишу мустаҳкамкунӣ таъминанд. Матни китобро муаллиф худ дар мактаби миёнаи таълими ҷамагонӣ таҷриба кардааст ва матну маводи додааш барои ҷама мактабҳои таълими ҷамагонӣ ва литсею гимназияҳо ва ҳам барои муаллиму ҳам барои талабагонии ҳозира дастрас ва басандааст.

Муаллиф ин китобро ҳамчун китоби алтернативӣ пешниҳод карда бошад ҳам, камбудии зиёди усулӣ, матнӣ ва пайдарҳамии ниҳонии онро медонад ва роҳҳои ислоҳи онро ҳам дар назар дорад. Яъне ин матни пешниҳодкардан як фард - муаллиф аст. Дар Тоҷикистон имконияти навиштани чунин китобро ҳазорҳо одамон доштанд, вале ҷуръат накарданд. Фикру дарҳости ҳамаи онҳоро мо бо мамнуният қабул мекунем ва интизорем.

Муаллиф.

ҲАРАКАТИ ЗИДДИШҶҶРАВИ ДАР ҚАЛАМРАВИ ИМРҶЗАИ ТОҶИКИСТОНИ ШИМОЛӢ ВА БАДАХШОН.

§ 1. Ҷорабиниҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистони шимолӣ ва Бадахшон.

а) Барҳам додани органҳои идораи давлатии ҳукумати сарнагун-
гашта.

Ҳукумати Шӯравӣ баъди ба даст даровардани ҳокимияти мар-
казӣ фаъолияти худро аз барҳам додани Ҳокимияти марказӣ ва
органҳои қудратии ҳукумати сарнагунгашта сар кард. 28 октябри
соли 1917 вазифаи Комиссари Комитети Туркистонии Ҳукумати Му-
ваққатӣ ва Комиссариатҳои алоҳидаи он барҳам дода шуда, моҳи
ноябри соли 1917 ба ҷои он Шӯрои Комиссарони Халқ ва Комисса-
риатҳои соҳавии Туркистон таъсис дода шуд.

Шӯрои Комиссарони Халқ ҳамчун органи олии давлатӣ дар бо-
раи барҳам додани Комитетҳои Иҷроияи Ҳукумати Муваққатӣ дар
вилоятҳо ва уездҳо қарор қабул кард. Дар асоси ҳамин қарор де-
кабри соли 1917 ва январи соли 1918 Комиссияи вилоятӣ ва суд-
ҳои вилоятҳои Самарқанду Фарғона ва Комиссияҳои уездҳои
Хучанд, Қўқанд, Намангон ва Комиссияи қитъаи Панҷакенти
вилояти Самарқанд барҳам дода шуданд. Вазифаи ин органҳои
идорӣ ба зимми Шӯроҳои уездии Хучанд, Қўқанд, Ҷротеппа ва
Шӯрои қитъаи Панҷакент вогузор карда шуда буд.

Раванди ба тариқи радикалӣ барҳам додани сохтори идории киш-
вар ба баъзе ташкилоту хизмҳо (аз ҷумла, ба "Шӯрои исломиён" ва
эсерҳо) маъқул наомад. Онҳо роҳи генералии пеш гирифтаи Ҳукума-
ти Шӯравиро дар масъалаҳои ташкили давлат дар шакли шӯроҳои
намоёндагони халқ ва "Декларатсияи ҳуқуқи халқҳои меҳнаткаш ва
истисморшаванда"-и қабул кардаи анҷумани II Шӯроҳои Умумиро-
сиягиро қабул накарданд. Инро ба назар гирифта, 5 декабри соли
1917 ташкилоти "Шӯрои исломия"-и уезди Хучанд ва январи соли
1918 хизби эсерҳо дар тамоми Россия ва аз ҷумла дар Туркистон бе-
кор карда шуданд. 10 декабр Шӯрои Комитети Иҷроияи кишвари
Туркистон дар асоси "Низомнома дар бораи шӯроҳои намоёндаго-
ни коргарон, аскарҳо ва деҳқонон" ба таъсиси шӯроҳои ягонаи на-

мояндағони коргару деҳқону аскарҳо сар кард. Мувофиқи "Низомнома" аз ҳар сад интиҳобкунанда як намояндагӣ ба шӯроҳо интиҳоб мешуд. Шӯрои муттаҳидан Хучанд декабри соли 1917 ва январи соли 1918 дар бораи пароканда карда шудани Комичроияи Ҳукумати Муваққатии Хучанд, Ҷротеппа ва Урсатъевск ва "комитети чамъиятӣ"-и Драгомирово қарор қабул кард.

Дар Тоҷикистони шимолӣ дар шаҳрҳои Хучанд ва Ҷротеппа ду маҳони шахрӣ амал мекарданд ва фаъолияти онҳо бо қорҳои маорифу маданият ба охир мерасид. Ин орган ҳам 5 марти соли 1918 пароканда шуда, фаъолияти он ба зимман Шӯроҳои шахрӣ тобеъ карда шуд. Аз 5 марти соли 1918 сар карда фаъолияти Комичроияи шахрӣ-уездии шахри Хучанд сар мешавад.

30 марти соли 1918 вазифаи Комиссари уезди Хучанд, комиссариатҳои почта, хазинадорӣ, идораи хӯрокворӣ барҳам дода шуда, комитетҳои озукворие, ки аз баҳори соли 1917 амал мекарданд, тағйир дода шуданд. Ба ҷои онҳо 18 апрели соли 1918 дар назди шӯрои уездӣ шӯъбаҳои хоҷагии халқ, молия, почта, тандурустӣ ва ғайраҳо таъсис дода шуданд.

б) Таъсиси органҳои қудратии Ҳокимияти Шӯравӣ.

Таърих исбот кардааст, ки ба даст гирифтани ҳокимияти сиёсӣ нисбат ба нигоҳ доштани он осонтар аст. Аз ин рӯ, дар ҳама давру замон сулолае, гурӯҳе, ҳизбе ва ё шахсе ба сари қудрат меомад, пеш аз ҳама тақягоҳи худ-ҳукумати нав ва ба худ содик, органҳои қудратии давлатӣ - артиш, милиса, суд, прокуратураи ба худ содикро таъсис ва ё мустаҳкам мекард. Инқилоби октябри соли 1917 ҳам истисно нест. Инқилоб ҳокимияти сиёсиро ба даст гирифта, дастгоҳи давлатии пештараро асосан барҳам дода, дастгоҳи давлатии навро таъсис дод.

Таъсиси Артиши Сурх. Қадами минбаъдаи диктатураи пролетариат ин ҳимояи худ ба воситаи артиш буд. Дар рафти тайёри ба инқилоб Гордҳои Сурхи коргару деҳқонон ташкил ёфта буданд. Баъди гирифтани ҳокимияти сиёсӣ ин гордҳо аз сабаби низомӣ набуданаш давлатро мухофизат карда наметавонистанд. Аз декабри соли 1917 Ҳукумати Шӯравӣ ба таъсиси Артиши Сурх сар кард ва то баҳори соли 1918 Артиши Сурхи коргару деҳқон бо тамоми сохтораш ташкил ёфт.

Дар уезди Хучанд аввалин отрядҳои коргарӣ дар байни аҳли деҳа, шаҳрак ва шаҳрҳои руснишину истгоҳҳои роҳи оҳани Хучанд, (Ғафуров), Урсатъевск, Драгомирово (Пролетар) ва Приди-

ново (Қайроққум) ноябри соли 1917 таъсис ёфта буданд. Вале ин Горд-хон Сурхи ташкилёфта қудрати нигоҳ доштани Ҳукумати Шӯравиро надоштанд. Аз ин рӯ, зарурати ташкили кӯшуни доимӣ пеш омад. 23 март соли 1918 Шӯрон Комиссариати Халқи Туркистон дар бораи таъсиси Артиши Сурхи доимии қорғару деҳқон қарор карда буд. Дар асоси ҳамин қарор 18 апрели соли 1918 дар уезди Хучанд ислохоти ҳарбӣ гузаронида шуд. Аввал дар назди шӯроҳои шахрӣ сексияҳои ҳарбӣ бо сардори Комиссари Ҳарбӣ таъсис ёфт. Сентябри ҳамон сол Комиссариатҳои Ҳарбии истиғоҳи Шахристон, Далён ва Гончӣ таъсис ёфтанд. Баробари таъсис ёфтани Комиссариати Ҳарбии уездӣ, Раёсати маҷбуриятҳои ҳарбии Хучанд пароканда шуданд. Қисмҳои ҳарбии Хучанд ба ҳайати Артиши Сурхи Шӯравӣ ҳамчун кӯшуни иттиҳодӣ дохил гардид. Иттиҳодияи аввалини ҷум-хуриҳои собиқ шӯравӣ, иттиҳоди ҳарбӣ буд.

Барҳам додани судҳои кӯҳна ва таъсис додани судҳои нав. Яке аз органҳои низомёфтаи давлатӣ судҳо буданд. Дар Туркистон ин органро судҳои округӣ, палатаҳои судӣ ва судҳои ҳарбӣ ташкил мебуданд. Баъди инқилоб қувваҳои аксулинқилобӣ ба ташкил додани сӯиқасдҳои зиддишӯравӣ, ба тайёр кардани исёнҳо, иғво, ва ғоратгарӣ даст заданд. Барои химояи тартиботу қонуниятҳои инқилобӣ судҳои кӯҳна қодир набуданд. Аз ин рӯ, ҳоло 22 ноябри соли 1917 мувофиқи нишондоди "Декрет дар бораи судҳо" сохтори кӯҳнаи судӣ ва прокурорӣ бекор эълон шуда, вазифаи онҳо ба зиммаи Комиссариати халқии адлия вогузошта шуда буд. Инчунин Комиссариати халқии адлия вазифадор карда шуда буд, ки системаи судии нави шӯравиро то январи соли 1918 таъсис диҳад. Дар асоси ин нишондод 12 декабри соли 1917 ШКХ кишвари Туркистон қарори барҳам додани судҳои хавзагӣ (округӣ), палатаҳои судӣ ва судҳои ҳарбиро баровард, вале аз сабаби паст будани маърифати ҳуқуқии аҳоли, ки ба судҳои шариятӣ (қозигӣ) эътиқоди қалон доштанд ва пурзӯр будани аксулинқилобчиӣ, дар давраи муқарраршуда гузаронидани интиҳобот ба судҳои нав муяссар нагардид. Аз ин рӯ, мӯҳлати фаъолияти судҳои кӯҳна аз 17 феввали соли 1918 баъди ба ҳайати судҳо дохил кардани намояндагони шӯроҳо дароз карда шуда буд. Вале аз сабаби муносибати душманона нисбати Ҳокимияти Шӯравӣ доштани онҳо, фаъолияти судҳои кӯҳнаро шӯроҳо ба дастӣ худ гирифтанд. Ин ҳолат соли 1917 дар Шӯроҳои Тошканд, Чорчӯ ва Кушка ва аввали соли 1918 дар аксарияти шӯроҳои кишвари Туркистон ба амал омада буд. Аз ҷумла, дар уезди Хучанд ҳам чунин шуд. Судҳои кӯҳнаи волостҳои Нов, Гула-

қандоз, Уральск, Унчй ва Шаҳри Кӯхнаи шаҳри Хучанд масъулияти худро ба судҳои нав интихобшудаи шӯравӣ супориданд. Декабри соли 1917 суди оштидихандаи шаҳри Ғротеппа ҳам барҳам дода шуда, ба ҷои он суди халқӣ таъсис дода шуда машваратчиёни судӣ интихоб шуда буданд. Вале аксарияти судҳои кӯхна боқӣ монда буданд. Ин ҳамзистии муваққатӣ дер давом накард. Аз марти соли 1918 сар карда дар назди шӯроҳо трибуналҳои инқилобӣ таъсис ёфтанд, ки мақсадашон мубориза зидди душманони соҳти шӯравӣ буд.

Аз тобистони соли 1918 сар карда муассисаҳои судии кӯхна ба барҳамхӯрӣ сар карданд. Аввал судҳои харбӣ-округӣ (июли соли 1918) ва баъд палатаи судии Тошканд (охири соли 1918) ва аввали соли 1920 тамоми сохтори судҳои кӯхнаи козигӣ ва подшоҳӣ барҳам дода шуда буданд.

Баробари судҳои халқии шӯравӣ ҳамчун органи ҳифзи инқилоб сентябри соли 1918 - Комиссияи Фавқулӯда (КФ) дар ҳайати Комиссияи Фавқулӯдаи Умуминттифок (КФУ) таъсис ёфта буд. Вазифаи ин орган - мубориза зидди акеулинкилобчигӣ, қаллобӣ ва гонатгарӣ муқаррар карда шуда буд. Яъне то ибтидои баҳори 1918 раванди шикасти дастгоҳи кӯхна ва барпо шудани сохтори нав анҷоми худро ёфта буд. Ҳамаи идораҳои ҳокимият аз як шакли сохтор ба шакли дигар гузаронида шуданд. Сохтори шӯравӣ ташаккул ёфт ва муносибати нави давлатдорӣ ба худ роҳ кушоданро сар кард.

Таъсиси милисан шӯравӣ. Дар уезди Хучанд марти соли 1917 полиция ба милиса табдил ёфта, вазифаи нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятиро дар асоси оинномаи нави милисан халқӣ ба ўҳда дошт. Агарчи милисан халқӣ ном дошт, вай пурра органи қудратии Хукумати Муваққатӣ буд. Дар рафти инқилоби октябрӣ дар Туркистон ҳам дружинаҳои коргарӣ таъсис ёфта, вазифаи ҳимояи коргаронро аз зӯроварӣ ва фишори милисан давлатӣ ва юнкерҳо ба зимма гирифта буд. Маҳз ҳамин дружинаҳо қувваи асосии нигоҳ доштани тартиботи инқилобӣ гардида, 10-ноябри соли 1917 ба органи расмии давлатӣ табдил ёфта, номи милисан коргару дехконро гирифт. Милисан тоҷик низ ноябри соли 1917 ҳамчун шӯъбаи милисан Россия дар назди Шӯрои Комиссариати Халқи уезди Хучанд таъсис ёфта, вазифаи ҳимояи тартиботи инқилобӣ ва сарҳади шӯравиро ба ўҳда дошт. Дар Тоҷикистони шимолӣ ва Помир раванди ташаккулёбии милисан шӯравӣ то охири соли 1918 давом ёфт.

в) Аввалин чорабиниҳои иқтисодии Шӯравӣ дар Тоҷикистони шимолӣ.

Чорӣ гардидани назорати коргарӣ ва моҳияти он. Дар асоси қарорҳои анҷумани II Шӯроҳои Умумироссиягӣ ва анҷумани III Шӯроҳои кишварӣ дар бораи миллӣ кардани корхонаҳои саноатӣ ва мусодираи замин, ҳукумати Туркистон ба гузаронидани чорабиниҳои иқтисодӣ аз чорӣ кардани назорати коргарӣ сар кард.

14 ноябри соли 1917 Комитети Иҷроияи Марказии Умумироссиягӣ "Лоихаи қоидаҳо дар бораи назорати коргарӣ"-ро қабул карда буд. Ин қоидаҳо талаб мекард, ки назоратро аз болои истеҳсолоти ҷамъиятӣ ва тақсими маҳсулот ташкил ва пурзӯр карда шавад. Сабabi асосии чорӣ карда шудани назорати коргариро Ҳокимияти Шӯравӣ дар он меид, ки диктатураи пролетариат яку якбора саноат ва муносибатҳои истеҳсолии сотсиалистиро ба вуҷуд оварда наметавонад. Барои ин лозим буд, ки аввалан, коргарон ҳунари ташкил ва идора кардани истеҳсолотро ёд гиранд. Ёд гирифтани ба воситаи назорати коргарӣ осонтар буд. Ҳокимияти Шӯравӣ дар назар дошт, ки бо чорӣ карда шудани назорати коргарӣ душманони синфӣ муассисаҳои истеҳсолиро аз қор монанда ё вайрон карда наметавонанд. Инчунин, назорати коргарӣ доираи фаъолияти корхонаҳои хусусӣ ва соҳибкоронро танг намуда, қори ташкил намудани истеҳсолоти ҷамъиятиро осон гардонд. Яъне мақсади назорати коргарӣ он буд, ки синфи коргарро ба истеҳсолоти ҷамъиятӣ наздик ва ба идда кардан тайёр намояд. Баъди қабули қоидаҳо 14 ноябри соли 1917 Ҳокимияти Шӯравӣ декретро дар бораи чорӣ намудани назорати умумии коргарӣ қабул кард. Амалӣ гардидани ин декрет дар Туркистон аз нимаи дуюми соли 1918 сар шуд. Аввалин шуда назорати коргарӣ дар корхонаҳои коркарди пахта ва равангашӣ чорӣ карда шуд. Ин чорабинӣ дар давоми моҳҳои апрел-июни соли 1918 гузаронида шуд. Ва ин амал натиҷаи хуб ҳам дод. То охири баҳори соли 1918 дар тамоми корхонаҳои саноати Туркистон назорати коргарӣ чорӣ гардид. Дар ҳама ҷо комитетҳо ва ташкилотҳои фабриқӣ-заводӣ ва қонни назорати коргарӣ таъсис ёфтанд. Ташаббусқори ин назорат бештар ҳизби болшевикӣ буд.

Дар рафти чорӣ шудани назорати коргарӣ Ҳокимияти Шӯравӣ баъзе нозуқиҳои истеҳсолотро, ба мисли таъмини корхона бо ашёи хом, таҷҳизот ва ташкили қори мурағтаби корхонаро, ёд гирифт. Ин таҷриба психологияи коргаронро тағйир дод. Синфи коргар бештар худро соҳиби корхона ҳис мекардагӣ шуда, муносибаташро ба меҳнат, корхона, ба интизоми меҳнат ва баланд бардоштани ҳосил-

нокни меҳнат дигар кард. Ин боиси осон гардидани милликунонии саноат гардид.

Ибтидои ҷамъиятигардонии истеҳсолот. Милликунонии саноат ин маънои барҳам задани сармоядории калон-буржуазияро ҳамчун синф, барҳам задани базиси иқтисодии сармоядорӣ ва таъсис додани заминаи иқтисодӣ ва саноатии ҷамъияти навро дошт.

Милликунонии саноат дар Тоҷикистон аз корхонаҳои пахтазакуний ва равғанкашӣ сар шуда, нисбат ба марказ дар муддати хеле кӯтоҳ гузаронида шуд.

Дар асоси қарори Шӯрои уездии Хучанд аз 24 марти соли 1918 7 заводи пахтазакунии уезди Хучанд ва заводҳои собуназии Хучанду Ҷротешпа, 2 заводи пахтазакунии Конибодом миллӣ эълон шуданд. Умуман, дар соли 1918 ҳаман заводҳои пахтазакуний ва равғанкашии бародарон Алибоевҳо, Пинхасов, Маҳкамбоев, Потеляхов, Ашӯрбоев, Турсунов, Мирмуминов, Имонхонов, ширкати истеҳсоли нефти "Санто", қонҳои ангиштсанги Шӯроб, заводи ҷарми шӯъбаи Хучандии рафоқатгарии саноатӣ-савдоии Емельянов ва Сорокин, шӯъбаи Хучандии ҷамъияти "Кавказ", "Меркурий" ва "Шарқӣ", дорухонаҳо, ҷамъиятҳои сугурта, нақлиёт, муассисаҳои пиллахушккунӣ ва захираи пахта миллӣ карда шуданд. Идора ва роҳбарӣ кардани қорхонаҳои миллишуда ба зимми Шӯрои Олии Ҳоҷагии Халқ ва идораҳои он дар маҳалҳо, шӯъбаи ҳоҷагии халқи назди Шӯроҳои уездӣ гузошта шуда буд.

Дар Помир ва Бухорои Шарқӣ ягон қорхонаи саноатӣ вучуд надошт ва ҳоҷат ба милликунонии саноат набуд.

Ибтидои ислоҳоти обу замин. Тоҷикистон кишвари деҳқонӣ буд. Инқилоб мебоист масъалаи заминро ҳал мекард. Яке аз қонунҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравӣ ин Декрет дар бораи замин буд, ки дар анҷумани II Шӯроҳои Умумироссиягӣ қабул шуда буд. Барои амалии ғаврии ин Декрет дар Туркистони миллӣ на шароит ва на имконият набуд. Аввалан, деҳқонони тоҷик ҳоло ташкилоти сиёсии худро надоштанд, сониян роҳҳо ва усули тақсими заминро ҳам наметодистанд ва баъдан ҷӣ миқдор замин ва ба кӣ тақсим кардани он ҳам маълум набуд. Аз ин рӯ, Ҳокимияти Шӯравӣ Декрет дар бораи заминро дар шароити Туркистон дар якҷанд давра гузаронид. Давраи аввалро, ки то ибтидои ҷанги гражданий давом ёфт, давраи қонунзодкунии Ҳокимияти Шӯравӣ доир ба ҳалли масъалаи замин номидаи мумкин аст. Дар ин марҳила қонуни идораҳои ба вучуд омаданд, ки метавонистанд милликунонии замин ва тақ-

сими онро ба чо оваранд. Декабри соли 1917 ШКХ Туркистон "Декрет дар бораи замин"-ро ва дар асоси ҳамин Декрет бо қарори Шӯрои Комиссариати Халқии зироат қарорро "Дар бораи тартиби гузаронидани ислоҳоти замин дар кишвар" қабул намуд ва аз 27 январӣ соли 1918 дар Туркистон ба гузаронидани ислоҳоти замин сар карда шуд, ки он аз худудҳои имрӯзаи Тоҷикистон фақат уезди Хучандро фаро гирифта буд.

Барои гузаронидани ислоҳоти замин Ҳокимияти Шӯравӣ бояд характери моликият ба замин, соҳиби бевоситаи он ва баъд миқдори заминро ба назар мегирифт. Чунин нишонаҳо барои деҳаҳои руснишин кайҳо боз маълум буданд. Дар деҳаҳои руснишин замин аз онӣ давлат буда, вале истифодабарии он деҳқонон буданд. Миқдори заминии онҳо маълум буд. Дар деҳаҳои миллӣ заминҳои давлатӣ, мулкҳои шахсии феодалӣ ва вақфҳо (замини масҷидҳо) ҳам буданд. Гарчи шакли миқдори онҳо ба ҳисоб гирифта шуда буданд, вале ҳуҷҷати расмӣ ҳолатҳои истифодабарии онҳо ҳанӯз ҳам мавҷуд набуданд. Аз ин рӯ, дар деҳаҳои руснишин гузаронидани ислоҳот фақат ба қонуни мӯҳтоҷ буди ҳалос. Худи деҳқонон ба гузаронидани ислоҳот тайёр буданд. Барои ҳамин ҳам дар маҳаллаҳои руснишин барои гузаронидани ислоҳоти замин ташкилоти махсус - комитетҳои камбағалон таъсис ёфтанд. Деҳа ва деҳқони тоҷик ба ин кор ҳоло тайёр набуд. Ба ҳалли масъалаи замин дар чунин вазъият фақат ҳокимият мебоист фаъолият мекард. Ва чунин ҳам шуд. Ҳокимияти Шӯравӣ қонун ва қоидаҳои мусодиракунии заминҳои помешкиро қабул карда, ба таъсиси органҳои амалии ин қонунҳо ҳам сар кард. Дар Хучанд, Ҷротеппа, Қонибодом Комиссияҳои махсуси ба ҳисоб гирифтани заминҳо ба кор сар карданд. Ин Комиссияҳо кори зиёдеро аинҷом доданд. Аз сабабе ки ҷанги шаҳрвандӣ оғоз ёфт, худи ислоҳотро гузаронида натавонистанд. Дар сиёсати Давлати Шӯравӣ ҷанг, яъне ҳимояи давлат ба ҷои аввал баромад. Ба ҳар ҳол, дар баҳор ва тобистони соли 1918 инқилоб ба деҳоти тоҷик ҳам сар дароварда буд. Чизе ки ба ҷашму дили деҳқон таъсир карда буд, ин қатъият дар амали кардани нақшаҳо ва қонунҳои қабулкардаи шӯроҳо буд.

Январӣ соли 1918 Шӯрои кишварӣ дар бораи таъсис додани комитетҳои обу замин қарор қабул кард. Феврари соли 1918 Комиссариати зироати Туркистон ба деҳқонон мурочиат намуда, даъват намуд, ки комитетҳои обу заминро таъсис диҳанд. Ин мурочиатро ба ҳисоб гирифта, дар тамоми волостҳои уезди Хучанд комитетҳои обу заминӣ таъсис ёфта буданд. 2 апрели соли 1918 комитети обу заминии Хучанд қарор кард, ки заминҳои киштиашудаи уездео ба

Харитаи сиёсии Осиёи Миёна дар соли 1918

деҳқонони безамину камзамин дода шавад. Сабаби асосии аз кишт мондани ин заминҳо манъ карда шудани истифодаи қувваи кории дигарон буд. Ҳокимияти Шӯравӣ истифодаи қувваи кории дигаронро дар замини бою феодалҳо манъ карда буд. Инчунин дар аввали соли 1918 Ҳокимияти Шӯравӣ касида гирифтани заминҳои зиёдатии феодалонро сар карда буд. Ҳамон апрели соли 1918 Шӯрои Хучанд қитъаҳои заминҳои дар Саритӯқай, Чумчуқарал ва Дашти Амин будаи заминдорони калонро касида гирифта ба деҳқонон тақсим карда дод. Меъёри замини тақсимшуда ҳамон қадаре буд, ки деҳқонон бе истифодаи қувваи кории одамони дигар аз ӯҳдаи кишт кори он баромада тавонад.

Дар шароити Осиёи Миёна кишоварзӣ бе ҳалли масъалаи об инкишоф ёфта наметавонист. Аз ин рӯ, Ҳокимияти Шӯравӣ масъалаи обро яку якбора ҳал карда буд. Тамоми иншоотҳои обӣ, каналҳо давлатӣ ва истифодабарии онҳо ба ихтиёри халқ дода шуда буд. Вале барои дар ҳолати корӣ нигоҳ доштани системаҳои обёрӣ вазифаҳои миробӣ барҳам дода нашуданд. Фақат вазифаи онҳо тағйир ёфт. Миробҳо аз болои дуруст истифода бурдани об ва дар ҳолати корӣ нигоҳ доштани системаҳои обёрӣ назорат мекарданд.

Ҳокимияти Шӯравӣ дар Шимолӣ Тоҷикистон дар соли 1918 рафоқатгарӣҳои кооперативии обёрӣ бо номҳои "Санҷак Арал" ва

"Парчаюз"-ро таъсис дод. Ба гайр аз ин ба тоза кардани каналу чӯйборҳо сар карданд. Аз ҷумла, барои тоза кардани канали Янги-арик деҳқонони деҳаи Басманда ба боёни сармоядори худ 10 ҳазор сӯм ҷарима муқаррар карда ва онро ситонда ба тоза кардани канали номбурда сарф намуда буданд. Вале барои гузаронидани ислохоти обу замин дар Помир ҳоло шароит набуд.

Луғати истилоҳот

1. Давлати Шӯравӣ-аввалин давлати коргару деҳқон, ки бунёдаш аз 25 октябри (7 ноябри) соли 1917 то соли 1991 вучуд дошт.
  2. Демократияи дохилиҳизбӣ-мафҳуми ҳизбӣ буда дар фаъолияти ХКИШ ва ХК Тоҷикистон истифода мешуд. Мақсадаш тоза ва мустаҳкам нигоҳ доштани ҳизб буд.
  3. Диктатураи пролетарӣ-мафҳуми сиёсӣ буда, ҳокимияти номаҳдуди синфи коргарро дар назар дорад, ки дар натиҷаи инқилоби сотсиалистӣ дар Россия аз 25 октябри соли 1917 ва баъд дар Тоҷикистон аз ноябри соли 1917 барпо гардида, мақсадаш сохтмони сотсиализм ва гузариш ба коммунизм буд.
- Диктатураи пролетариат ногузир бояд давлати ба тарзи нав демократӣ (вале хатман барои пролетарҳо ва умуман подорон) ва ба тарзи нав диктаторӣ (бар муқобили буржуазия) мебуд ва буд.
- Моҳият ва принсипи олии диктатураи пролетариат-ин иттифоқи синфии байни пролетариату деҳқон ва табақаҳои сершумори ғайрипролетарии меҳнаткашон, иттифок зидди сармоядорӣ буд.
- Шаклҳои таърихӣи диктатураи пролетариат ин Комунаи Париж, Давлати Шӯравӣ ва демократияи халқӣ буданд.
4. Ислохоти обу замин-яке аз ҷорабиниҳои аграрии Ҳокимияти Шӯравӣ дар солҳои 1918-1928 буда се давраро: 1918-1920, 1921-1923, 1925-1927-ро дарбар мегирад. Мақсад аз онҳо бо замин таъмин кардани деҳқонони беэминӣ камзамин буд.
  5. Назорати коргарӣ-ҷорабиниест, ки онро ноябри соли 1917 Ҳокимияти Шӯравӣ ҷорӣ карда буд. Вазифааш назорат кардан аз болон истехсолот, харид ва фурӯши маҳсулотҳои корхонаҳои саноатӣ буд, то ки Давлати Шӯравӣ аз саботажи иқтисодӣ дур бошад.

САВОЛҲО:

1. Органҳои идории кишвари Туркистонро номбар кунед?
2. Зарурияти барҳам задани органҳои пештарин давлатиро фаҳмонед?
3. Дар Тоҷикистони шимолӣ ва Бадахшон кадом органҳои давлатӣ амал мекарданд ва қай барҳам дода шуданд?
4. Вазифаи Комиссари уезди Хучанд қай барҳам дода шуда буд?
5. Комитети Иҷроияи Ҳукумати Муваққатии уезди Хучанд қай барҳам дода шуда буд?
6. Вазифаҳои Думани шаҳрии Хучанд ва Ёротеппа қай барҳам дода шуда буданд?
7. Судҳои кӯҳна қай барҳам дода шуда буданд?
8. Раваиди таъсисёбии Артиши Сурхи Шӯравиро шарҳ диҳед?
9. Раваиди таъсиси судҳои халқии шӯравиро шарҳ диҳед?
10. Миллиси шӯравӣ қай ва чӣ ҳел таъсис ёфтааст, нақл кунед?

§ 2.3. Ҳаракати зиддишӯравӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони шимолӣ дар солҳои 1918-1920

а) Ҷанги шаҳрвандӣ чӣ гуна ҷанг аст?

Ҷангҳо аз рӯи моҳияташон ба ҷангҳои забткорона, милли-озодхӯй ва шаҳрвандӣ (гражданӣ) ҷудо мешаванд. Ҷангҳои забткорона (ғоратгарона, таҷовузкорона) моҳиятан ин ғасби сарзамини давлати бегона ва торочу истисмори халқи он аст. Ҷангҳои милли-озодхӯй ин озод кардани кишвару халқи худ аз истисмору ғасби бегонагон (ачнабиён) аст. Ҷанги шаҳрвандӣ ҷангест, ки дар дохили як давлат як халқ рӯй дода, аҳоли ба ду гурӯҳи дар ақида бо ҳам зид ҷудо шуда, барои ҳокимияти сиёсӣ мечанганд. Намунаи онҳо ҳоло аз ибтидои ҷамъияти синфӣ маълум аст. Ҷанг байни кабилаҳо барои мавзеи шикор, ҷанг байни гуломону гуломдорон, ҷанг байни деҳқонон ва феодалон, ҷанг байни сохти феодалӣ ва капиталистӣ, ҷанги байни коргарон ва буржуазия. Ҳамаи ин шаклҳо ва намунаҳои ҷанги шаҳрвандӣ мебошанд. Яъне, ҷанги шаҳрвандӣ шаклҳои гуногунро гирифта метавонад. Ба ёд оред ҷангҳои граждани дар Рими Қадим, дар асрҳои миёна - дар Германия, дар даврани нав - дар Америка, дар асрҳои XIX ва ибтидои асри XX дар Хитой, Ҳиндустон ва Россияро.

б) Сабабҳои ба вуҷуд омадани ҳаракати зиддишӯравӣ дар Тоҷикистони шимолӣ.

Дар Тоҷикистон ҳам ҷанги шаҳрвандӣ шудааст. Ин ҷанг солҳои 1918-1923 шуда гузаштааст. Ин ҷанг байни сохти кӯҳна-маъмурияти Россияи подшоҳӣ ва тарафдорони ӯ - феодалони маҳаллӣ аз як тараф, ва сохти нави шӯравӣ ва тарафдоронаш аз тарафи дигар шудааст. Як гурӯҳ тарафдорони сохтори буржуазӣ ва дигаре тарафдори сохтори сотсиалистӣ шуданд. Табақои ҳукмрони пештара имтиёзҳои худро аз даст додан намехоҳад, табақои поёнӣ бошад, имтиёзҳои барои ӯ эълон кардан шӯравиро маъқул ёфтааст ва барои ҷимояи он бархостааст. Дар Тоҷикистон тарафдорони ҳокимияти нав ба қарорҳои дигаргунҳои иҷтимоӣ, ки баҳри некуаҳволии меҳнаткешон нигаронида шуда буд, така карду, муқобилони ҳокимияти нав ба диндорони омма. Ҳокимияти Шӯравӣ бо роҳи гузаронидани ислоҳоти иқтисодӣ - ҷорӣ кардани назорати коргарӣ, милли кардани корхонаҳои саноатӣ ва муассисаҳои давлатӣ, мусодираи замин ва тақсим кардани он дар байни деҳқонон, ҷорӣ кардани рӯзи кори 8-соата, манъ кардани истифодаи қувваи кори дар замини боён оммаи меҳнаткашро ба худ ҷалб кард.

Дар шароити Туркистон гурӯҳи зиддишӯравӣ тарафдори бештар пайдо карданд. Онҳо декрету қонунҳои Ҳокимияти Шӯравиро ба таври худ фахмонда тавонианд. Масалан, шиорҳои шӯравии озодии дин ва баробариро чунин шарҳ доданд: озодии болшевикӣ ин озодии куфррист. Яъне, нашинохтани худост. Баробарии зану мард ин умумӣ гардидани занҳо, ҳатто фарзандон аст.

Дар ташвиқоти зиддишӯравӣ рӯҳониён саҳми асосӣ доштанд. Онҳо мегуфтанд, ки агар ба ҳимояи имон ва дини худ нахезед, кофир мешавед. Ғазавтро фатво меоданд. Ин кор бештар ба онҳо дар деҳаҳои дурдаст даст меод. Бештар ҳамин ақида гурӯҳи дигар - ҳимоятгарони имону динро ба миён овард. Ҳокимиятҳо ҳангоми бошанд, онҳоро барои мақсади асосии худ-яъне ба даст овардани ҳокимият истифода карданд. Дар аввали тобистони соли 1918 дастаҳои ба ном "муҷоҳиддин" ва ё "босмачиҳо" пайдо шуда, кишварро ба ҷанги граждани кашиданд.

Сабоби асосии дар Тоҷикистони шимолӣ ба вуҷуд омадани ҳаракати зиддишӯравӣ ин аввалан, қисми таркибии империяи Россия будани ин минтақа ва ғалабаи инқилоби Октябри соли 1917 рус буд, ки он бо қадамҳои музаффарона дар тамоми ҳудуди империяи Россия ва аз он ҷумла, дар Туркистон ҳам паҳн гардида буд. Ва баъдан, сабаби ин ҳаракат эълонияҳо, қонунҳо ва чорабиниҳои аввалини Ҳокимияти Шӯравӣ шуданд, ки манфиати оммаи меҳнаткашро ҳимоя ва раванди амалӣ гардондани назарияи инқилобии марксизм-ленинизм бунёди ҷомеаи сотсиалистиро оғоз карда буданд. Асоси сиёсии ин чорабиниҳо таъмини ҳуқуқҳои диктатураи коргарону деҳқонон ва асоси иқтисодии онро ташкили моликияти умумихалқӣ-давлатӣ ва кооперативӣ-колхозӣ ва асоси маданияи онро бунёди маданияти авомии меҳнаткашон ташкил меоданд. Яъне, инқилоби сотсиалистии октябри соли 1917, собиқ ҳокимонро аз тахт ва мулкдоронро аз моликият маҳрум месохту коргарону деҳқононро соҳиби мулк мегардонд ва ба сари ҳукумат мебаровард, маъқул набуд. Аз ин рӯ, ҳокимони аз сари ҳокимият рафтаву мулкдорони бемулкгардида ҳамавоситаро истифода бурда раванди инқилоби сарзадаро ба маҷрои дигар ба манфиати худ ва ё ақалан тарафдорони худ равона кардани буданд. Ин равандро бо роҳи осоишта ҳал карда натавониста, роҳи муқовимати ҷорӣро пеш гирифтанд.

в) Оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони шимолӣ ва рафти он дар солҳои 1918 -1920.

Яке аз сабабҳои сар шудани ҷанги шаҳрвандӣ дар Туркистон ин фаъолияти зиддишӯравии "Ташкилоти Ҳарбии Туркистон" буд, ки

дар тамоми мавзеъҳои кишвар шӯъбаҳои худро дошт. Таъсисгарон ва идеологҳои ин ташкилот асосан мансабдорони дараҷаҳои гуногуни ҳукумати ҶМШС Туркистон буданд. Масалан, Е. Т. Цунковский, ки Комиссари олии ин ташкилот буд, вазифаи мушовирии граждании дараҷаи 5-умро, К.О. Осипов чонишини Комиссари олии "Ташкилоти Ҷарбии Туркистон" вазифаи Комиссари ҷарбии ҶМШС Туркистонро дошт. Стерлигов, Урядов, Корнилов, Зайтсев, рутбаҳои баланди Ҷарбии ҶМШС Туркистонро доштанд.

Дар ташкилоти номбурда генерал Л.Л. Кондратович, полковникҳои Карнилов, Зайтсев ва аз маҳаллии собиқ намояндаи думи давлати Абдуқҷаҳоров ва аъзои ҳизби қадидони Туркистон Маҳмудҳочаи Бехбудӣ (1913-1919) мавқеи калон доштанд. Ҷосусони амрикоӣ Галлефон Шуломан ва Студен, дипломати Дания капитан Брун, консули Белгия де Старк, немисҳо Циммерман ва Вальбрюн дар Туркистон амалиётҳои ҷосусии худро ба манфиати импералистони хориҷӣ сар карда буданд. Ҳамаи номбурдагон бештар бо Тредуэлл ба манфиати ИМА кор мекарданд.

Хуласа, Англия, ИМА, Туркия, Афғонистон бештар дар зерини ташкил додани давлати ягонаи мусулмонӣ ва ё пантуркии, Осиеи Миёна, сиёсати ба мустамликаҳои худ табдил додани ин кишварро рӯпуш кардани мешуданд.

Бо дастгирии ҷосусон "Ташкилоти Ҷарбии Туркистон" бо генерал Дутов, ки роҳи охани Оренбург-Туркистонро дар наздикии Оренбург ишғол карда буд, бо хони Хева Чунайдохон, бо амири Бухоро Олимхон ва сардорони ҳаракати зиддишӯравии Фарғона Эргаш ва Эшмат алоқа барқарор намуда ба кори ташкилотҳои зиддинкилобии "Уламо" ва "Шӯрои исломия" роҳбарӣ мекарданд.

Барои муттаҳид намудани қувваҳои аксулинкилобии Туркистон аввали соли 1918 ба Тошканд полковник Бейли капитан Блэккер ва консули дар Қошғар будаи англисҳо Макартней бо миссияи махсус – барқарор намудани алоқа бо ҳукумати навташкिल्ёфтаи шӯравӣ омада буданд. Вале мақсади асосии онҳо ёрӣ додан ба оғози ҷанги зиддишӯравӣ буд.

Дар саросари Туркистон аксулинкилоб тайёр мешуд. Байни Дутов ва босмачиёни Фарғона барои ташкил намудани иттифоқи Ҷанубӣ-Шарқӣ розигӣ ба вучуд омад. Барои осонтар ба даст даровардани ярок ва дигар лавозимоти ҷангӣ, қувваҳои зиддишӯравӣ ӯшу Андичонро ишғол намуданд, то ки ба сарҳади Ҳиндустон бароянд.

Июли соли 1918 бошад, дар Туркистон интервенсияи англисҳо сар зад. Онҳо бо ёрии феодалони туркман Ҳокимияти Шӯравиро дар

Закаспий бархам заданд. Барои тайёр кардани мавқеи хуби ҷангии зидди Туркистони Шӯравӣ имперализми байналхалқӣ амири Бухороро ҳам тайёр карданд. Дар шимол роҳи алоқаро ба Россияи Шӯравӣ атаман Дутов, дар Закаспий англисҳо бастанд. Дар ҷануб ва ҷанубӣ-ғарбӣ аморати Бухоро ба сохтани истехкомҳои ҷарбӣ ва ҷамъ овардани кӯшун сар кард. Дар шарқ ва ҷанубӣ-шарқӣ босмаҷиёни Фарғона Ҳокимияти Шӯравиро бархам заданд. Охири соли 1918 бошад, Туркистон пурра дар ҳалқаи муковиматҳо монд.

Ҳамаи ин ба пурзӯршавии босмаҷигарӣ ва исёнҳои зиддишӯравӣ оварда расонд. Ситоди "Ташкилоти Ҷарбии Туркистон" дар Тошканд ғош карда шуда буд. Вале ташкилотҳои он амал мекард. Бо сардории К. Осипов дар Тошканд ва Стерлигов дар Хучанд исён тайёр карда мешуд. Вале исёни Хучандро тавонистанд пешгирӣ намоянд. Баъди тасодуфан дар хонаи яке аз аъзоёни ин ташкилот таркидани бомба сир ғош гардид. Ва бештарини аъзоёни онро ба ҳабе гирифтанд. Ба ҳайати ташкилоти исёнгарони Хучанд бештар эсерон ва ҷарбиёни австро-венгерии дар Хучанд буда, дохил буданд. Стерлигов австро-венгерҳои дар қалъа ҳабе бударо яроқнок карда зидди Шӯроӣ депутатҳои Хучанд исён ҳезондани буд. Вале аскарони дар қалъа буда, дар бораи тайёри ба шӯриш ба комитети ҳизбии Хучанд хабар доданд. Комитети ҳизбӣ сафарбарии умумии коммунистонро гузаронида дар шаҳр ҳолати ҷарбӣ эълон намуд. Дар тамоми кӯчаҳои шаҳр дидбонҳо гузошта, сардори шӯриш эсери чап Урядов ва тарафдорони ӯ ҳабе карда шуданд. Вале гурӯҳ пурра пароканда нашуда буд. Ин ба даврае рост омада буд, ки дар саросари мамлакат шиорҳои шӯравии "Ватан дар хатар аст" ва "Ҳама чиз барои фронт" паҳн гардида буд. Инро ба назар гирифта, 28 сентябри соли 1918 дар Хучанд митинги серодаме баргузор гардида, меҳнатқашон ҳамраиҳои худро ба шиорҳои ба миён гузоштаи ҳизб баён карданд ва барои бархам додани аксулинқилобиён ба Ашқободу Оренбург ва ба Ҳафтруд қувваҳои ҷангии худро фиристоданд.

Октябри соли 1918 анҷумани Шӯроҳои уезди Хучанд шуда гузафт, ки ба кӯшунҳои дар фронтҳои номбурда буда мактуб навишта, дар он аз ҷумла гуфта мешуд, ки "Шумо отряди пешқадами муборизон барои камбағалонед... Вазифаи шумо душвор аст, вале мо шиори "ба пеш"-и шуморо мефаҳмем. Ин шиор ғалабаро таъмин мекунад. Мо намояндагони аҳолии 80-ҳазораи уезд ба Шумо роҳи васеи "ба пеш"-ро орзу карда дар навбати худ маълум мекунем, ки шумо танҳо нестед. Дар қафои шумо кадрҳои пролетарӣ истодаанд ва мо ба ёрии шумо ва

бахри хифзи инқилоби пролетарӣ барои дар зери байрақи сурх исто-дан доимо тайёрем". Дар муддати кӯтоҳ меҳнаткашони уезд ба фрон-ти Ашқобод 115 кас ва ба Оренбург 250 нафар ҷанговар фиристод.

Коммунистони уезд хис мекарданд, ки онҳо ҳам метавонанд дар харчи зудтар барҳам додани аксулинқилоби дохилӣ ва таҷовузқоро-ни хориҷ сахми худро гузоранд. Охири соли 1918 вазъияти ҳарбӣ нафақат дар фронтҳо, балки дар Тоҷикистони шимолӣ ҳам вазнин шуда буд.

Декабри соли 1918 дар Хучанд боқимондагони гурӯҳи Стерлигов исёни аксулинқилобӣ тайёр карданд. Вале болшевикон онро фош намуда, Стерлигов ва шариконашро ҳабс намуданд, то ки саршавни амалиёти исёнгаронро дар Драгомиров ва дигар шаҳрҳои Тоҷикис-тони шимолӣ боз доранд.

Яке аз вазифаҳои душвортарини Ҳокимияти Шӯравӣ дар охири соли 1918 мубориза зидди қувваҳои зиддишӯравӣ ба ҳисоб мерафт. Дар Фарғона сарварии "Армияи сафеди Туркистон"-ро Мадаминбек, ки дар гузашта милисаи Шӯравӣ буд, қабул кард. Дар Тоҷикистони шимолӣ дастаҳои Эргаш амалиётҳои худро давом медод. Январии соли 1919 ба он гурӯҳи К. Юсипов, ки дар гузаштаи наздик Комиссари муваққатии ҳарбии ЦМШС Туркистон буду январии соли 1919 дар Тошканд бо роҳбарии ӯ исён сар зада буд, ҳамроҳ шуд. Дастан Эргаш, ки 3-5 ҳазор нафарро ташкил медод, 14 январии соли 1919 кишлоқи Самғорро тороч кард. Моҳи мартӣ ҳамон сол кишлоқҳои Исфона, Замбура, Дехмой, Сунбулоқ ва Чимғонро тороч намуд. Ҳамон моҳи март Эргаш ба шаҳраки Сулукта ҳучум кард, вале бо мадади аскарони ба ёрӣ омада, шаҳрак муҳофизат карда шуд. Дар волости Уралск дастаҳои Мамадсоли ва Раҳмон Курбошӣ амал ва торочгарӣ мекарданд.

Амалиётҳои босмачиёнро ба назар гирифта, комитети вилоятини ҳизб ба ташкилотҳои ҳизбии уезди Хучанд таклиф намуд, ки даъва-ти умумии коммунистони уездро ба ҷанг ташкил ва ҳаман аъзоёни худро мусаллаҳ намояд.

Дар мактуби комитети вилоятини ҳизб гуфта мешуд, ки барои мубориза зидди босмачиён коммунистон Горди Сурх ташкил дода, феврал ба омӯзондани онҳо сар кунад.

Комитети Иҷроияи шӯрон Хучанд барои барҳам додани дастаҳои Эргаш якҷанд тадбирҳои таҳқили дид. Дар ҷойҳои муҳими уезд дид-бонгоҳҳои низомӣ гузошта, дар тамоми гузаргоҳҳо иншооти мудо-фиавӣ сохтанд. 7 мартии соли 1919 меҳнаткашони шаҳри Ҷротеппа қарор

доданд, ки барои мубориза зидди Эргаш хамаи аҳолии шаҳрро сафарбар намоянд. Дар шаҳр комитети ҳарбии инкилобӣ ташкил ёфт. Дар Ҷротеппа, Шӯроб барои мубориза зидди қувваҳои зиддишӯравӣ ситодҳо ташкил намуда, дар ҳама ҷо дастаҳои нави яроқнок ба вуҷуд меомаланд.

Сардорони қувваҳои зиддишӯравӣ тарафдорони Ҳокимияти Шӯравиро азобу шиканҷаи зиёд меоданд. Инро дида дар тамоми шаҳрҳо ва марказҳои волостҳои уезди Хучанд даъвати умумии ҳарбиёни ба истеъфо баромада гузаронида шуда, ситодҳои Горди Сурх, ситодҳо ва кумитаҳои ҳарбӣ-инкилобии зидди босмачигарӣ таъсис мегардид. Коргарони шаҳраҳо дружинаҳои коргариро ташкил дода, дар ҳама ҷо: роҳҳо, гузаргоҳҳои обӣ, кӯҳӣ, роҳҳою чорраҳаҳои байни минтақавӣ дидбонгоҳҳо ташкил дода, ҳамаи муассисаҳо ва корхонаҳоро зери ҳимоя қарор доданд. Вале Эргаш бедодгарихон худро дар Мастҷоҳу Панҷакенту Ҷротеппа давом меод. Моҳи майи соли 1919 Эргаш ба Фалғар ҳучум кард. Вале ба ёрии Фалғар дастаи Артиши Сурхи Панҷакент омаданд.

Дар тамоми Тоҷикистони шимолӣ марти соли 1919 ҳолати ҳарбӣ эълон гардида буд. Қувваҳои мусаллаҳи Тоҷикистони шимолӣ зидди

Ҳаритаи амалиётҳои ҷанги ҷабҳаҳои Туркистон (солҳои 1918-1920)

кувваҳои зиддишӯравӣ дар якҷоягӣ бо ситоди ҷангии Фарғона амал мекард.

Масчоҳ, ки ба маркази зиддишӯравӣ табдил ёфта буд, зимистони соли 1918-1919 нисбатан ором буд. Баҳори соли 1919 баъди кушода шудани роҳҳои агба хавфи ба воситаи Панҷакент ба аморати Бухоро рафтани босмачиён афзуд. Шӯрои Ҷуротеппа ҳамроҳии шӯроҳои Хучанд ва Панҷакент сари роҳи босмачиёни Масчоҳро бастанд. Вале дастаҳои Эргаш ва Осипов кувваҳои гвардиячиёноро раҳна карда, боз аз сари нави Масчоҳро ишғол намуданд. Осипов ба Бухоро рафта, яке аз машваратчиёни амир гардид.

Апрели соли 1919 Дутов боз роҳи оҳани Акмолинск-Оренбургро ишғол намуд. Боз хати фронтҳо тамоми сарҳади Туркистонро печонда гирифтанд. Дар ин ҳолат мувофиқи таклифи КИМ барои ҳарчи хубтар ташкил додани мубориза зидди аксулинкилобчиёну босмачиҳо, 7 апрели соли 1919 Шӯрои Ҷарбӣ таъсис ёфт. Меҳнатқашони Тоҷикистони шимолӣ аз ҳисоби аҳолии шаҳрҳои Хучанд ва Ҷуротеппа боз 138 хизбиёноро ба фронт фиристод.

Баъди дар Намангон шикаст хӯрдани Мадамминбек ба Тоҷикистони шимолӣ омадани кувваҳои зиддишӯравӣ афзуда, дастаҳои нави босмачиёни маҳаллӣ ташкил ёфт. Бойҳо онҳоро на фақат бо яроқу аслиҳа ва пул таъмин мекарданд, балки ба онҳо барои аз сарҳад гузаштан ёри мерасониданд.

Кувваҳои зиддишӯравӣ тамоми намудҳои яроқҳои хоричиро доштанд. Милтиқҳои системаи "Лиметфорд", "РосРифм" (Канада), Лебель (Франсия), "Слит Вассон", "Колт" (ШМА) ва ғайраҳо.

Ҳаракати зиддишӯравӣ дар Тоҷикистони шимолӣ бештар характери тороҷгарӣ дошта, ба сарнагун сохтани ҳокимият, ба ғайр аз Масчоҳ, дар дигар ҷойҳо чурбат накарданд. Аз тарафи дигар, онҳо заминаи дастгирин худро аз тарафи омма тамоман гум карданд. Барои ҳамин ҳам кишлоқҳои гирду атрофи шаҳрҳоро гонат карда ба шаҳрҳо ва шаҳрақҳои коргарнишин ҳучум намекарданд.

Баъд аз барҳам хӯрдани ҷабҳаҳои Туркистону Закаспий ва маҳсусан, баъди ғалабаи инқилоби Бухоро Ҳукумати Туркистон ёрии бештари иқтисодӣ ва ҳарбиро гирифт, ки барои ҳарчи тезтар нест кардани дастаҳои босмачиён омили асосӣ гардидаанд.

Яке аз дастаҳои калони кувваҳои зиддишӯравӣ ин дастаи Раҳмонкул-қӯрбошӣ буд, ки дар ноҳияи Ашт тороҷгарӣ мекард. Ӯ тобистони соли 1920 гуё таслим мешуда бошад, намояндагони уезди Хучандро ба кишлоқи Ошоба барои гуфтушунид таклиф намуд.

Ба онҳо сардори КФ (комиссияи ғавқуллода)-и Хучанд Мавлонбеков Бобобек қонишини ӯ Худяков ва раиси кумитаи инкилобии волояти Уралск А.Ҳасанов рафта буданд. Онҳоро Раҳмонкул ҳабс карда, ба таҳхона партофта як ҳафта хӯрок надоданд. Баъди ин воқеа бо супориши ташкилоти ҳизбии Хучанд тақрибан 100 нафар бойҳо ва эшонҳои калон ва бонуфуз ба ҳабс гирифта шуданд. Ба онҳо ғажмонда шуд, ки агар намояндагони шӯравӣ дар зарфи 2 рӯз аз дасти Раҳмонкул озод карда нашаванд, ҳамаи маҳбусон ба қатл расонида хоҳад шуд. Маҳбусон дар ҳаёти Ҳамидхонтӯра (Хучандӣ), Ҳочӣ Абдуллоҳон Домулло ва Қозӣ Сайидахмадхон вакил интиҳоб карда ба назди Раҳмонкул фиристонанд. Раҳмонкул муриди Ҳамидхонтӯра буд, Мавлонбеков, Худяков ва Ҳасановро озод кард ва онҳо ба Хучанд омаданд.

Соли 1920 дастаи 3500 нафараи Ислон нақшаи аз Фарғона омада роҳи оҳани байни Хучанду Драгомировро тарконда, аҳолии онро тороч намуданро кашид. Вале аз дастаҳои ихтиёрии Қ. Зокиров, А. Раҳимбоев, Х. Усмонов шикаст хӯрда ақиб нишаст.

Соли 1920 дар қишлоқи Ҷртақургони Ҷротеппа дастаи Амонкул Тӯябоев амал мекард. Дастаҳои ихтиёрии Бобо Содиков, Ота Раҳимҷонов бо ҳамроҳин взводи пулемётчиёни Ткачаев М.М. ӯро ба муҳосира гирифта 80 нафарашонро ҳалок дигаронашонро асир гирифтанд.

Сершумортарин дастаҳои зиддишӯравии Ҷротеппа-дастаҳои Холбӯта, Қозӣ Тӯра, Абдулқодирхон ба ҳисоб мерафтанд. Онҳо бо қувваҳои зиддишӯравии Фарғона, Масчоҳ ва Қизаҳ алоқа доштанд. Аз ҷумла, Қозӣ Тӯра барои кӯрбошии шуданаш аз Ислон-кӯрбошии калони Фарғона фотиҳа гирифта буд. Онҳо инро истифода бурда, дар Ҷротеппа ва Нов даст ба торочгарӣ зада, баъзан дар атрофи Хучанд пайдо мегаштанд. Хавфи инро дида, Ҳокимияти Шӯравӣ декабри соли 1920 ва аввали соли 1921 бо сардории И.В. Куц ва дастаҳои ихтиёрии Мулло Ҳайдар Аҳмадбоев, Р. Давлатов ва дигарон амалиётҳои ҷангии якҷояро зидди кӯрбошиёни номбурда сар карданд. Дар натиҷа қувваҳои зиддишӯравӣ дар ноҳияи Ҷротеппаю Шаҳристон шикаст хӯрда, Холбӯта ва Абдулқодирхон ба Масчоҳ гурехтанд. Онҳо муқовимати худро боз 3 соли дигар давом доданд. Ҳаминтавр, соли 1920 дар Тоҷикистони шимолӣ ба ғайр аз Масчоҳ, ба муқовимати зиддишӯравӣ хотима дода шуд ва ҷанги шаҳрвандӣ дар ин ҷо ба охир расида, аҳоли ва органҳои Ҳокимияти Шӯравӣ ва меҳнати осоишта сар карданд.

Луғати истилоҳот

1. Автономистҳо-мафҳумест, ки онро Ҳокимияти Шуравӣ нисбати ҷонибдорони мухториятхоҳони Туркистони Шуравӣ истифода мебуданд.
2. Автономия-мафҳумест, ки онро русҳои Туркистони Шуравӣ нисбати сохтори маъмурӣ ва давлатии ҶМШС Туркистон дар солҳои 1917-1924 истифода мебуданд.
3. Автономияи Қўқанд-Ҳукумат, давлати буржуазии худэълонери гуянд, ки баъд аз он ки моҳҳои ноябр ва декабри соли 1917 Ҳокимияти Шуравӣ ташкилотҳои ҷамъиятӣ-сиёсии "Уламо" ва "Шӯрон исломӣ"-ро пароканда карданду онҳоро бо Шӯроҳои намоёндагонии халқ таъдил додани шуданд, намоёндагонии "Уламо" ва "Шӯрон исломӣ" дар Қўқанд ҷамъ омада, 9-12 декабри соли 1917 амҷумани 4 Фавқуллоддан мусулмонони Туркистонро гузаронида Қўқандро давлати сохибхитиёр-Қўқанди Мухтор эълон карданд, ки то 22 феввали соли 1918 вучуд дошт.
4. Антанта-Иттифоқи сегонаи харбии Россия, Франция ва Англияро гуянд, ки маънои лугавиаш "Ризоият аз дил" аст.
5. Арғиши Сурх-Қўшуни Шуравӣ (Красная Армия), ки рӯзи тавлидбаиаш ба 23 феввали соли 1918 рост меояд.
6. Аскарҳои Сурх-Аскарҳои Сурх тарҷуман тахтулафзи Красноармееши русӣ буда, Афсарҳои Сурхи Шуравиро дар радиёи Аскарҳои Сафед (Белоармеец) меномиданд.
7. Бекигарии Масҷид-Ҳокимияти Султонбек ва Саид Аҳмадхочаро дар солҳои 1920-1923 дар Масҷид гуянд, ки аз тарафи Ҳокимияти Шуравӣ ҳам шинохта шуда буд. Ҳатто баҳори соли 1920 байни Саид Аҳмадхоча ва КИМ Туркистон аз 3 банд иборат шартнома ҳам баста шуда буд.
8. Бозсозӣ-мафҳуми сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ буда, бештар ҳамчун сиёсати мақсуд дар давраҳои гуногуни инкишофи ҷамъият истифода мешуд. Солҳои 20-30 асри ХХ ба маънии аз ҷамъияти капиталистӣ ба сотсиализм гузаштаро ифода мекард.
9. Босмаҷӣ-аъзон дастаи зиддишӯравиро гуянд. Босмаҷиён худро мучоҳиди разманш дар роҳи ҳақ меномиданд.
10. Босмаҷигарӣ-ҳаракати халқӣ ва зиддишӯравии солҳои 1918-1935-ро гуянд.
11. Дастаҳои босмаҷигарӣ-дастаҳои муташаккил ва гайримуташаккил, ки солҳои 1918-1935 дар Тоҷикистон зидди Ҳокимияти Шуравӣ муборизаи мусаллаҳона ва ё вайронкуниҳою горагариҳо мебуданд.
12. Мухторият-қалиман арабӣ буда маънои лугавиаш ихтиёркардашуда, сохибхитиёрӣ. Ҳамчун мафҳуми сиёсӣ дар солҳои 20 асри ХХ-ҳуқуқи худидоракуния, ҳалли мустақилонаи масъалаҳои давлатӣ дар доираи ҳуқуқҳои худ буд.
13. Мухторияти Шуравӣ-мафҳуми сиёсӣи давран шӯравист. Халқҳо, ки номи онҳо дар доираи қонуни асосии шӯравӣ дорон мухторият буданд ва ин мухторият ба онҳо ҳуқуқи меҳод, ки мустақилона ба амал баровардани ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии васеи дохилӣ, ташкили органҳои ҳокимияти судӣ, маъмури, мактабҳо, муассисаҳои ҷамъиятию сиёсӣ, маърифатӣ ва забони амалӣ созад.
14. Мухторияти Қўқанд-ҳукумати буржуазии миллатчиёни худтаъсияи Туркистонро дар декабри соли 1917 дар Қўқанд гуянд, ки то 22 феввали соли 1918 вучуд дошт.
15. Отряд-отряд гуфта дар солҳои 20-ум қисмҳои харбии Аскарони Сурхро дар назар доштанд. Отряди Аскарони Сурх, отряди ихтиёриён ва баъдтар умуман отряд-ҳамчун харбиёни шӯравӣ маълум буд.
16. Отряди харбӣ-экспедитсионии Ҳисор. Ин номи отрядест, ки октябри 1920 бо пешниҳодоти ҳукумат ва қисмҳои харбии дар Туркистон будан Шуравӣ аз тарафи ҳукумати ҶШСБ таъсис дода шуда буд. Сардори ин отряд Марсов буд. Дар ҷангҳои декабри соли 1920 Марсов захираи гардида, уро М. Роганов иваз кард. Командирони қисмҳои алоҳидаи ин отряд А. Мелькумов, Лисовский, Мартиновский буданд.
17. Ташкилоти харбии Туркистон (ТВО-Туркистанская военная организация)-ташки-

дони табаддулотхои харбии Туркистони Шуравиро гуянд, ки соли 1918 дар Тошканд таъсис ёфта, дар тамоми шаҳрҳои ҶМШС Туркистон шӯъбаҳои худро дошт. Асосгузори ин ташкилот генералҳо Л.Л. Кондратович, И.В. Савицкий, мушовири дараҷаи 5-уми давлатӣ Чунковский, комиссари халқӣ онд ба қорҳои харбии ҶМШС Туркистон К. Осипов ва комиссари харбии шаҳри Тошканд буданд. Мақсадашон барҳам додани Ҳокимияти Шуравӣ дар Туркистон буд. Онҳо нақша доштанд, ки марту апрели 1919 дар тамоми Туркистон исён бардоранд. Вале сирӣ онҳо дар Ҳафтруд фаш гардида, қисман ҳабе шуданд. Аммо дар Тошканд бо сардори К. Осипов боқимондан ин ташкилот "Комитети муваққатӣ"-и исёнгаронро ташкил дода, 19 январӣ соли 1919 исён бардошта, сараввал 14 комиссарони харбии Туркистонро қатл намуданд. Вале бо дастгирии омма ин исён пахш гардид. К. Осипов гурехта ба босмачиёни Фарғона ҳамроҳ шуд. Аз ин ҷо ба Масчоҳ омада, яке аз мушовирони бекигарии Масчоҳ ҳам гардид. Баъдтар ба Бухоро рафта ба мушовири харбии амир Олимхон ва хизматгори корпуси ҳусусии Англия гардид.

САВОЛҲО:

1. Намуди ҷангҳои номбар кунед?
2. Ҷанги шаҳрвандиро шарҳ диҳед?
3. Сабабҳои ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро номбар кунед?
4. "Ташкилоти Ҳарбии Туркистон" чӣ гуна ташкилот буд, шарҳ диҳед?
5. Хусусияти ҷанги шаҳрвандии Тоҷикистонро номбар кунед?
6. Сардорони аввалини дастаҳои зиддишӯравиро номбар кунед?
7. Сардорони аввалини дастаҳои ихтиёрии муҳофизони шӯравиро номбар кунед?
8. Сабабҳои асосии тарафдорӣ Шӯроҳоро гирифтани аҳолиро шарҳ диҳед?

§4. Ҳаракати зиддишӯравӣ дар Бадахшони Кӯҳӣ. Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ. Бекигарии Масчоҳ ва ба охир расидани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони шимолӣ?

а) Ҷанги шаҳрвандӣ дар Помир.

Дар Помир ба сар задани ҳаракати босмачигарӣ, пеш аз ҳама, пурзӯр гардидани қувваҳои иртиқони минтақа, ҳаракати босмачигарӣ дар водии Фарғона, муваффақиятҳои ҷангии аксулинкилобиёни Закаспий ва атаман Дутов, фаъолияти ҳусусони хориҷӣ сабаб шуда буд. Босмачиёни Фарғона роҳи алоқани Помирро бо Туркистони Шуравӣ баста буданд. Ҳол он ки барои меҳнаткешони ин ҷо ёрии иқтисодӣ ва ҳарбии РАСС Туркистон лозим буд. Аз тарафи дигар, Эсергон-консули дар Қошғар будани Англия бо бодҳои маҳаллӣ ва рӯҳониёни Помири Ғарбӣ ва Шарқӣ во хӯрда онҳоро зидди Ҳокимияти Шуравӣ ҳезонда буд.

Бо дастгирии номбаршудагон дар Помир тохту този босмачиёни Фарғона ва Бухоро меафзуд. Аксулинкилобиён бошанд барои ба даст даровардани ҳокимият роҳи нест кардани Комиссияи ҳарбӣ-

сиёсиро, ки охири соли 1918 бо сардори А. Холмаков ташкил ёфта буд, пеш гирифтанд. Ҳокимияти Шӯравӣ бо ташаббуси А. Холмаков сафи милитсияи халқиро аз ҳисоби маҳаллиён зиёд карда шахсонӣ шубҳанок аз он дур карда шуданд. Инчунин дидбонгоҳҳои сарҳадӣ низ мустақкам карда шуданд. Вале набудани алоқа бо Туркистони Шӯравӣ вазъияти ҳарбии Помирро душвор менамуд.

Июли соли 1919 бо дастури ҳукуматдорони Англия ба Хоруг чор нафар фирориёни ҳарбии румин, ки аз Тирмиз гурехта буданд, пайдо шуданд. Аз дудилагин аъзоёни ҳукумати маҳаллӣ истифода бурда, онҳо А. Холмаков ва боз ду нафари дигарро кушта, бо ин роҳ дар Хоруг исён бардоштани буданд. Аз тарафи дигар, сентябри соли 1919 сафедгвардиячиёни рус бо сардори Монстров ва босмачиён шаҳри Ӯшро забт карданд. Ин боиси дудилагин баъзе афсаронро пурзӯр карда, дар охир онҳо ба Афғонистон ва Ҳиндустон гузашта рафтанд.

14 октябри соли 1919 Монстров ва Мадаминбек ташкил ёфтани "Ҳукумати муваққатии Туркистон"-ро эълон карданд, ки ин ба Помир сар даровардани қувваҳои зиддишӯравӣ, амири Бухоро ва Афғонистонро тезонид. Ба Помир дастан полковник Тимофеев баргашт ва октябри соли 1919 ба Хоруг дохил гардид. Бо ин Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир муваққатан барҳам хӯрд. Тамоми рӯҳониёни Помир ва ҳокимони пешгараи он ба тарафи Тимофеев гузаштанд. Аскарони инкилобӣ дар кишлокҳои дурдаст ва кӯҳҳо пинҳон шуданд, то ки аз сари нав муборизаи зидди аксулинкилобчиёно соҳа кунанд.

Дар Помир соҳти кӯҳнаи амири барқарор гардид. Ҳабскунӣ ва азобу шиканҷаи коркунони дастгоҳи шӯравӣ ва хайрхоҳони Ҳокимияти Шӯравӣ сар шуд. Аз ҷумла, муборизи фаъоли барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир А. Наврӯзбеков марти соли 1920 ба ҳабс афтида буд. Ба азобу шиканҷа нигоҳ накарда, ӯ рафиқони худро фош накард. Аз қатл дар натиҷаи ҳучуми Артиши Сурх раҳой ёфт.

Моҳи майи соли 1920, дар Хоруг, бо ёри милитсияи халқӣ Ҳокимияти Шӯравӣ аз нав барқарор карда шуд.

Рӯҳониёни деҳаҳои Шохдара ва Поршнев Саидмаҳмуду Юсуф-алишо ва Абдулғиёсхон ба номи беки Дарвоз нома фиристода хоҳиш карданд, ки ҳокимияти худро дар Помири Фарбӣ ҳам паҳн намояд, вагарна онҳо афғонхоро таклиф мекунанд.

Ба Хоруг намояндаи амири Бухоро омада, барои омадани аскарони бухороӣ замина тайёр мекард. Ӯ талаб кард, ки милитсияи халқӣ қалъаи Хоругро тарк кунад. Қавонони инкилобии қалъа хоҳиши муқобилият доштанд, вале сардори онҳо Ақназар тарафдори

супоридани қалъа буд. Чавонон Ақназар ва тарафдорони ӯро аз вазифа гирифта, худашон қалъаро тарк карданд. Чунки муқобилият фондае надошт. Дар муддати қариб се моҳи мавҷудияти соҳти амирӣ зулму истибдод ба дараҷае расонида шуд, ки аҳолии Помири Фарбӣ барои барҳам додани соҳти амирӣ тайёриро сар карданд. Дар тайёрии шӯриши яроқнок чавонони рӯхияи инқилобӣ доштаи Хоруг ва дигар маҳалҳои Шугнон фаъолона иштирок доштанд.

Қувваҳои асосии ақсулинқилоб дар қалъа буданд ва онро ишғол кардан зарур буд. Барои иҷрои ин мақсад 26 июни соли 1920 бо иштироки 26 нафар Гордчиёни Сурх, милитсияи халқӣ ва чавонони рӯхияи инқилобӣ доштаи Поршнев маҷлис барпо гардид. Дар маҷлис лоиҳаи ишғол намудани қалъаи Хоруг ва ба даст даровардани анбори яроқ қашида шуд. 27 июн ҳуҷум ба қалъа сар шуд, ки барои он отряди 20 нафара сафарбар карда шуда буд. Аксарияти он маҳаллиён буданд. Аз ҷумла, Азизбек Наврӯзбеков, Мирзобек Бодуров, Таваккал Худойбердиев, Ҳазратшо Хиромоншоев, Муборакшо Карамов, Карамхудо Элчибеков ва ҷанге дигарон бо сардории Хубоншо Наримоншоев иштирок доштанд. Бо ин дар Шугнон аз сари нав Ҳокимияти Шӯравӣ барқарор карда шуд. Тамоми сардорони табаддулотӣ зидди шӯравии Помири Фарбӣ ҳаёс карда шуданд. Ба Хоруг иштирокчиёни фаъоли барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ Мадамир Абдуллоев, Руднев ва Вичич баргаштанд. Бо ёрии онҳо сафҳои милитсия аз сари нав пурра гардиданд. Онҳо асосан аз маҳаллиён буданд. Ба милитсияи халқӣ Вичич ва ба қорҳои барқарор намудани хоҷагӣ Руднев роҳбарӣ мекарданд.

Барои барқарор намудани алоқа бо Туркистон, милитсияи халқӣ намояндагони худро ба Тошканд фиристод. Вазъияти ба вучуд омадари ба ҳисоб гирифта, Ҳукумати Туркистон ба босмачиёни Фарғона зарбаи ҳалокатвор зада, алоқаро бо Помир барқарор намуд.

Октябри соли 1920, барои ҷимояи сарҳади Помири Шӯравӣ, бо сардории Семькин отряди 350 нафара ва сентябри соли 1921 бошад, отряди 200 нафара бо сардории Дьяков махсус барои ҷимояи Помири Шарқӣ омаданд.

Бояд қайд кард, ки дар Помир босмачигарии маҳаллӣ набуд. Вале дар Помир дастаҳои босмачиёни Фарғона бо сардории Мадаминбек, Кӯри Шермат ва дигарон торочгарӣ мекарданд. Аз ин рӯ, муборизаи аҳолии Помир бештар зидди ақсулинқилоби дохилӣ дар шахсияти сафедгордчиёни рус ва рӯҳониёну ашрофони маҳаллӣ равона карда шуда буд.

б) Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ ва фаъолияти ӯ.

Аз нав барпокунии органҳои Ҳокимияти Шӯравӣ дар Помир то миёнаи соли 1921 давом кард. Барои ҳарчи тезтар chor кардани ин ҳокимият ва нигоҳ доштани он аз ҳуҷуми душманон ва барои роҳбарии умумӣ ба органҳои ҳизбию шӯравии Помир, сентябри соли 1921, Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ (дар ҳайати Шириншо Шотемур - намояндаи Помири Фарбӣ, А. Хусейнбоев - Помири Шарқӣ ва Т.М. Дьяков-фармондеҳи отряди сарҳадӣ) ташкил ёфт. Бо фаъолияти ин Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ дар Помир органҳои Ҳокимияти Шӯравӣ дар шакли ревкомҳо (кумитаи инқилобӣ) барқарор карда шуданд, ки то соли 1922 дар тамоми Помир вучуд доштанд. Дар Помири Шарқӣ боқимондаи дастаҳои босмачиён (дастаҳои ҷосуси англис Мамадҷумъа ва Зинченко) муқобилият мекарданд. Дар Помир ҷанги шаҳрвандӣ дар миёнаи дуҷуми соли 1921 ба охир расида буд. Мамлақати дар гузашта мустамлика акнун ба соҳтмони сотсиализм қадам ниҳод. Помир ба давраи аз нав барқарор кардани хоҷагии халқи худ сар кард, ки ин раванд низ аз соли 1921 ва ба таври умумӣ аз соли 1922 сар шуда буд.

в) Барҳам дода шудани бекигарии Масчоҳ ва ба охир расидани ҷанги шаҳрвандӣ дар вилояти Суғд.

Яке аз сабабҳои дер давом ёфтани ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистони шимолӣ ин ташкил ёфтани "бекигарии Масчоҳ" буд, ки дар натиҷаи қавӣ гаштани қувваҳои аксулинқилобӣ ва босмачиён ва хиёнат баъзе роҳбарони Ҳокимияти Шӯравии маҳаллӣ, дар охири соли 1919 ба вучуд омада буд.

Масчоҳ яке аз минтақаҳои сарҳадие буд, ки аз душвории роҳҳои он истифода бурда, ҷӣ қувваҳои аксулинқилобии русу маҳаллӣ ва ҷӣ босмачиён он ҷо паноҳ меёфтанд. Онҳо бо роҳи фишороварӣ аҳолиро зидди Ҳокимияти Шӯравӣ барҳезондани мешуданд. Коркувони дастгоҳи шӯравиро нест мекарданд ва ё одамони рӯҳияи зидди шӯравидоштаро ба корҳои роҳбарикунандаи шӯроҳо интиҳоб ва ё таъин менамуданд. Чунин одамон дар қори ташкили иқтисодӣ ва сиёсӣ роҳи нодурустро пеш гирифта, қонуниятҳои шӯравиро поймол карда, бо ин роҳ душманони инқилобро ба мубориза бармеҳезонданд. Аммо на дар ҳама ҷо ба мақсади худ расиданд. Вале дар Масчоҳ, ин қор ба онҳо муяссар гардид.

Ташкилҳои бекигарии Масчоҳ ба номи Саид Аҳмадхӯча саҳт пайванд аст, ки ӯ дар байни рӯҳониёни Масчоҳу Хучанд, Фарғонаю Тошканд обрӯю эътибори қалон дошт. Падараш Эшон Авлиёхӯча рӯҳонии қалон буда, дар Хучанд ҳаёт ба сар мебард. Баъди дар Хучанд

барпо шудани Ҳокимияти Шӯравӣ Саид Аҳмадхӯча бо роҳи фиреб рангии булуси Исфонаро ишғол намуда, дар маҳалҳо тартиботи кӯхнаи амалдоронро ҷорӣ намуд. Дехқонон ба Самарқанд аризаи шикоятӣ навиштанд. Аз Самарқанд комиссияи тафтишотӣ фиристода шуд. Омадани комиссияро шунида, ӯ гурехта дар Обурдон маскан гирифт, ки маркази Масчоҳ буд. Обрӯи дар байни рӯхониён доштааш ва дастгирии босмачиёни фирорӣ буд, ки ӯ худро беки Масчоҳ эълон мекунад ва дар Масчоҳ, ки тақрибан 25 ҳазор нафар аҳоли дошт, тартиботи хониро ҷорӣ кардан гирифт ва бо босмачиёни Фарғонаю Бухорои Шарқӣ алоқа барқарор намуд. Дар зери шиори "газавот" ба ташкил намудани дастаҳои босмачигарӣ сар кард.

Бо супориши Ҳукумати ҶМШС Туркистон ҳамаи фармондеҳони Артиши Сурх бо органҳои хизбию шӯравии уезди Хучанд барои нест кардани беки Масчоҳ тадбирҳо андешиданд. Моҳи март соли 1920 қувахоро дар қишлоқи Ёрӣ, Дар-Дар ва Урметан ҷамъ намуданд, ки аз дастаҳои ихтиёриён ва эскадрони 2-уми полки махсуси савораи сарҳадин Самарқанд иборат буданд. Ба онҳо И.Ф. Куц фармондеҳӣ мекард. Дар озод намудани Фалғар Аскарони Сурх ва ихтиёриён талафоти калоне дода, онро озод намуданд. Рарз ҳам ишғол карда шуд. Аз сабабе, ки охири соли 1920 дар Фарғона зидди Мадаминбек ва Монстров зарба тайёр карда мешуду сарҳад бо аморати Бухоро нотинҷ буд, қувваҳои Артиши Сурх ба ин ҷо сафарбар шуда буданд, мубориза зидди беки Масчоҳ қатъ гардид.

Ба Масчоҳ омадани Холбӯта, собиқ афсари армияи подшоҳӣ Венедиктов, духтур Прохоров, инчунин боқимондаҳои дастаи босмачиёни Эргашу, Мадаминбек ва зиёд шудани дастаи бек Саид Аҳмадхӯча Масчоҳро ба яке аз ноҳияҳои асосии ҷунбиши босмачиён табдил дод. Холбӯта дастаи калони босмачиёнро ташкил дод. Венедиктов бошад, нозири ҳарбии мири Масчоҳ шуд. Ҳамин тавр, бо омадани унсурони зиддишӯравӣ босмачигарӣ дар Масчоҳ авҷ гирифт.

Ҳукумати ҶМШС Туркистон бо умеди пешгирӣ кардани ҳамлаҳои босмачиёни Масчоҳ ва барқарор намудани сулҳ, бо роҳбарии Тоҷибой Ҳочимуродов ҳайати вакилони худро барои бастанӣ шартномаи тарафайн ба Масчоҳ фиристод. Баъди музокироти духафтаинаи байни намояндагони ҶМШС Туркистон ва Саид Аҳмадхӯча дар Қишлоқи Овчиғуқ шартномае имзо карда шуд, ки мувофиқи он мебоист байни ҶМШС Туркистон ва беки Масчоҳ пайвандҳои иқтисодию сиёсӣ барқарор карда мешуд ва яқдигарро эътироф мекар-

данд. Дар навбати худ, бояд бек дар қаламрави худ ба намоидагони зидди шӯравӣ паноҳгоҳ намедод ва дар торумори онҳо ёрӣ мерасонд. Гарчи бек Саид Аҳмадхӯча борҳо Ҳукумати ҶМШС Туркистонро бовар кунонда буд, ки ӯ нисбат ба Туркистон осоиштагӣ ва оромро вазифаи асосии худ мешуморад, вале ба ваъдааш вафо накард. Ба кишлокҳои атрофи сарҳадии худ ҳамла ва торочгарии худро сар кард. Дар ин амалиётҳо дастаи Холбӯта, ки дар ихтиёри он тақрибан 1200 нафар босмачӣ буд, иштирок дошт. Фалгар аз тарафи онҳо ишғол гардид ва Аҳмадхӯча бародараш Аҳрорхӯчаро ҳокими Фалгар эълон намуд. Дастгирии бекро ба назар гирифта, Холбӯта деҳаҳои атрофи Ҷротеппаю Хучандро тороч кардан гирифт. Ин ба даврае рост омада буд, ки дар Бухорои Шарқӣ амалиёти Анварпошшо сар шуда буд. Ҷумҳурии Халқии Шӯравии Бухоро ва ҶМШС Туркистон бо дастгирии Бюрои Осии Миёнагии КМ ҲК (б) Р зидди босмачигарӣ (дар Бухорои Шарқӣ торумор кардани мочарои Анварпошшо ва дастаҳои босмачиёни Масчоҳ) тамоми қувваҳои мусаллаҳи худро омода сохта буданд. Қувваҳои сафарбаршуда ба қаноти чап ва рост тақсим карда шуда буданд. Қаноти чапи ин қӯшун ба воситаи сарҳади ҷанубии беки Масчоҳ мегузашт ва ба Қаротегин мебаромад. Мақсади он тоза кардани ин ноҳияҳо аз босмачиён буд. Ба ин қӯшунҳо аскарони дар уезди Хучанд буда ва дастаҳои ихтиёрии Ҷротеппа, Нов ва дигар ноҳияҳо ёрӣ медоданд, то ки дастаҳои босмачиёни Масчоҳ ба ин амалиёт ҳалал нарасонанд. Ба ин зарба ташкилотҳои ҳизбии вилояти Самарқанд, милитсия, комсомол, қисмҳои ҳарбии махсус (КХМ) сафарбар карда шуданд. Аз тарафи дигар, зулму истибдоди бек ва торочгарии кӯрбошиёни ӯ аҳолии Масчоҳро ба дод оварда буд.

Охири соли 1921 дастаҳои кӯрбошиён Аҳрорхӯча, Қобил-кӯрбошиӣ ва Холбӯта шикаст дода шуданд. Холбӯта дар Масчоҳ паноҳ ёфт. Аҳрорхӯча бо ин рафтораш шартҳои аҳдномаи соли 1920 бастаро вайрон кард. Августии соли 1922 Артиши Сурх бо ёрии милитсия ва қӯшунҳои таиноти махсус (КТМ) ба барҳам додани босмачиёни Масчоҳ сар карданд. Ба онҳо Аҳмадбоев, А. Раҳимбоев, А. Ҳусейнов, Х. Усмонов ва сафармондеҳи ҳарбии вилояти Самарқанд Лисовский сардорӣ мекарданд. Гарчи ходисаҳои ба органҳои шӯравӣ таслим шудани босмачиён зиёд шуда бошад ҳам, дастаи Холбӯта соли 1922 аз 2 ҳазор зиёд буд. Артиши Сурх баъди ҷанги пуришдате барои Обурдон Холбӯтаро шикаст дода, апрели соли 1923 Масчоҳро озод кард. Холбӯта ба Қаротегин гурехт. Беки Масчоҳ Саид Аҳмад-

хӯча таслим шуд. Бекигарии Масчоҳ ба охир расид ва бо ин ҷанги шаҳрвандӣ низ дар сарғаҳи Зарафшону тамоми ноҳияҳои Тоҷикистони шимолӣ ба охир расид.

Лугати истилоҳот

Сегонаи ҳарбӣ-сиёсӣ-(СҲС)-ташкилот, органи ҳокимиятиро дар Помир гуянд, ки охири соли 1921 дар ҳайати 3 нафар: Ш. Шотемур-намояндаи Помири Ғарбӣ, Ҳусеин-боев-намояндаи Помири Шарқӣ ва Дьяков-намояндаи дастан сарҳадии Помир ва КИМ Туркистон таъсис ёфта буд. Мақсад ва вазифаи СҲС мустақкам кардани Ҳокимияти Шуравӣ буд.

САВОЛҲО:

1. Дар ҳаракати зиддишӯравии Бадахшон кӣҳо роли асосиро мебозиданд?
2. Воқеаи марбут ба А. Холмиков ва Тимофеевро нақл ва шарҳ диҳед?
3. Сегонаи ҳарбӣ-сиёсиро барои чӣ сегона меномиданд шарҳ диҳед?
4. Таъсисёбӣ ва барҳамхӯрии бекигарии Масчоҳро нақл кунед?
5. Давраҳои асосии ҷанги шаҳрвандиро номбар кунед?
6. Фаъолияти тарафҳои муҳолифро нақл кунед?

Мавзӯи II.

ҲАРАКАТИ ЗИДДИ ШҶРАВИ ДАР БУХОРОИ ШАРҚИ

§ 5. Маъракаи якуми зарбазанӣ зидди босмачигарӣ.

а) Сабабҳои ба амал омадани ҳаракати зиддишӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ.

Баъди ташкилҳои ҶХШБ ҳукумати ҷумҳурӣ ба душвории саҳти иқтисодию сиёсӣ рӯ ба рӯ гардид. Ин душвориро душманони синфӣ барои нест кардани ҷумҳурӣ истифода кардани шуданд.

ҶХШБ бе ёрии ҷумҳуриҳои бародарӣ, аз он ҷумла, пролетариати рус, аз ӯҳдаи ин вазифа намебаромад. 4 март соли 1921 дар Маскав байни ҶШФСР ва ҶХШБ аҳднома баста шуд, ки мувофиқи он ҶШФСР аз ҳамаи он корхонаҳое, ки Россия дар Бухоро дошт, бебозгашт даст кашид. Ҳамчунин Россия ӯҳдадор шуд, ки ба ҶХШБ мутахассисони соҳаҳои гуногунро мефиристад.

21 март соли 1921 байни Бухоро ва Россия аҳдномаи ҳарбӣ-сиёсӣ баста шуд, ки он яке аз қисмҳои асосии мустақкам намудани музаффариятҳои инқилоби Бухоро буд.

Ёрии иқтисодӣ-ҳарбии Россияро ба назар гирифта, КМИ (Кумитаи марказии инқилобии) Бухоро 2 феввали соли 1921 дар бораи миллиқунонии замин, об, ҷангал, қарор қабул намуд.

Дигаргуниҳои асосии сотсиалистӣ бо ёрии омма ва барои ҳуди омма гузаронида мешуд. Барои ин боварии оммаро низ ба даст даровардан лозим шуд. Барои ин мақсад соли 1921 ба Душанбе гурӯҳи корқунони хизбӣ ва шӯравӣ омаданд. Дар ҷумҳурӣ саросар дигаргуниҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва маданӣ орози ёфтанд. Аммо синфҳои сарнагуншуда ҷанги шаҳрвандиро сар карданд. Дар Бухорои Шарқӣ қувваи асосии аксулинқилобӣ босмачигарӣ буд. Сардорони дастаҳои зиддишӯравӣ эътиқоди халқҳои маҳаллиро ба ислом истифода бурда, дар байни онҳо тарғиботи динии худро паҳн намуданд. Ҳар шахсе, ки барои Ҳокимияти Шӯравӣ мубориза мебуд ё тарафдори Ҳокимияти Шӯравӣ буд, кофир эълон мешуд. Қисми зиёди қувваҳои зиддишӯравӣ, ки аз деҳқонони оддӣ буданд, аз сабаби паст будани дараҷаи фаҳмиши сиёсӣ ва суст будани иқтисодиёти кишвар то ҳол ба бойҳою муллоён побанд ва ба тарғиботи онҳо бовар мекарданд.

Ин вазъиятро империализми хориҷӣ ҳам ба инобат гирифта, қувваҳои зиддишӯравиро бо ярок таъмин менамуд.

Сабаби дигари дар Бухорон Шарқӣ пурзӯршавии қувваҳои зиддишӯравӣ дар он буд, ки баъди рондани амир Олимхон бо хиёнати сардорони ҚХШБ ба сари ҳокимияти маҳаллӣ душманони ашадии инкилоб амалдорони амир Давлатмандбӣ, Эшони Султон-беки Дарвоз. Авлиёкулбек-собик беки Ҳисор сардорони комитетҳои инкилобӣ интиҳоб шуда буданд. То ҳатто Давлатмандбӣ ва Эшони Султон коркунони бехтарини ҚХШБ шинохта шуда, бо ордену нишонҳои ҳукумати сазовор гардида буданд. Инро истифода бурда, комитетҳои инкилобӣ одамони дар сиёсат хомбударо барои ҳабс кардан ва тороч намудани бегуноҳон равона мекарданд. Инро дида, халқ ба органҳои Ҳукумати Шӯравӣ адоват пайдо мекарданд ва аксаран ба дастаҳои босмачиён дохил мешуданд.

б) Оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар Бухорон Шарқӣ. Иброҳимбек.

Аввалин ташкилкунандан дастаҳои зиддишӯравӣ дар Балҷувон - Давлатмандбӣ, дар Кӯлоб-Ашӯртӯксабо, дар Қизилмазор (ноҳияи Восеъ) - Тугайсари, дар Лақай - Иброҳимбек, дар Дарвоз - Эшони Султон ва дар Қаротегин - Фузайл Махсум буданд. Шiori асосии қувваҳои зиддишӯравӣ газовот буд. Рӯҳониён бошанд, ташфиқот мебуданд, ки халқ барои онҳо озӯкаю лавозимот тайёр намояд.

Қисми зиёди сардорони дастаҳои зиддишӯравӣ одамони бой, амалдор ва ҷинояткорон буданд. Яке аз онҳо Иброҳим Чақабой буд, ки лақаби "галу"-яне дузд ро дошт. ӯ соли 1889 дар онлаи сардори авлоди эсанхоҷаиён дар Кӯктош таваллуд ёфтааст. Иброҳим барои хизматаш аз беки Ҳисор ҳуқуқи ба фонди худ гирифтани музди осиебу обҷувозҳо ва закоти 12 хоҷагири гирифта буд.

Дар Душанбе ӯ дар ҳузори амир Олимхон иштирок дошт. Амиро то Чубак гуселонида, худ ба хонаи падарарӯсаи Абдуқайом ба кишлоқи Қаросуви Данғара рафт.

Воқеаҳои сиёсии соли 1921 баромадҳои зиддишӯравиро тайёр намуд.

Бойҳо мустаҳкамшавии ҳокимияти халқиро дида, шӯриширо саркарданд. Июли соли 1921 тамоми Бухорон Шарқиро шӯришҳо фаро гирифтанд. Сараввал дастаҳои зиддишӯравӣ амалиётҳои алоҳида-алоҳида меғузaronиданд. Вале баъдтар ба фишори Артиши Сурх тоб наоварда ба саркардаҳои номдор Иброҳим (Лақай), Султон (Дарвоз), Фузайл Махсум (Қаротегин), Хуррамбек (вил. Сурхон) муттаҳид шуданд.

Иброҳим аввалан яке аз аъзоёни дастаи Қайом Парвонаҷӣ буд. Дар торочгарӣ тез ном бароварда, сардори даста шуд. Бо сардории ӯ охи-

ри моҳи август босмачиён хостанд, ки қалъаи шаҳри Кӯлобро гиранд, вале химоятгарони қалъа хабардор шуда, мухорибаро ташкил доданд. Рӯзи 11-ум барои ёрӣ командири қалъа аскарон Умарқул Саидов ва Абдурахмон Ғузакро ба Чубак фиристод. Аз Чубак ёрӣ омад. Босмачиён гурехтанд. Рӯзи дигараш бошад, 120 саворан шамшердор ба Мӯминобод равон шуда, дар роҳ бо 600 босмачӣ вохӯрданд. 80 кас кушта шуд. Босмачиён боз гурехтанд. Ин якумин шикасти қалони босмачиён буд. Ин гурӯҳи ҳарбӣ ба Файзобод омад. Иброҳим бошад, Кӯлобро гирифта, аъзоёни комитети инқилобии вилоятро қатл намуд. Иброҳим худро дар чамъомади намояндагони амир бек ва сардори тамоми босмачиён эълон намуда, номи Иброҳимбекро гирифт. ӯ Давлатмандбӣ (точикон) ва Туғайсариро (ӯзбекон) дар Кӯлоб монда, худ ба Лақай рафт. Дар Қаротегин ва Дарвоз Ғузайлу Эшонӣ Султон ҳам соҳти аморатро барқарор карданд.

Сентябри соли 1921 дар Султанонобод чамъомади сардорони босмачиён шуд. Иброҳимбек эълон намуд, ки Ҳокимияти Шӯравӣ дар Ғарму Кӯлоб сарнагун карда шудааст. Намояндаи амир Аҳмадбек гуфт, ки Англия бо Ҳокимияти Шӯравӣ чангро сар карданист. Амир ҳам бо қувваҳои қалон ба Бухоро омаданист. Аҳмадбек тӯҳфаи амиро - чойнаозеро, ки дар он "Ба мӯхтарам Муҳаммад Иброҳимбек тӯксабо" сабт шуда буд, ба Иброҳим дод ва минбаъд ӯ уивони "бек"-ро гирифт.

Иброҳимбек бо мақсади муайяне пойтахти худро кишлоқи Мазори Маилоно интиҳоб карда, аз ин ҷо ба кишлокҳои дуру наздик номаҳо дар бораи сар кардани "газовот" ва барҳам додани гарнизонҳои Артиши Сурх мефиристод. То нимаи августи соли 1921 дар Бухорои Шарқӣ Ҳокимияти Шӯравӣ фақат дар кишлокҳои боқӣ монда буд, ки гарнизони Артиши Сурх мавҷуд буд. Ба гайр аз ин ба ташкилҳои босмачигарӣ дар Бухорои Шарқӣ раиси КИМ ҚХШБ Усмонхӯча Пӯлодхӯчаев ва бародараш Атоуллохӯча, ки намояндаи ҚХШБ дар Бухорои Шарқӣ буд, ёри қалон расониданд. Онҳо ба вазифаҳои маъсули ҳукумати душманони соҳти шӯравиро таъин мекарданд, ва халқро зидди соҳти шӯравӣ бармехезонданд.

Пӯлодхӯчаев сардорони босмачиёнро ба дастгоҳи идоракунии таъин мекард. Бо онҳо созишнома ҳам баст. Атоуллохӯча ва Давлатмандбӣ 12 августи соли 1921 дар Балҷувон бо намояндагони босмачиёни Кӯлоб, Қаротегин, Дарвоз, Ҳисор ва Вахш шартнома баст, ки аз 8 моҳда иборат буд. Мувофиқи ин шартнома мебоист Артиши Сурх аз Бухорои Шарқӣ бароварда мешуданду ин вилоят ба ихтиёри бос-

мачиён вогузошта мешуд. Инчунин дар созишнома дар бораи нест намудани коркунони фаъоли кумитаҳои инкилобӣ суҳан мерафт.

Аз ҷумла, бо фармони онҳо душманони Ҳокимияти Шӯравӣ аз маҳбасҳо озод ва дигароне ба мансабҳои гуногуни шӯравӣ таъин ва пешбарӣ шуданд. Дар асл ин шартнома барҳам додани Ҳокимияти Шӯравиро дар Бухорои Шарқӣ дар назар дошт. Чунон ки дар шартнома гуфта мешуд, "тамоми кӯшунҳои русии гарнизонҳои Бухорои

Анвар пошо

Шарқӣ бо аскарони Сурхи Бухороӣ иваз карда шаванд. Тамоми Бухорои Шарқӣ аз кӯшунҳои русӣ тоза карда шуда, ба ҳайати ҳукумати марказӣ ва маҳаллии Бухоро бештар одамони бонуфузи аҳли дин дохил карда шаванд. 12 нафар фаъолони Шӯравӣ, ки исми насабашон дар шартнома зикр карда шудаанд, ҷазо дода шаванд. Вагарна шартнома эътибор пайдо карда наметавонад.

Баъди вохӯри Атоуллоҳҷа ба Бухоро баргашта ба ҷои худ Шохзодаро таъин кард, ва ӯ дастаҳои нави босмачиёро дар водии Вахш ташкил намуд.

Дар ҳақиқат, баъди ин созиш мубориза зидди баромадҳои зиддишӯравӣ суғат гардид. Қисмҳои "Экспедицияи Ҳисор" ба Самарканд бурда шуданд. Он қисмҳои ҳарбӣ, ки ба Бухорои Шарқӣ оварда шуда буданд, отряди Ҳисорро иваз карда наметавонистанд. Хулоса, қувваҳои зиддишӯравӣ ҳамачониба тайёрии ҷида, ҳуҷумро ба Душанбе сар намуданд. Ҳуҷум 21 сентябри соли 1921 оғоз шуд. Иброҳимбек Душанберо ба муҳосира гирифта, талаб кард, ки гарнизон яроқашро гузорад. Командири гарнизон Т. Морозенко, ҷонишини ӯ Мухин ва консули генералии ҚШФСР дар Душанбе Нагорный шахро ба муҳосира омода намуда, қосиди худро барои ёри талабидан ба гарнизони Файзобод фиристоданд. Сарбозони гарнизон дар муддати 22 рӯз ҳуҷуми пайдарҳами Иброҳимбекро зада гардонданд. 14 октябр 100 нафар Аскарони Сурх аз гарнизони Файзобод ба ёри расиданд ва Душанберо аз муҳосира озод намуданд.

Ҳамон рӯзи 14 октябр 100 нафар Аскарони Сурх бо ду пулемёт ба қишлоқи Мазори Мавлоно ҳамла оварданд. Инро дида Иброҳимбек боз ба Душанбе ҳуҷум намуд, вале шикаст хӯрда, Мазори Мавлоноро тарк кард.

в) Ба Бухорои Шарқӣ омадани Анвар ва фаъолгардии ҳаракати зиддишӯравӣ.

Ёрии имперализми байналхалқӣ ҳам яке аз омилҳои асосии амалиётҳои зиддишӯравӣ буд. Сентябри соли 1921 ба Бухорои Шарқӣ собиқ вазири мудофиаи Туркия Анварпошо омад. Анвар ҳукуқи ба Бухоро омаданро бо ёрии Ҳукумати ҶХШБ гирифта буд. Сентябри соли 1921 дар Боку анҷумани мусулмонони Шарқ барои дастгирии Коминтерн шуда гузашт ва Анвар дар он ғайрирасмӣ иштирок дошт. Намояндагони ҶХШБ ўро ба Бухоро даъват намуданд. Аз Бухоро ў ногаҳон ғайб зад ва ба воситаи Шӯробод, Тирмиз, Кубодиён то ба Кӯктош ба назди Иброҳимбек омад. Дар ин ҷо ў ҳамчун сардори босмачиёни Бухоро ва Туркистон эътироф карда шуд. Дар ҳамин ҷо нақшаи амалиётҳои минбаъда кашида шуданд.

Дар тамоми Бухорои Шарқӣ то декабри соли 1921 Ҳокимияти Шӯравӣ фақат дар Душанбе боқӣ монда буди халос. Амир 9 декабр ба Иброҳимбек фармон дод, ки Душанберо забт намояд. Ҳамон рӯз дар Душанбе хиёнат ҳам шуд. Мутасадди фавқулоддан ҶХШБ дар Бухорои Шарқӣ Усмонхўча Пўлодхўчаев ба муносибати командири гарнизон Т. Морозенко, ҷонишини ў Мухин ва консули ҳарбии ҶШФСР дар Душанбе Нагорный базм орошт. Зимини сўҳбат намояндагони ҳукумати ҶХШБ Пўлодхўчаев, Алӣ Ризо, Фаррух Халил ва Доннёр хостанд Морозенко, Мухин ва Нагорныйро маҷбур кунанд, ки ба фармони беяроққунии гарнизон имзо гузоранд. Вале онҳо ба ин фармон имзо нагузоштанд. Бо фармони У. Пўлодхўчаев ин се нафар ҳабе карда шуданд. Баъди ин аз вақолатҳои худ истифода бурда ба беяроққозии гарнизони Душанбе сар карданд. Усмонхўча Пўлодхўчаев ва Алӣ Ризо дар беяроққунии баталёни сеюми полки 7-ум иштирок карданд. Аз амали Пўлодхўчаев ва Алӣ Ризо шахси номаълуме аз аҳолии шаҳр ба баталёни 2-ум хабар додааст. Аз ин рӯ, баталёни 2-ум бонги хатар зада ба ҷанг омода гардида, аскарони беяроққударо яроқнок намуданд. Дар ҳамин ҳолат Иброҳимбек аз кишлоки Шохмансур ба Душанбе ҳамла овард. Ҷанг се рӯз давом ёфт. Гарнизони 550-600 нафара, ки аз 4 тараф муҳосира шуда буданд, беамон ҷангид. Иброҳимбек маҷбур шуд, ки ақиб нишинад. Дар қатори онҳо аъзоёни комиссияи фавқулоддан ҶХШБ дар Бухорои Шарқӣ ҳам ба Афғонистон фирор карданд. Вале вазъияти Душанбе беҳ нагардид. Қувваҳои зиддишӯравӣ тамоми атрофи Душанберо ба назорат гирифтанд. Нагорный бо Анвар ва Иброҳимбек мукотибаро сар кард. Дар охир босмачиён ба

гарнизон ваъда доданд, ки кучое, ки гарнизон рафтаи хоҳад роҳашро мекушоанд, ба шарте, ки Душанберо тарк кунанд. То ҳатто ваъда доданд, ки ӯму хошок ҳам барои аспхояшон медиҳанд. Ин воқеа 20 декабр ба вукӯъ омад ва гарнизон ин талабро рад кард. Гарнизони Душанбе фақат баъди гирифтани фармон шаби 14-15 феввали соли 1922 шаҳрро тарк намуданд ва 22 феврал ба Бойсун расид. Дар тамоми Бухорони Шарқӣ Ҳокимияти Шӯравӣ барҳам дода шуд. Анвар даххо табрикномаҳои мамлакатҳои хориҷӣ ва шахсонӣ алоҳидаро қабул кард. Феввали соли 1922 бошад, ӯ ба Ҳукумати Шӯравӣ улти-матумро, дар бораи аз ҳудуди ҚХШБ ва ҚМШС Туркистон баровардани кӯшунҳои Артиши Сурх, инчунин ба расмият шинохтани давлати ташкилмедодан худро пешниҳод кард.

Анвар ба Сурхондарё рафт. Дар он ҷо дастаҳои зиддишӯравии Мулло Абдулқаҳҳор амал мекард. Аз омадани Анвар хабардор шуда, қувваҳои зиддишӯравӣ боз рӯхбаланд гардида Бухороро зери хатар гушошанд. Дар тамоми Осиёи Миёна ҳаракати зидди шӯравӣ авҷ гирифт.

Лугати истилоҳот

1. Экспедицияи Ҳисор-ғуфтаи отряди ҳарбӣ-экспедиционии Ҳисорро меноманд, ки октябри соли 1920 барои сарнагун кардани амир Олимхон дар воқеаи Ҳисор ва барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар Бухорони Шарқӣ аз тарафи ҳукумати ҚХШБ аз ҳисоби кӯшунҳои худ ва Россияи Шӯравӣ таъсис дода шуда буд.

САВОЛҶО:

1. Сабабҳои асосии ҳаракатҳои зиддишӯравиро дар Бухорони Шарқӣ шарҳ диҳед?
2. Сардорони муқовимати зиддишӯравии Бухорони Шарқиро номбар кунед?
3. Аз кадом воқеа оғоз ёфтани маҷлиси шаҳрвазони Бухорони Шарқиро ба хотир оред?
4. Қӯрбошиҳо киро буданд ва ҷӣ меҳостанд?
5. Анвар кист ва ҷӣ ҳел ба Бухорони Шарқӣ омад?
6. Фаъолияти Анварро дар Бухорони Шарқӣ тасвир кунед?

§ 6. Моҷарои Анварпошо ва Салим.

а) Таъсис дода шудани Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ (КФД) оид ба корҳои Бухорони Шарқӣ.

Баъд аз сар задани моҷарои Анварпошо вазъияти сиёсии Бухорони Шарқӣ душвор гардид. Барои ҳалли ин масъала ҳукумати Бухоро ва Россияи Шӯравӣ тадбирҳои фавқулодда диданд. Аз ҷумла, 2 январии соли 1922 Комиссияи Фавқулоддаи Диктатории КИМ ҚХШБ-

ро онд ба корҳои Бухорон Шарқӣ таъсис дода, ба он ваколатҳои Ҳақулодда дар бобати муайян кардан ва ба ҳаёт татбиқ намудани тадбирҳои сиёсӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, маданӣ ва ҳуқуқиро доданд. Мувофиқи дастурамали додан КИМ Умумибухорой, КФД ҳуқуқ дошт, ки дар асоси конститутсияи ҚХШ Бухоро дар ҳудудҳои қаламрави Бухорон Шарқӣ тартиботи инқилобиро қорӣ намояд, ҳокимияти номаҳдуди ҳарбӣ, граждонӣ ва вазифаи суди олиро ба амал барорад. Агар лозим бошад, қарорҳои КИМ-ро дар қаламрави худ бекор ва қарору фармонҳои навро қорӣ ва қабул, шахсан мансабдоронро сабуқдӯш ва навро таъин намояд. Раиси КФД Н. Ҳакимов ва аъзоҳои наш А. Акҷурин, А. Камолов буданд. КФД ҳамроҳи штаби корпуси 13 тирандоз ҳаракат менамуд ва бо штаби корпус робитаи зич дошт.

б) Ташкили маъракаи мубориза зидди Анвар.

Бюрон Сиёсии КМ ҲК(б)Р 22 февралӣ соли 1922 масъала "Дар бораи вазъияти Бухоро"-ро муҳоқима намуда қарор дод, ки барои ҳарчи тезтар барҳам додани муқовимати зиддишӯравии аҳолии Бухоро, Шӯрон Ҳарбии Инқилобии Россия маблағ ҷудо намояд. Бюрон сиёсӣ 1 март "Дар бораи пурзӯр кардани кӯшуну воситаҳо дар Бухорон Шарқӣ" ва 13 март масъаларо "Дар бораи Бухоро" муҳоқима намуд. Мақсад аз ин қорабиниҳо ҳарқониба ёрӣ додан буд. 20 апрел Бюрон Сиёсӣ масъала "Дар бораи fronti Туркистон"-ро муҳоқима намуда, барои аниқ кардани ин масъала ба Тошқанд С. Орқоникидзоро фирисод. Баъдтар ӯ ба Бухоро омад. Инқунин қорабиниҳои ба ҳайати ҲК(б)Р қабул шудани ҲКБ (февралӣ соли 1922), табдил ёфтани Бюрон сиёсии Туркистонии ҲК(б)Р ба Бюрон Сиёсии Миёнагии ҲК(б)Р (майи 1922), Комиссияи Ҳақулоддаи Диктаторӣ онд ба қорҳои Бухорон Шарқӣ (январӣ соли 1922 ва ташкил ёфтани корпуси 13 тирандоз аз ҳайати қисмҳои ҳарбии беҳтарини Россияи Шӯравӣ (аз ҷумла, армияи 1 савораи Будёный ва дивизияи 25 Чапаевӣ) қорабиниҳои буданд, ки дар миқёси Сиёсии Миёна то он рӯз ҳамто надошт. Ин қорабиниҳо маъракаи аввалини мубориза зидди босмачигарӣ номида шуда буд, ки дар амал мубориза зидди Анварпошо буд.

Қувваҳои зиддишӯравӣ ҳам бекор нанишастанд. Ба Анвар муяссар гардид, ки кӯшуну 20 ҳазораи босмачигариро ташкил диҳад ва онро ба тариқи аврупоӣ созмон диҳад. Қӯшунҳои зиддишӯравӣ ситод, хизмати интендантӣ ва госпиталию ақибгоҳро дошт. Ба ин шӯъбаҳо Орипов, Али Ризо, Сурайё, Махсуми Фузайл, Ҳасан, Дониёр, Эшонӣ Султон дохил ва сардорӣ мекарданд. Ситоди Анвар дар

Харитаи амалиёт зидди дастаҳои Анвар Пошшо (июн-август с. 1922)

байни шахракҳои Бойсуну Юрҷӣ ҷойгир буд. Бо ташаббуси ӯ, дар қишлоқӣ Қарасу анҷумани муллою эшонҳо ва сардорони дастаҳои зиддишӯравӣ даъват шуда буд ва анҷуман "Ғазовот"-чанги зидди шӯравиро эълон карда буд. Ташаббуси ҷангиро Артиши Сурх ба дасти худ гирифт. Аввали июли соли 1922 ба дастаҳои зиддишӯравии атрофи шаҳри Бухоро, ки ба онҳо Абдукаҳхору Дониёр сардорӣ мекарданд, зарба зада шуд. Дониёр шикаст хӯрда ба Анвар ҳамроҳ шуд. Қўшунҳои корпуси 13-ум ба ду қанот "чап" ва "рост" тақсим шуда буданд. Қаноти рост мебоист бо сардории Никитин ба воситаи Шеробод-Кокайтӣ-Тирмиз-Кубодиён-Қўргонтеппа-Қўлоб то ба Балҷувон ва қаноти "чап" аз Бойсун бо сардории Я.М. Мелкумов ба Дехнав-Ҳисор-Душанбе-Кофарниҳон-Файзобод ва то ба Балҷувон мебароманд. Дар ҳайати қаноти "чап" гурӯҳи ҳарбие аз Самарканд ба сӯи Панҷакент ва Масчоҳ ҳаракат намуда, сарғаҳи Зарафшонро аз босмачиён озод мекард. Мақсад он буд, ки босмачиёнро нагузоранд, ки пароканда шаванд ва ё ба хориҷа гурезанд.

15 июл қанотҳои рости чапи қўшунҳои шӯравӣ ба ҳаракат дароманданд. Анвар дар атрофи Бойсуну Кафрӯн муқобилияти сахт нишон дод. Вале истодагарӣ карда натавонист. Қўшунҳои шӯравӣ 16 июн Миршодӣ ва 17 июн Дехнаву Юрҷиро ишғол намуданд. Анвар бошад бо воситаи гузаргоҳи дараи Тангимуш ба водии Сурхон ақиб нишаст ва аз ин ҷо аз вазири ҳарбии Афғонистон ёрии иловагӣ пурсид. Сабаби асосии мурочиати Анвар ба вазири ҳарбии Афғонистон Нодирхон

найрангҳои Иброҳимбек буд. Дар асоси ин талаб ҳукумати Афғонистон дар муддати моҳҳои июн ва июл ба Анвар 800 нафар афғонро фиристода буд. 18-19 ва 20 июн дар атрофи кишлоқҳои Сарносиё ва сохили дарёи Тупаланг ҷангҳои саҳт шуданд ва ба Анвар талафотҳои зиёде расонида 30 июни соли 1922 Ҳукумати ҶХШБ ба ҳукумати Афғонистон нотан эътирозӣ фиристода дар он қайд шуда буд, ки ёриро ба Анвар қатъ намояд. Аз муваффақиятҳои ибтидоӣ амалиётҳои худ истифода карда, қаноати рости кӯшунҳои корпуси 13-ум. 1 июл сарҳадро бо Афғонистон дар водии Вахш то Сарои Камар бастан, то ки кӯшунҳои Анвар ба Афғонистон нараванд ва кӯшунҳои Афғонистон ба Бухорои Шарқӣ наоянд. Қаноати чапи корпус бошад, 1 июл Регар, Ҳисор ва Кӯрғонтеппаро ишғол намуд. Ҷанги саҳт дар кишлоқи Арғамчини Қаратог шуд, Анвар кӯшиш кард, ки Душанберо Ҳимоя намояд ва ба ин тайёри дид.

14 июли соли 1922 кӯшунҳои шӯравӣ баъди задухӯрди наҷандон қалон Душанберо ишғол карданд. Кӯшуни Анвар пароканда шуд. Дастаҳои зиддишӯравии Масчоҳ бо сардории Раҳмон додхоҳ ба қаторкӯхҳои Ҳисор, босмаҷиёни Қаротегину Дарвоз бо сардории Махсуми Фузайл ва Эшони Султон ба тарафи Янгибозор ва боқимонда бо сардории Анвар ба тарафи Кӯктош ва водии Лақай парешон шуданд. Иброҳимбек Анварро дар Кӯктош гузошта худ ба кӯхҳои Рангон баромада рафт. Анвар ба воситаи агбаи Фаҳробод ба водии Вахш баромада, хост Кӯрғонтеппаро ишғол намояд, вале аз тарафи кӯшунҳои савораи полки 15 зарбаи саҳт хӯрда, роҳи Сангтӯдаро пеш гирифт. Аз тактикаи ҷангии 9 пай бурда, полки савораи 16 пеш аз ӯ ба Сангтӯда расиданд. Анвар бо 5 ҳазор сарбоз ба Сангтӯда шитофт. Вале гурӯҳи сарбозони Давлатмандбий ба оташфишонии кӯшунҳои Сурх тоб оварда натавониста, қафо гаштанд. Инро истифода карда кӯшунҳои Сурх ба қаноати чапи кӯшунҳои Анвар зарба зад ва Анвар истодагарӣ карда натавониста роҳи Балҷувонро пеш гирифт. Ба Анвар муяссар гардид, ки кӯшунҳои худро ҷамъ оварад. 17-18-19 июл дар Балҷувон ҷанги саҳт шуд ва Анвар шикаст хӯрд. 20 июл Балҷувон ишғол карда шуд. Анвар бо 500 нафар кӯшунаш, ки аксаран афғонҳо буданд, ба тарафи кишлоқи Обдара ақиби-нишинӣ кард. Барои задухӯрди Балҷувон полки савораи 15 унвони "Балҷувони"-ро гирифта буд. 4 август Анвар кӯшиш кард, ки сафҳои лашкари шӯравиро раҳна карда, ба воситаи Баҳорак ба хориҷа равад. Вале натавонист. Полки 16 ҳам ба ҳуҷум гузашт. Анвар баъди панҷумин захмдоршавиаш ҳалок шуд. Давлатмандбий ҳам кушта шуд.

Ба як гурӯҳ босмачиён муяссар гардид, ки аз муҳосира бароянд, вале онҳо шикаст хӯрданд. 4 август фаъолияти босмачигарӣ бо сардории Анвар ба охир расид. 19 августи соли 1922 иҷтисоии КИМ Умумибухороӣ ахборро дар бораи маҳви Анвар шунида миннатдории худро ба Артиши Сурх баён кард. Вале ҳоло ҷанги шахрвандӣ ба охир нарасида буд. Иброҳимбек қисми зиёди ноҳияҳои имрӯзаи Рӯдакӣ (Ленин), Ёвон, Қомиро (Ҳочамастон) дар зери назорат гирифта буд. Қаротегину Дарвоз дар зери назорати Маҳсуми Фузайл ва Эшонӣ Султон буданд. Баъди шикаст дода шудани Анвар қўшунҳои шӯравӣ ба маҳв сохтани Иброҳимбек сар карданд. Вале вазъияти ҳарбӣ баъди ба Бухорои Шарқӣ омадани Сомипошшо, тағйир ёфт.

в) Маъракаи дуҷуми зарбазанӣ ба босмачигарӣ ва ба охир расидани ҷанги шахрвандӣ дар Тоҷикистон.

Бо ташаббуси Англия баъди шикаст хӯрдани Анвар, дар Кобул, дар ҳузурӣ Олимхон ҷамъомаде баргузор гардид, ки дар он сардорони босмачиён ва ташкилотчиёни он аз тарафи Афғонистон Муҳаммад эшон ва Эшонқозӣ, аз Тошканд-қозӣ Қузуд ва Азим Афандӣ, аз Фарғона Қорӣ Афандӣ, аз Бухоро - Усмоиҳўча Пулодхўчаев ва Ориф Ҳомид, аз туркманҳо Мулломуҳаммад иштирок доштанд. Ин ҷамъомад дар ҳайати Олимхон, У. Пулодхўчаев, Қорӣ Афандӣ ва намояндагони ҳукуматҳои хориҷӣ маркази роҳбарии босмачигарию дар Осиёи Миёна ташкил дод ва инчунин Сомипошшоро, ки яке аз ёрдамчиёни Анвар буд, сардори босмачиёни Осиёи Миёна эълон кард. Октябри соли 1922 Сомӣ ба воситаи Қалъаи Хумб ба Дарвоз омад. ӯ рақобати Эшонӣ Султон ва Маҳсуми Фузайлро ба манфиати худ истифода кард. Бештар бартарии Маҳсуми Фузайл Сомиро водор кард, ки тарафи ӯро гирад. Бо супориши Сомӣ Фузайл ба Дарвоз лашкар кашид ва дар Ванҷи имрӯза Эшонӣ Султон ва бародараш Эшонӣ Сулаймон ба қатл расонида шуданд. Фузайл худро амири Қаротегину Дарвоз эълон кард. Дар навбати худ Фузайл Сомиро ҳамчун вориси Анвар эътироф намуд ва дастан 500-600 нафарани худро бо сардории бародараш Саъдон ҳамроҳи Сомӣ ба водии Кўлоб фиришод. Вале босмачиёни Кўлоб сараввал аз қафои ӯ нарафтанд.

Сомӣ декабри соли 1922 номи худро тағйир дода ба зани бевамондан Давлатмандбӣи хонадор шуда, номи Салимпошшоро гирифт. Баъди ин воқеа босмачиёни водии Кўлоб ӯро эътироф карданд. Декабри соли 1922 Салим Кўлобро дар муддати 15 рӯз ба муҳосира гирифта бо ҳучумҳои пай дар пай тавонист, ки гарнизони 60-70 нафараро маҳв созад. Командири гарнизон Гольцев ба

аскари қаторӣ Абдулназар фармон дод, ки пинҳонӣ гарнизонро тарк карда, воқеаро ба гарнизони Кангурт расонад. Абдулназар ба Кангурт расид, вале аксарони полки 15-ум дер карданд. Салим Кӯлобро ишғол карда, Аскарони Сурхи боқимондаро, ки дигар тир надоштанд, маҳв сохта буд. Вале дар Кӯлоб истодагарӣ карда натавонист. Полки 15-уми савора ӯро аз Кӯлоб ронданд. Баъди ин шикаст Салим ба водии Ҳисор омаданӣ шуд. Дар ағбаи Фахробод ҷанги сахте шуд ва ӯ ба водии Ҳисор фаромада натавонист. Ӯ баъди забти Қурғонтеппа (феврали соли 1923) ба қишлоқи Шӯрёнбоши Эсанбой омад ва Иброҳимбек ба итоати ӯ даромад.

Дар Шӯрёнбош ӯ чамъомади сардорони босмачиёнро гузаронида аз ҳамин қишлоқ фармонҳои худро ба ҳар тараф фиристодан гирифт.

Баъд аз чунин тайёриҳо Салим Иброҳимбекро дар водии Ҳисору Вахш гузошта, худ ба тарафи Ғузору Қаршӣ ҳаракат кард. Мақсади ин ҳаракат аз он иборат буд, ки ба ӯ қувваҳои зиддишӯравии Бухорон Марказӣ ва Ғарбӣ ҳам ҳамроҳ шаванд. Инчунин мардумро барои зидди Ҳокимияти Шӯравӣ шӯронидан қишлоқҳои атрофи Самарқандро горат кардан гирифт. Дар вақти гораткунӣ ҳатто ба забони русӣ ҳарф мезаданд. Вале сардорони босмачиён хато карданд. Акнун мардуми таҳҷой тамонли ба тарафи шӯравиҳо гузаштанро сар карда буд. Ин яке аз муваффақиятҳои калони мубориза зидди қувваҳои зиддишӯравӣ буд. Ба Салим муяссар нагардид, ки қувваҳои зиддишӯравии Бухорон Марказӣ ва Ғарбиро муттаҳид намояд. Салим дар водии Қаршӣ дар моҳи март шикасти катъӣ хӯрда, як қисми сарбозонаш аз итоати ӯ баромаданд. Дар ҳамин ҳолат Иброҳимбек боз шахсияти рақами аввал гардид. Баъди Қаршӣ Салим кӯшиш кард, ки ба сарҳад барояд, вале дар Келиф шикаст хӯрда, маҷбур шуд, ки

Ҷанговарони дастаи экспедитсионии Самарқанд

ба водии Ҳисор гурезад. Дар нимаи дуюми моҳи май Салим кӯрбошиҳои Боботоғ, Хонақо, Файзободро ба Лақай даъват намуда, ва ҳамин онҳоро ба тарафи чапи дарён Вахш бурд. Вале Иброҳимбек барои ба худ тобеъ кардани кӯрбошиҳо бештар имкон дошт. Аввалан ин ки дар ихтиёри ӯ то 5

ҳазор ҷангиён буданд. Сониян, то ҳол Иброҳимбек шикасти сахт нахӯрда буд. Зиддият байни қурбошиҳо зиёд буд. Зиддияти байни Салиму Иброҳимбек аз як тараф, байни Иброҳимбеку Махсуми Фузайл аз тарафи дигар, нагузоштанд, ки тамоми дастаҳои босмачиён муттаҳид шаванд. Аввали моҳи июн задухӯрди охирин бо Салим шуда гузашт. Дар қишлоқи Аулкик Иброҳимбек полки 2 савораи Туркистонро муҳосира кард. Ба ин қишлоқ Салим ҳам бо 2 ҳазор сарбоз омада буд. Ҳарду сардорон бештар ҳамдигарро тарсонидани буданд. Фармондеҳи полк Панкеев зиддияти онҳоро истифода бурда, ба тарафи дастаҳои Иброҳимбек ҳамла овард. Полки 1 савора бо сардори Мелников бошад, ба қафои қушунҳои Салим баромада, зарба зад. Иброҳимбек ва Салим шикаст хӯрданд. Онҳо дар муҳорибаи Гулибулоқ, Бешбулоқ, Аулкик ва гузаргоҳи Қизилқалъа (18-21 майи соли 1923) зиёда аз 800 касро талаф доданд. Баъди чандин шикастхӯриҳои дигар Салим 15 июли соли 1923 ба воситаи гузаргоҳи Хирманҷой ба Афғонистон рафт. Дастан 1,5 ҳазор нафаран Иброҳимбек низ ба гурӯҳҳои хурд тақсим шуда дар Боботоғ, Лақай ва Вахш парешон шуданд.

г) Шикаст хӯрдани Фузайл Махсум.

Июл-августии соли 1923 Қаротегин ва Дарвоз озод карда шуданд. Барои озод кардани Қаротегини Дарвоз экспедицияи махсус ташкил дода шуда буд, ки бо номи "Отряди экспедиционии ҳарбӣ сиёсий-иқтисодӣ ва маданӣ" маълум аст. Экспедиция ду марказ дошт: Файзобод ва Ҷротеппа. Ба гурӯҳи Ҷротеппагӣ Е.Н.Шветсов фармондеҳӣ мекард. Ӯ инчунин фармондеҳи гурӯҳи самарқандии экспедиция ҳам буд. Фармондеҳи гурӯҳи файзободӣ Баранов буд.

Шветсов босмачиёни сарғаҳи Зарафшонро торумор намуда, ба воситаи гузаргоҳи Дубурса ба тарафи рости водии Сорбуг фаромад. Дар дашти Хирсун ва Сиёдара Холбӯтаро шикаст дода, қишлоқи Шингиличро ишғол намуд.

Баранов бошад, Махсуми Фузайлро дар Оби Гарм шикаст дода, ҷангунон қишлоқҳои тарафи рости Вахш (Алигалабон, Сечароғ, Чорсада, Пумбачиро ва 29 июл Гармро озод намуд. Барои Гарм ҷанги сахти 6 соата шуд. Махсуми Фузайл ба Тавилдара ва Чилдара қафо нишаста, ба Қалъаи Хумб гурехт. 11 август қушунҳои экспедиция Қалъаи Хумбро ишғол карданд. 12 август Фузайл Махсум дар наздикии Балҷувон шикаст хӯрда, ҳамроҳи бародараш Саъдон ба Афғонистон гурехт. Моҳҳои сентябр-октябри соли 1923 Иброҳимбек боз қувваҳои зиддишӯравиро муттаҳид карда бо дастан 5000 нафарааш дар Ёвону Даҳанаккик амалиётро сар кард. Дар задухӯрдҳои Ӯрта Қайнар, Норин. Қончик шикаст

хӯрда зиёда аз 1000 нафар босмачиро аз даст дод. Маҳз дар ҳамин давра қўшунҳои шӯравӣ нисбат ба босмачиён бартарин қомил доштанд. Дар ҳаёти қўшунҳои шӯравӣ дар Бухорои Шарқӣ 5832 аскар бо 222 пулемёт амал мекард. Дар задухӯрди Қончиқ Иброҳимбек бо дастан 3800 нафаран саворагонаш, ки дар ихтиёрашон 6 пулемёти дастӣ ва тақрибан 20 автомати англисӣ доштанд, қўшунҳои 1520 нафаран шӯравиро, ки 800 нафарашон шамшеру 720 нафарашон милтиқ ва 5 дастгоҳи пулемётӣ, 16 пулемёти дастӣ доштанд, ба муҳосира гирифта буд. Вале оқибат шикаст хӯрд. Декабри соли 1923 дар Бухорои Шарқӣ қамтар аз 1,5 ҳазор босмачӣ боқӣ монда буди ҳалос. Ҳамин тариқ, маъракаи дуҷуми зарбазанӣ, ки зидди Салим тайёр ва гузаронида шуда буд, бо шикасти дастаҳои қалони босмачиёни тамоми Бухорои Шарқӣ анҷомид. Бо ҳамин ҷанги шаҳрвандӣ ҳам дар Тоҷикистон ба охир расид. Вале амалиётҳои зиддишӯравӣ ҳоло давом меёфт. Дастаҳои зиддишӯравӣ ба дастаҳои гораггарон табдил ёфта, хусусияти сиёсии худро гум карда буданд.

Ҳамин тариқ:

--ҷанги шаҳрвандӣ солҳои 1918-1923-ро дар бар гирифта, дорони хусусиятҳои худ будааст;

– ин ҷанг мақсад ва заминаи худро доштааст;

– қувваҳои ба ҳамдигар размкунанда аз ҳарду тараф аз берун идора мешудаанд;

-- қувваҳои ба ҳамдигар размкунанда баҳри ҳадафҳои сиёсии системаҳои сиёсӣ (социализми навтавҷид ва капитализм) меҷангиданд.

Дар маъсалаи даврабандӣ бошад, ҷанги шаҳрвандии солҳои 1918-1923-и Тоҷикистон се давраро: а) 1918-охири 1920; б) тобиёни 1921-тирамоҳи 1922; в) тирамоҳи 1922 - тирамоҳи соли 1923 -ро дар бар мегирад.

Дар давраи якум, ҷанг танҳо шимолӣ Тоҷикистон ва Помирро дарбар гирифта буди тақдирӣ он ба галаба ё шикасти Ҳокимияти Шӯравӣ ба Россия вобаста буд.

Давраи дуҷум, тобиёни соли 1921-тирамоҳи соли 1922-ро дар бар гирифта, самти асосии ҷанг зидди Анвар равона шуда буд. Дастаҳои Иброҳимбек, Фузайл, Эшонӣ Султон, Ғаюрбек ва босмачиёни шимолӣ Тоҷикистону ҳатто туркманҳо дар ҳамин давра фаъол гардиданд, ки инро баъзеҳо бо омадани Анвар алоқаманд мекарданд, ки омилӣ асосӣ набуд. Омилӣ асосӣ маъраба -дин буда, тоҷик асосан саҳван баҳри ҳимояи дину маъраба ва онлаи худ бархоста буд. Анвар ба ин саҳви омма ҷанбаи сиёсӣ доду ҳалос.

Дар давраи сеюм - Салимпوشшо сабаби фаъолгардии босмачигарӣ гардид. Чунки ӯ мехост маҳз қувваҳои зиддишӯравиро муттаҳид созад. Ин қувваҳо акнун соф ҳадафи сиёсӣ доштанд. Ҳадаф барқарор кардани ҳокимияти амирӣ буда, ҳимояи ислому мусулмононро широк карда буданд.

д) Сабабҳои асосии шикаст хӯрдани ҳаракати зиддишӯравӣ.

Сабабҳои шикастхӯрии ҳаракати зиддишӯравӣ зиёданд. Вале асосаншон инҳо мебошанд:

1. Тафовут дар гуфтору рафтори қувваҳои зиддишӯравӣ. Онҳо худро ҳомии халқу ислом эълон карда даст ба ғорати халқ заданд;

2. Фиреб додани босмачиёни қаторӣ. Онҳоро барои ҳимояи дин, имон ва онлаин худ даъват карданду зидди ҳокимият ва халқи худ бурданд. Инро дида қисми зиёди фирефташудагон аз мубориза даст кашиданд;

3. Рақобати байни сардорон ва дастаҳои зиддишӯравӣ. Ҳар даста худро ҳокими минтақаи амалиёти худ медонист ва ба муттаҳидшавӣ кам рағбат дошт;

4. Сиёсати пешгирифтан Ҳокимияти Шӯравӣ нисбат ба босмачиён. Эълони авфи босмачиёни оддӣ ва ҳатто қурбошиҳое, ки ихтиёран таслим мешуданд. Ёрии иқтисодӣ ба таслимшудагон. Ёрии Ҳокимияти Шӯравӣ ба деҳаҳои ғораткардаи босмачиён. Ташкили ҳимояи аҳли меҳнаткаш;

5. Ёрии ҳарбӣ, сиёсӣ, иқтисодии Россияи Шӯравӣ;

6. Дастгирии Ҳокимияти Шӯравӣ аз тарафи ҷомеаи ҷаҳонӣ. Ҳаракати "Аз Россияи Шӯравӣ даст кашед!" дар тамоми давлатҳои мутаракқии ҷаҳон ба амал омада буд. Рӯз аз рӯз афзудани дӯстони Иттифоқи Шӯравӣ;

7. Ҳақ будани муборизаи Ҳокимияти Шӯравӣ барои нигоҳ доштани истиқлолият ва бутунии худудҳои худ.

Луғати истилоҳот

1. Комиссияи Фавкуллодан Диктаторӣ (КФД) - органи ҳокимияте буд, ки онро КИМ Ҷумҳурии Бухоро марти соли 1922 дар Бухорои Шарқӣ таъсис дода буд. Вазифаи он татбиқи ҳама қарорҳои ҳукумати Бухоро ва агар лозим ояд қабули қонунҳои наву бекор кардани пештараҳоро дошт. Ин Комиссия ҳафтае як маротиба ба тариқи хаттӣ ба ҳукумат ахборот меод. Ин Комиссия доимӣ буда, ҳайати он тез-тез иваз карда мешуд. КФД-ин дар асл як намуни ҳокимияти мухтор ҳам буд. Дар

хайати он комиссия органҳои хоҷагӣ, ҳарбӣ, иқтисодӣ, маданӣ, судӣ, маъмурӣ ва ғайра шомид буд.

2. Экспедицияи Қаротегин-гуфта экспедицияи ҳарбӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣро меғуянд, ки соли 1923 Ҳукумати Ҷумҳурии Халқӣ Шӯравии Бухоро ва ҶШФСР барои барҳам додани дастаҳои босмачиёни водии Қаротегин ва мустақкам намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар ин минтақа таъсис дода буд. Экспедиция амалиётҳои ҷангии худро аз Файзобод ва Масчоҳи Кӯҳӣ миёни тобиҳои соли 1923 сар карда 15 октябри соли 1923 анҷом дод.

САВОЛҲО:

1. Шарҳи ҳоли Иброҳимбек, Анвар, Салим, Махсуми Фузайлро нақл кунед?
2. Ҳаёти иҷтимоии босмачиёро шарҳ диҳед?
3. Амалиётҳои Иброҳимбекро нақл намоед?
4. Маъракаи муборизаро зидди Анвар ва Салим шарҳ диҳед?
5. Давраҳои асосии ҷанги гражданиро номбар кунед?
6. Сабабҳои асосии ғалабаи шӯроҳоро шарҳ диҳед?
7. Сабабҳои шикастхӯрии ҳаракати зиддишӯравиро номбар кунед?

§ 7. Гузариш ба ҳаёти озоишта.

а) Вазъияти иқтисодии Тоҷикистон дар давраи ҷанги шаҳрвандӣ.

Сар задани ҷанги шаҳрвандӣ авзои иқтисодии мамлакатро тамома тағйир дод. Он қарорҳо, ҷорабиниҳои, ки барои амалӣ гардонидани сиёсати иқтисодии Ҳукумати Шӯравӣ нагаронида шуда буданд, зарур омад, ки муваққатан аз газаронидани онҳо худдорӣ карда шавад. Ҷанг вазифаҳои нави сиёсати иқтисодии мамлакатро тақозо кард. Дар саноати Давлати Шӯравӣ аз сиёсати ҷорӣ намудани назорати коргарӣ аз болои истеҳсолот ва тақсими маҳсулоти тавлидшуда ба феврал миллий кардани корхонаҳо, ки аҳамияти стратегӣ-ҳарбӣ доштанд, гузашт. Дар асоси қарори Шӯрои уезди Хучанд аз 24 март соли 1918 9 заводи пахтадозакунӣ, заводҳои собуназии дар шимолӣ Тоҷикистон буда, миллий карда шуда буданд. 27 март барои ба кор андохтани ин заводҳои миллий шуда Шӯрои Хучанд қарорро дар бораи мусодираи захираи пахтаи анборҳои савдогарон қабул кард. Моҳи сентябр саноати чарм ва моҳи майи соли 1919 корхонаҳои чармгарӣ, шаробкашӣ, биноҳои маъмури ба бонкҳои идораҳои кони нефти "САНТО", ангишти Сулукта, Шӯроб тааллуқ дошта, миллий карда шуданд. Аз ҳамаи корхонаҳои миллишуда таиҳо роҳи оҳани Хучанд ва тамоми муассисоти ба он марбут буда, пурра кор мекард. Шабакаи роҳи оҳани Хучанд ба душвории зиёди сӯзишворӣ нигоҳ накарда, борҳои ҳарбӣ-хоҷагӣ

ва мусофир мекашониданд. Устохонаҳои роҳи оҳан хуб кор мекарданд. Онҳо баробари касби асосии худ инчунин ба таъмири яроқи аслиҳа машғул буданд. Конҳои ангишти Шӯроби Сулукта ва нафти "САНТО" ба ғайр аз зимистон қариб, ки пурра кор мекарданд. Заводҳои пахтадозакунӣ, мевахушккунӣ, шишабарорӣ қариб, ки кор намекарданд. Баъзеи онҳо фақат аз соли 1923 сар карда ба кор шурӯъ карданд. Ин буд, ки нарх ба маҳсулоти саноат хеле баланд рафт. Ва таъминии аҳоли ба ашёҳои зарурӣ хоҷагӣ ба зимман корхонаҳои хунармандӣ афтид. Ҳукумати Шӯравӣ дар барқарор намудани саноати хунармандӣ ёрии моддии худро дар шакли ашёи хом ва қарзи дарозмуддати бефоида мерасонд. Вале аз сабаби паст будани ҳосилнокии меҳнат талаботи аҳоли пурра қонеъ намешуд. Аз ин рӯ, ба ташкили кооператсияҳо аз рӯи ихтисосу хунар сар карда шуд. Соли 1920 аввалин кооператсия бо номи "Бофанда" дар Хучанд таъсис ёфт. Солҳои 1923-1924 шумораи кооператсияҳои хунармандӣ хело афзуд ва дар тамоми ҳудудҳои Тоҷикистон амал мекарданд, ки шумораи зиёди хунармандонро муттаҳид намуда буданд. Масалан, кооперативи "Бофанда"-и Хучанд зиёда аз 1000 нафарро, мӯзадӯзҳои Хучанд 100 нафар, артелҳои пахтадозакунӣ ва пахташоназанӣ 440 хунарманд, 5 артели истехсоли шохӣ 83 нафарро муттаҳид карда буданд.

Аз соли 1920 сар карда, давлат фармоишгари асосии корхонаҳои хунармандӣ гардид. Агар хунарманд маҳсулоти истехсолкардаашро фурӯхта наметавонист, давлат онро меҳарид. Ин ёрӣ имконият дод, ки аввалан, хунармандӣ нақоҳад ва баъдан дар солҳои 1917-1924 хунармандӣ соҳан асосии ба маҳсулоти саноатӣ таъмин намудани талаботи шаҳру деҳот гардида буд. Ҳиссаи саноат дар ташкили бучаи давлат ва шумораи коргарон зиёд набуд. Аксарияти аҳоли дар деҳот зист дошт. Тоҷикистон кишвари деҳқонӣ буд. Бинобар ин қанг бештар ба ин табақа сару кор мегирфт. Барои ҳалли масъалаи деҳот деҳқононро бо замин таъмин кардан даркор буд. Дар солҳои 1918-1920 доир ба ин масъала дар шимолӣ Тоҷикистон якчанд чораҷӯи карда шуд. Ҳоло дар асоси Декрет дар бораи замин ба таъсиси органи тақсимоти замин - комитетҳои камбағалон сар карда шуда буд. Аз апрели соли 1918 то майи соли 1919 дар тамоми волостҳои шимолӣ Тоҷикистон ин комитетҳо таъсис ёфта буданд. Дар давраи аввал ин комитетҳо ба мусодира кардани заминҳои помещикони рус ва феодалони калони маҳаллӣ сар карданд.

Декабри соли 1918 аз бойҳои волости Қистакуз 10 ҳ. таноби замини обӣ ва 5 ҳазор таноб замини даламӣ ва аз бойи нави -Муҳаммад Расулмахсум Аҳмадхонов 90 таноб замин ва аз бойи дигари нави 284 таноб замин мусодира карда шуда буд. Инчунин заминҳои вақф ҳам мусодира карда шуда буданд. Қамъочамъ 2,5 ҳ. десятина замин мусодира карда шуда буд. Ин заминҳо ба ҳисоби 8 танобӣ ба ҳамаи чоряккору ичоракору, ки пеш ин заминҳоро кишту қор мекарданд, тақсим карда шуда буд. Минбаъд мусодиракунин заминҳои феодали дар доираи сиёсати "коммунизми ҳарбӣ" давом ёфт.

Дехқононе, ки дар рафти барпошавӣ ва ибтидои мутаҳкамшавии Ҳокимияти Шӯравӣ замин нагирифта буданд, ҳоло ҳам ба чоряккору ичорақорӣ машғул буданд. Барои дастгирии онҳо Ҳокимияти Шӯравӣ қонун маън кардани хариду фурӯши замин ва ичора додани онро қабул кард. Заминдорони қалон ва бойҳои заминҳои худро кишт карда натавонанд ҳам, заминро ба деҳқонон намедоданд. Заминҳои киштнашуда бисёр шуданд. Ҳокимияти Шӯравӣ қонун "Дар бораи истифодаи заминҳои бекормонда"-ро қабул карда, иҷозат дод, ки касе заминаш аз меъёр (8 десятина) кам бошад, чунин заминҳои бекор мондари метавонад кишт кунад. Вале аз сабаби камчуръатӣ ва тарс аз бой деҳқонон ин қорро намекарданд. Давлат дар чунин заминҳо кишти давлатӣ гузарониданро сар карда қолхозҳо ташкил мекард. Дар Деҳмӯй, Дашти Амин, Чумчуқарал, Парчаюз, Оқйёр аввалин артелҳо, қоммунаҳо ва ширкатҳо таъсис ёфтанд. Шумораи қолхозҳои Тоҷикистони шимолӣ соли 1920 ба 20 адад расида буд.

б) Сиёсати "коммунизми ҳарбӣ".

Сиёсати "коммунизми ҳарбӣ" сиёсати ночори Ҳокимияти Шӯравӣ барои ҳимояи худ буд. Асоси сиёсати ин сиёсат-ҳимояи диктатураи пролетариат бо яроқ бошад, асоси иқтисодии он-таъмин намудани Артиши Сурх ва шаҳрҳо бо маҳсулоти ҳоҷагии қишлоқ буд. Ва ин сиёсат дар асоси разверсткаи (маҷбурияти) озуқаворӣ гузаронида мешуд, Яъне Ҳокимияти Шӯравӣ ба тариқи маҷбури маҳсулоти зиёдатии хӯроқвории деҳқонро қашада мегирифт. Ба деҳқон ҳамон қадар қалла мемонданд, ки барои хӯроқи қолнааш ва тухми ояндааш қифоя бошад. Барои амали қардани сиёсат дастаҳои озуқаворӣ ҳам таъсис дода буданд. Ин дастаҳо деҳа ба деҳа гашта бо ёрии деҳқонон захираи қаллаи бойҳоро қашада мегирифт. Мешуд, ки қаллаи миёнақолонро ҳам мегирифтанд.

Сиёсати "коммунизми ҳарбӣ" дар Тоҷикистон нисбат ба Россия ва Туркистони русӣ фарқ дошт. Аввалан, ин сиёсат аз охири соли 1919 қорӣ карда шуда буд ва сониян, сиёсати разверсткаи шимолӣ Тоҷикистон аз маҷбурият дида бештар ба андоз монанд буд.

Ҳокимияти Шӯравӣ деҳқонони камбағалро бо роҳи додани ғалдан тухмӣ, олотӣ хоҷагии қишлоқ, хизмати агрономӣ ва қарз ҳам дастгирӣ мекард. Ин ёрӣ пеш аз ҳама ба камбағалон мерасид. Сиёсати андозӣ шӯравӣ ҳам ба дастгирии деҳқонони камзамини нигаронида шуда буд. Аз камбағал андоз камтар ва аз бой бисёртар рӯёнида мешуд.

Давраи аввали ислохоти обу заминӣ шимолӣ Тоҷикистон, ки ба давраи авҷи ҷанги шаҳрвандӣ рост омад, Ҳокимияти Шӯравӣ ҳам сиёсати худро вобаста ба шароити давра мегузаронид, то ин ки душманони худро зиёд накунад. Деҳқонони безамину камзамини тоҷик ҳам инро дарқ карда буданд. Мақсади чорабиниҳои аграрии Ҳокимияти Шӯравӣ деҳқонони безамину камзамини шимолӣ Тоҷикистонро ба таъғоҳи худ табдил додан буд. Ин ҳолат имконият дод, ки дар соҳаи минбаъда дар гузаронидани сиёсати аграрии худ давлат бо-ҷуръаттар ва қавитар бошад. Тоҷикистон дар ҷанги шаҳрвандӣ ба ғалаба наздик омада буд ва вобаста ба ин сиёсати аграрии худро тағйир дод.

в) Сиёсати нави иқтисодӣ (СНИ) дар Тоҷикистон.

Асоси сиёсати нави иқтисодиро бозори озод ташкил меод. Широри ин сиёсат: "Ки киро" буд яъне сотсиализм ғалаба мекунад ё капитализм. Давлати Шӯравӣ аз ҷанги шаҳрвандӣ бо иқтисодиёти фалаҷгашта, қорхонаҳои вайрон гардида ва хоҷагии қишлоқи харобгашта баромада истода буд. Давлат ин қорхонаҳои саноатиро бо қувваи худ ба қор андохта наметавонист. Аз ин рӯ, аз сиёсати давлатӣ гардонидани онҳо даст кашада, онҳоро ба соҳибонашон ва ё ба онҳое, ки қорхонаро ба қор андохта метавонистанд, бо шартҳои муайян баргардонид, фурухт ва ё иҷора дод. Чунин қорхонаҳо дар Тоҷикистон набуданд. Сиёсати нави иқтисодӣ дар Тоҷикистон дар ибтидо бештар деҳотро фаро гирифт. Давраи дуҷуми гузаронидани ислохоти обу замин сар шуд. Ин давра Бухорон Шарқиро ҳам фаро гирифт.

Дар Тоҷикистони шимолӣ мебоист, ки ҳамаи заминҳои феодалиро ашрофӣ мусодира мешуданд. Дар Бухорон Шарқӣ ва Помир бошад, заминҳои амирий ва дастгоҳи амир (бекҳо) мусодира мешуданд.

Дар уезди Хучанд раванди бахисобгирии заминҳои мусодира мешудагӣ сар шуд. Қисми зиёди заминҳои типии феодалӣ-аширофӣ ба ҳисоб гирифта шуданд. Вале дар Бухорои Шарқӣ ҳоло ин корро кардан мумкин набуд. Чунки солҳои 1921-1923 дар ин ҷо ҷанги шаҳрвандӣ давом ёфта истода буд. Агар дар шимолӣ Тоҷикистон ва Помир дар солҳои 1921-1924 аксарияти деҳқонони беамин соҳиби замин гардида бошанд, дар Бухорои Шарқӣ фақат деҳқонони атрофи гарнизонҳои шӯравӣ ба ҳалли масъалаи замин сар карда буданду ҳалос, ки шумораи онҳо ҳатто 1 фоизи деҳқононро ташкил наметод. Ягона тағйироте, ки дар деҳоти тоҷик ба вуҷуд омада истода буд - ин рӯ овардани деҳқонони тоҷик ба Ҳокимияти Шӯравӣ буд. Мардум деҳаҳои худро тарк карда ба кӯҳу дараҳо ва Афғонистон фирорӣ шуда, боз рӯ ба бозгашт ниҳода буданд. Чорабиниҳои Ҳукумати Шӯравӣ доир ба таъмини деҳқонон бо ғаллаи кишт, ҷорҳои корӣ ва олоти меҳнат, ки дар солҳои 1921-1924 гузаронида шуда буд, дар байни деҳқонон дастгирӣ ва хайрхоҳиро пеш овард ва ҳуди рафти ҷанг ҳам собит карда буд, ки Ҳокимияти Шӯравӣ молу мулк ва ҷону амнияти оммаро ҳимоя мекард. Аскарони Сурхи Шӯравӣ дар гарнизонҳои Душанбе, Файзобод, Кӯлоб, Чубек, Қўргонтеппа, Айвоҷ, Сарон Камар ва дигар ҷойҳо вуҷуд дошта дар корҳои саҳроӣ ба деҳқонон ёрӣ мерасониданд. Илораҳои давлатӣ ба ҳашарҳои кишткунӣ ва ҷамъоварии дастранҷӣ деҳқонон мебаромаданд. Дар давраи дуҷуми гузаронидани ислоҳоти обу замин сиёсати Ҳукумати Шӯравӣ ҳам тағйир ёфта буд. Акнун сиёсати

Кӯпрук аз болои дарёи Варзоб
дар деҳаи Душанбе (с. 1923)

ти нав чунин шарҳ ёфта буд: таъя ба деҳқонони камбағал, иттифок бо деҳқонони миёнаҳол, бетараф гузоштани деҳқонони бой, мубориза зидди кулак.

Яке аз муваффақиятҳои сиёсати аграрии Ҳокимияти Шӯравӣ - ин ба меҳнати коллективона одат кунонидани деҳқонон ба ҳисоб мерафт. Таҷрибаи кооператсияҳои ҳунармандӣ ба

деҳот ҳам таъсир кард. Соли 1921 ҳукуматҳои Умумииттифок ва ЦМШС Туркистон дар бораи таъсис додани кооператсияҳои хоҷагии қишлоқ қарорҳо қабул карданд. Дар асоси ин қарорҳо дар шимолӣ Тоҷикистон дар солҳои 1923-1924 11 кооператсияи деҳқонӣ таъсис ёфт, ки ҳамаи онҳо истеъмолий буданд. Яъне аз давлат тухмӣ, асбоби хоҷагӣ, чорво, ҳатто матоъу пул ва қарзи имтиёзнок мегирифтанд. Аввалан, кооператсияҳо дар пахтакорӣ ва баъд дар соҳаҳои дигари хоҷагии қишлоқ пайдо шудан гирифтанд. Ҳамаи ин кооператсияҳои истеъмолий ба иттифоқи кооператсияи ноҳиявии Хучанд - "Меҳнат" муттаҳид шуда буданд. Ин иттифок 4,7 ҳазор хоҷагиро муттаҳид мекард, ки 4 ғоизи тамоми хоҷагиҳои деҳқонони ноҳияро ташкил меод. Соли 1924 дар Хучанд кооператсияҳои мелiorативӣ таъсис ёфтанд, ки онҳо ҳам аз қарзҳои имтиёзнокӣ давлатӣ бархӯрдор буданд. Шумораи кооператсияҳои мелiorативӣ дар соли 1924 ба 24 адад расида буд.

Ҳамин тариқ, солҳои 1917-1924 на фақат давраи муҳими инкишофи иқтисодӣ-иҷтимоии деҳа, балки давраи рӯ ба шӯроҳо, ба сотсиализм овардани деҳқонони тоҷик ҳам буд.

г) Гузариши халқи тоҷик ба ҳаёти осоишта.

Тирамоҳи соли 1923 ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон ба охир расида авҷи ҳаракати зиддишӯравӣ низ ба пастравӣ сар кард. Ин имконият дод, ки халқи тоҷик ба ҳаёти осоишта гузарад. Ҳукумати Шӯравӣ инро ба назар гирифта ва дар асоси нишондодҳои сиёсати нави иқтисодӣ системаи чорабинӣҳоеро пеш гирифт, ки ҳадаф аз он таъмин намудани осоиштагии халқу мамлакат ва беҳтар кардани шароити иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва мадании аҳоли буд.

Барои амалӣ ин мақсад лозим буд, ки ҳаёти сиёсии мамлакат демократӣ гардонда шавад: аз комитетҳои инқилобӣ ба шӯроҳо гузашта шавад. Аз ин рӯ, интихобот ба шӯроҳои маҳаллӣ гузаронида шуд. Маъракаи интихоботӣ тамоми охири тобистон ва тирамоҳи соли 1923-ро дарбар гирифт. Вале аз сабабе, ки ҳанӯз ҳам таъсири бою рӯҳониён ва ҳаракати зиддишӯравӣ зиёд буд, дар ин интихобот аксарияти интихобкунандагон иштирок накарданд. Аз ин рӯ, бойҳою рӯҳониён тавонистанд, ки ба шӯроҳои маҳаллӣ намояндагони худро гузаронанд. Дар натиҷа шӯроҳо таъғоҳи Ҳокимияти Шӯравӣ шуда натавонистанд, Ҳокимияти Шӯравӣ натиҷаи ин интихобот ва шӯроҳои навтаъсисро бекор карда боз комитетҳои инқилобиро таъсис дод.

Дар ҳаёти иқтисодӣ бошад, соли 1923, имконияти гузаронидани ҷалолати обу замин фароҳам омада, соли 1923-1924 заминҳои бойҳои

калони шимолӣ Тоҷикистон ва ҳокимони маҳаллии Бухорои Шарқӣ мусодира карда шуда буданд. Инчунин соли 1923-1924 дар Тоҷикистони ҷанубӣ аввалин кооператсияҳои истеъмолий (асосан обёрӣ) таъсис дода шуда буданд. Дар Тоҷикистон дар соли 1924 11 кооператсияи обёрӣ амал мекард. Баробари кооператсияҳо инчунин шумораи колхозҳо, ҳам зиёд гардиданд.

Ба охир расидани ҷанги шаҳрвандӣ ба беҳшавии савдо ва маишати меҳнаткешон овард. Шумораи бозорҳо ва дӯконҳои молфурӯшӣ зиёд гардиданд.

Луғати истилоҳот

1. "Иттифоқи ҷуфтгарон"-ташкилоти касабии сиёсии пролетарҳо ва нимпролетарҳои деҳоти Осиёи Миёнаро гуянд, ки соли 1920 бо номи "Қушчӣ" ташкил ёфта буд. Соли 1929 "Қушчӣ" ба "Иттифоқи камбӯғалон" таъдир ёфта, дар ҳама вазифаи иттифоқи касабии деҳот буд. Соли 1932 барҳам хурд.
2. Коммунизм ҳарбӣ-ҷарабинии аз ноилҷини Давлати Шӯравӣ, ки солҳои 1918-1920 дар давраи ҷанги граждании гузаронида шуда буд. Асоси сиёсии онро ҳимояи Давлати Шӯравӣ асоси иқтисодии онро развереткаи (мачбурияти) озукавӣ ва асоси иҷтимоии онро иттифоқи синфи коргару деҳкон ва байини шаҳру деҳаҳо мустақкам кардан буд. Ин ҷарабинӣ ба сиёсати махсус таъдир ёфта, дар Тоҷикистон амали он аз охири соли 1919 сар шуда буд ва хусусияти худро дошта ва ин сиёсат аз мачбурият дида бештар ба андох монанд буд.
3. Кооператсия-қалимаи лотинӣ буда маънои лугавиши ҳамкорист. Ҳамон ташкилот кооператсия-иттиҳоди умумии одимон барои фаъолияти якҷояи хоҷагидорист. Кооператсия шаклҳои гуногун-саноатӣ, матлуботӣ, қарздорӣ манзирӣ ва хоҷагии кишлоқӣ дошта метавонад. Кооператсияҳо капиталистӣ ва социалистӣ, истеъмолий ва истеҳсолий шуда метавонанд.
4. Кооператсиякунонӣ-сиёсати махсуси Давлати Шӯравӣ, ки солҳои 1918-1937 гузаронида буд ва ба 2 давра: кооператсиякунонии истеъмолий, ки асосан солҳои 1918-1928 ва кооператсиякунонии истеҳсолий, ки солҳои 1929-1937-ро дарбар мегирифт, ҷудо мешаванд.
5. Кооператсияи истеъмолий-ини ташкилоти махсуси ёрирасони Давлати Шӯравӣ, ки ба хоҷагиҳои якҷадаст ва ҳунармандон асбобу анҷоми корӣ, тухмӣ, техника ва ёрии ҳамачонибаи агрономӣ, зоотехникӣ мерасонд. Авҷи баланди ин кооператсияҳо асосан ба давраи сиёсати навн иқтисодӣ (1921-1928) рост омада буда ва аз ҳама намудҳои дигари кооператсияҳо оммавитар буда, қариб ҳамаи деҳкононро дар бар гирифта буд. Хусусияти ҳосу оммавӣ шуданашро бештар дар назди давлат ва ташкилот ягон мачбурият надоштани азобнаш буд.
6. Кооператсияи обёрӣ-кооператсияе буд, ки дар Тоҷикистон соли 1923 таъсис ёфта, вазифааш дар ҳолати қорӣ нигоҳ доштани шабакаҳои обёрӣ аз тарафи обистифодабарандагон буд. Дар солҳои 20-ум аз ҳама кооператсияҳои дигар оммавитар буд. Ба он деҳконони миёнаҳолу бойҳо ҳам дохил буланд. Ин кооператсия аз давлат яроқи меҳнат, техника ва пули нақд ҳам бо шартҳои имтиёзнок қарз мегирифт.
7. Сиёсати шаҳн иқтисодӣ-СНИ гуфта сиёсати Давлати Шӯравиро, ки дар давраи гузариш аз капитализм ба социализм гузаштанро дар солҳои 1921-1936 ва ба ҷои сиёсати "Коммунизм ҳарбӣ" гузаронида буд, меноманд. Моҳияти СНИ аз мустақкам кардани иттифоқи синфи коргару деҳкон, барқарор намудани робитаҳои саноатӣ социалистӣ бо истеҳсолн майдамолли хоҷагии деҳконӣ, бо роҳи насб истифода бурдани муносибатҳои пулӣ молӣ ва ҷалб кардани деҳконон дар сохтмони социализм иборат буд.

Г. АВОЛҲО

1. Чанг ба иктисодиёти мамлакат ва маишати мардум чӣ гуна зарар меорад?
2. Сиёсати "коммунизми харбӣ"-ро фаҳмонед?
3. Сиёсати нави иктисодиро шарҳ диҳед?
4. Шиори "Ки кире" чӣ маънӣ дошт?
5. Давраҳои гузаронидани ислоҳоти обу заминро номбар кунед?

§ 8. Ҳаёти маданияи халқи тоҷик дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ (1917-1924)

а) Ибтидои чорабиниҳои маданӣ - маърифатӣ.

Дар соҳан маданият солҳои аввали Ҳокимияти Шӯравиро ҳамчун давраи таъсисёбӣ шарҳ додан раво аст. Чунки ба ҳама соҳаҳои маданият асос гузошта, дар ҳама соҳаҳои ҳаёти ҷамъиятӣ маърифатӣ маданӣ қорӣ карда шуда буд. Ин масъала бештар дар муассисоти маданият: маориф, илм, адабиёт, санъат ва ахлоқ хубтар намоён буд.

б) Мактаб ва маориф

Самти дигари чорабиниҳои маданӣ ин ташкили таълими мактабӣ буд. Ба ин қор Нозироти маориф роҳбарӣ мекард.

Мактаб дар назди масҷиду мадрасаҳо буд. Нозирот қори мактабу мадрасаҳоро зери назорат гирифта, фаъолияти худро аз маоши муллоён-муаллимон сар кард. Барои бештар ба таълим ҷалб намудани фарзандони омма ин масъала ба муҳокимаи қурултойи рӯҳониён, ки 18-20 июл дар Душанбе гузаронида шуда буд, пешкаш карда шуда буд. Уламо ва рӯҳониёни дарсгӯ таклифи ислоҳоти мактабро умуман ва қушодани мактабҳои навро низ пеш гузошта буданд. Ин қурултой, ки дар қори он намояндагони Сарисонӣ, Деҳнав, Қаратог Ҳисор, Султанонод, Файзобод, Душанбе, Фарм иштирок доштанд ба рафти мактабқушоии шӯравӣ таъсири хуби худро расонида буд. Ин мактабҳоро дар соли 1918-1926 дар радиқи мактабҳои нави -шӯравӣ мактаби кӯҳна меномиданд.

Давлати Шӯравӣ давлати қоргару деҳқон ва шиори ӯ ба қорҳои идора қардани давлат қарчи бештар ҷалб намудани намояндагони ин табақаҳо буд. Ин аст, ки сиёсати давлатии маърифатнок қардани ин табақа вучуд дошт. Ва қадами аввалини Ҳукумати Шӯравӣ барои амалӣ қардонидани принципҳои маърифатноккунии омма аз мактабу маориф сар зад.

Мактаб ва маориф дар шароити Тоҷикистон, ки дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ ҳамчун системаи маорифи халқӣ ақун ба вучуд

Соҳтмони бинои интернат дар Фарм (с. 1924)

Хучанд итоат мекард. То охири соли 1918 дар уезди Хучанд 18 мактаби шӯравӣ кушода шуд. Соли 1919 шумораи онҳо ба 73 адад расид. Ин мактабҳо кӯдакони то 12 соларо қабул мекард. Аз соли 1918 сар карда ба таъсиси кӯрехон муаллимтайёркунӣ сар карда шуд. Чунин кӯрехо дар Тошканду Самарқанд кушода шуда буданд. Системан маориф ва мактаби шимолӣ Тоҷикистонро Комиссари маорифи ҶМШС Туркистон роҳбарӣ мекард. Соли 1921 Комиссариати маорифи халқи Бухорон Шарқӣ таъсис ёфт. Ва аввалин мактабҳои шӯравӣ дар ин ҷо соли 1923 кушода шуда буд.

Чӣ дар Тоҷикистони шимолӣ ва Памир, ва чӣ дар Бухорон Шарқӣ мактабҳои кӯхна то солҳои 1925-1926 амал мекарданд. Вале Давлати Шӯравӣ ин мактабҳоро ба талаботу вазифаҳои нав мутобиқ мекард. Аз соли 1920 сар карда дар уезди Хучанд ва аз соли 1923 дар Бухорон Шарқӣ мактабҳои шабонаю маҳви бесаводиро барои синну соли аз 13 то 45 сола кушоданд. Дар ин мактабҳо аксари коркунони ҳарбӣ, шӯроҳо, комсомол ва ҳарбиёни саводнок дарс мегуфтанд. Ҷиҳати хоси ин мактабҳо он буд, ки ҳар муаллим ҳамон алифбоеро меомӯзонд, ки худ медонист. Аз ин рӯ, дар мактабҳо алифбон арабӣ, кириллӣ ва лотинӣ ҳам ба роҳ монда шуда буд. Ҳокимияти Шӯравӣ аз системаи маорифи кӯхна мактабҳояшро васеъ истифода бурд. Мактабҳои кӯхна барҳам дода нашуданд. Баръакс, бо ёрии давлат шумораи онҳо зиёд гардида ба расмият дароварда шуданд. Муаллимонашонро бо маош аз буҷаи маориф таъмин мекарданд.

Дар мактабҳои кӯхна муаллимон ҳамон муллоҳо буданд. Муаллимонии мактабҳои шӯравӣ аз ҳисоби маорифчиёни кӯхна ва аксаран аз ҳисоби хатмкунандагони мактабҳои муаллимтайёркунӣ таъмин

мегардиданд. Системи маорифи ҷумҳурӣ ба душворӣ набуд. Душвории асосии маорифу мактаб ин нарасидани муаллим, биноҳои таълимӣ ва набудани китобҳои дарсӣ буд. Илоҷи муаллим, биноҳои таълимиро нисбатан ёфтанд. Муаллимонро ба воситаи курсҳои кӯтоҳмуддати муаллимтайёркуни, биноҳои таълимиро дар ибтидо аз ҳисоби масҷиду мадрасаҳо хавлини бойҳо таъмин намуданд. Вале ин биноҳо ба талаботи мактаби шӯравӣ ҷавобгӯ набуданд. Дар ҳудуди Тоҷикистон то соли 1917 ягон бинои махсуси мактабӣ вучуд надошт. Мактабҳои русӣ-маҳаллие, ки дар Хучанду Хоруг амал мекарданд, аз синфхонае иборат буданд. Соли 1918 дар Хучанд, Истаравшан ва Конибодом, 1921 дар Душанбе, 1923 дар Қаратог, 1924 дар Кӯлоб, Фарм, Ховалинг ва Ҳоит биноҳои алоҳидаи мактабӣ аз ҳисоби биноҳои маъмурии пешин ё хонаҳои бойҳои гурехта рафта, ва ё масҷиду мадрасаҳо кушода шуда буданд. Аз соли 1920 сар карда сохтмони биноҳои махсуси мактабӣ сар шуд. Соли 1921-1924 чунин биноҳо дар Хучанд Истаравшан, Конибодом, Панҷакент, Қаратог, Душанбе, Кӯлоб ва Фарм сохта шуда буданд. Вале шумораи онҳо он қадар зиёд набуд. Агар шумораи мактабҳои шӯравиро бо мактабҳои амалмекарданӣ кӯҳна муқоиса кунем, чунин натиҷа мегирем: ба ҳар як мактаби шӯравӣ, дар шимолӣ Тоҷикистон, дар солҳои 1923-1924 82 мактаби кӯҳна рост меомад. Агар шумораи талабагонро муқоиса кунем, ба як талабаи мактаби шӯравӣ 30 талабаи мактаби кӯҳна рост меомад. Шумораи мактабҳои кӯҳна то соли 1924, 2477 адад ва мактабҳои шӯравӣ бошанд 31 ададро ташкил медед. Дар соли хониши 1924-1925 дар уезди Хучанд 27 мактаби шӯравӣ амал мекард, ки 2400 талабаро фаро гирифта буданд. Дар ҳамин давра дар Бухорои Шарқӣ 7 мактаби шӯравӣ амал мекард, ки 152 талабаро фаро гирифта буданд. То соли 1924 мактабҳои шахрӣ 4 сола ва деҳотӣ 2 сола буданд.

Ҷиҳати ҳосии мактабҳои солҳои 1918-1924 ин ҷанбаи иҷтимоӣ доштани таълим буд. Яъне, мактабҳо ба талаботи миллӣ ва иҷтимоӣ мутобиқ карда шуда буд. Синфҳо ба духтаронаю бачагона ҷудо буданд. Мактабҳо дузинагӣ буданд. Зинаи аввал кӯдакони 9-13 ва зинаи дуюм аз 13 то 17 соларо дар бар мегирифтанд. То соли 1924 дар Хучанд як мактаби зинаи якум вучуд дошт, ки Б. Гафуров, З. Раҷабов, Ҷ. Расулов, Б. Додобоев, М. Ваҳобов, С. Умаров, С. Раҷабов дар он таҳсил кардаанд.

Дар Тоҷикистон мактабҳои коммунаҳои меҳнатӣ ҳам вучуд доштанд. Ин мактабҳо асосан кӯдакони бепарастор ва ё аз оилаҳои серфарзандро дар бар мегирифтанд. То соли 1923 чунин мактабҳо

дар уезди Хучанд 5 адад ва Шахристон 1 мактаб вучуд дошт. Ҳамаин мактабҳо-коммунаҳо баъдтар ба интернатҳо табдил ёфтанд. Соли 1923-1924 дар Бухорон Шарқӣ 4 мактаб-интернат: дар Душанбе, Кӯлоб, Ғарм ва Қаратог кушода шуд.

Барои мактабҳои шӯравии тоҷикӣ аввалин программаи таҳминии таълимӣ ноябри соли 1918 пешниҳод шуда буд, ки 2 декабри соли 1919 тасдиқ гардида буд. Мактабҳои забони ҷонаи таълимӣ ё адабии тоҷикӣ надоштанд. Аз ин рӯ, соли 1922 дар назди Комиссариати маорифи халқи Туркистон шӯъбаи тоҷикӣ ба мақсади таҳияи китобҳои дарсӣ ва таълимӣ таъсис ёфт. Раиси он Ю. Нисормуҳаммадов буд. Ин шӯъба вазифа дошт, ки нормаҳои асосии забони адабии тоҷикиро кор карда яке аз лаҳҷаҳои забони шифоиро асос карда, лексика, фонетика ва грамматикаи онро ба ҳам мутобиқ намуда, бо ин забон китобҳои дарсӣ нависанд. Аз рӯи ин талаботҳо соли 1922 Муҳаммад Саид Собит китоби дарсии "Ибтидои таҳсил", Саид Ризо Ализода "Соли Аввал" ва соли 1923 Нисормуҳаммадов "Алифбои тоҷикӣ"-ро нашр карданд. Соли 1923 "Дастури мухтасар аз арифметика"-и Нисормуҳаммадов "Ибтидои ҷуғрофияи Туркистон" дар тарҷумани Н. Иванов аз русӣ, "Масъалаҳо аз арифметика барои синфҳои 1-2"-и Ленкова ва "Роҳбари бесавод" нашр шуданд. Ҳамаин ин китобҳо дар ҷопхонаҳои Тошканду Самарқанд ҷоп шуда буданд.

в) Муассисаҳои фарҳангӣ.

Ба муассисаҳои фарҳангӣ-маърифатӣ китобхонаҳо, кироатхонаҳо, ҷойхонаҳои сурх кунҷакҳо ва мизҳои сурх, клубҳо, осорхонаҳо, матбуот, нашриёт, кинонамоишдидиҳо, радиошунавонӣ, театрҳо дохил буданд, ки дар қорӣ маҳви бесаводии аҳоли ва маърифатгардонии ҷомеа роли калон бозида буданд. Аз ин муассисаҳои маърифатӣ китобхонаҳо ҷои махсусро мегиранд. Чунки тоҷик дар гузаштаи дур ҳам аз ин муассиса истифода мебард. Вале китобхонаҳо дар он даврҳо шахсӣ буданд. Анъанаи ташкили китобхонаи ҷамъиятӣ дар Тоҷикистон ба асри ХХ рост омада, он ҳам тавассути русҳо дар Оснён Миёна роҳ ёфта буд ва барои аҳолии русзабонии Туркистони русӣ таъсис дода шуда буд.

То барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар Тоҷикистон як китобхонаи оммавӣ аз маъмурияти Ҳукумати Муваққатӣ дар назди управленияи уезди Хучанд мерос монда буд. Аввалин китобхонаи оммавӣ дар Хучанд соли 1918, дар Хоруғ соли 1921, дар Душанбе соли 1921, дар Панҷакент, Қаратог, Кӯлоб, Ғарм, Сарони Камар

солҳои 1923-1924 кушода шуданд. Ин китобхонаҳоро харбиён-Артиши Сурх ва баъдтар ҳукуматҳои маҳаллӣ ташкил доданд. Дар давоми солҳои 1918-1924 фонди ин китобхонаҳо аз ҳисоби ёрии китобхонаҳои Марказии Россияи Шӯравӣ ва нашриётҳои алоҳидаю тӯҳфаҳои шахсӣ пур ва мураббаъ мешуданд. Китобхонаҳо ҳам дар ташвиқи тарғиби маърифат ва саводомӯзӣ саҳми худро гузоштаанд. Китобхонаҳо на фақат ба ташвиқи китоб машғул буданд, инчунин хонишҳоро барои бесаводон ташкил медоданд. Маҳфилҳои сиёсӣ ва маърифатӣ ташкил мекарданд.

Чойхонаи сурх. Кори маърифатӣ-сиёсӣ ба воситаи чойхонаи сурх ҳам бурда мешуд. Дар Тоҷикистони шимолӣ яке аз чойҳои серодами истироҳатӣ чойхонаҳо буданд. Ин муассисаро органҳои маърифатӣ хуб истифода бурданд. Дар он чойҳо "Кунҷҳои Сурх", "Чойхонаи Сурх" таъсис доданд. Дар ин "гӯшаҳо" аввал рӯзномаҳо баъд маҷаллаю китобҳо ҳам гузошта мешуданд. Дар ин гӯшаҳо сӯҳбатҳо, рӯзномаҳои, китобҳои ҳам сурат мегирифт. Чойхонаҳои хуби ташвиқот буд.

Моҳи март соли 1921 дар Душанбе ва Регар чойхонаҳои сурх кушода дар он ҷо корҳои ташвиқотию тарғиботӣ ба роҳ монда шуда буд. Тамоми кори ташкилно фаъолияти чойхонаҳои сурх ба зиммаи Намояндани Комиссияи Фавқуллода ва Шӯрои Ҳарбӣ Инқилобии экспедитсияи Ҳисор вогузошта шуда буд. Дар кори ташвиқотию тарғиботӣ аъзоёни ташкилоти вилоятӣ хизми коммунистӣ сараввал Ҳисор ва баъдан Душанбе кори зиёде мекарданд.

Фаъолияти онҳо аз фаҳмонда додани мақсаду мароми Ҳокимияти Шӯравӣ иборат буд. Ин корро бо роҳҳои гуногун: ташкили сӯҳбатҳо, баҳсҳо муҳокимаҳо, хонишҳо гузаронида мешуд.

Клубҳо. Пайдоиши клубҳо ҳам дар Тоҷикистон ба ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ рост меояд. Аввалини онҳо дар назди гарнизонҳои ҳарбии Хучанд (соли 1920) ва дар Душанбе (соли 1922) таъсис ёфта буданд, ки асоси театрҳои минбаъда гардиданд.

Маҳфилҳои хаваскор, дастаҳои худфаъолияти санъат ва театри сахнаӣ.

Халқи тоҷик ҳамеша хаваскорони санъат дошт. Вале ин хаваскорон фаъолияти мустақилона дошта, одатан ба як ҳунари овозхонию мусиқӣ, ширинкорӣ, кассагӯӣ, ракси яккагӣ машғул буданд. Дар ибтидои Ҳокимияти Шӯравӣ чунин хаваскорон ба ташкили маҳфили дастаҳои ҳунари ва намоишӣ сар карданд. Аввалини чу-

нинҳо дар назди раёсати қисмҳои ҳарбӣ (горнизонҳо) ва "Хонаи деҳқон" соли 1917 дар гарнизони Хучанд ва соли 1922 дар гарнизони Душанбе дар байни Аскарони Сурх таъсис ёфта буданд. Соли 1919 дар Хучанд маҳфили драмативӣ-музикалии ғайринизомӣ таъсис ёфта буд, ки ба як дастан калони шашмақомхонону навозандагон табдил ёфта буд. Соли 1919 дар Истаравшан, 1920 дар Исфара маҳфилҳои театрии таъсис ёфта буданд. Ин маҳфилҳо аввалин намоишҳои тоҷикӣ ва пешаҳои худро ба сахна мегузоштанд. Дар сарҳади сахнаи театрии милли тоҷик дар Хучанд А. Ваҳобов, А. Сатторов, Х. Умаров, дар Исфара А. Бобоев, Н. Саидов менстоданд. Намоишномаҳои аввалини ин маҳфилҳо "Муборизаи синфӣ" ва "Қироятгари қуръон" буданд.

Ташаккули матбуот ва полиграфияи шӯравии тоҷик. То инқилоб дар ҳудуди Тоҷикистон ягон рӯзномаю маҷалла ва китоб нашр намешуд ва нашриёт ҳам вучуд надошт. Аз соли 1917 то соли 1924 ба забони тоҷикӣ рӯзномаҳо пайдо шуданд, вале дар Самарқанду Бухоро ва Тошканд нашр мегардиданд. Аввалин чопхонаи дар ҳудуди Тоҷикистон амал мекарда - ин чопхонаи корпуси 13 тирандоз буд, ки барои Аскарони Сурх ҳаҷату қоғаз ва аз ҷумла, рӯзномаи "По босмачу"-ро нашр мекард. Маводи нашри барои Тоҷикистон дар Самарқанду Тошканд, Бухорою Когон ва Қазону Москва нашр мегардиданд.

Луғати истилоҳот

1. Алифбон тоҷикиасоси кириллӣ-алифбон, ки имрӯз дар ҷумҳурии ҷорист. Ин алифбон дар Осиеи Миёна аз солҳои 60 асри XIX истифода мешавад ва аз соли 1939 ҳамчун алифбон давлатӣ ҷорист.
2. Алифбон тоҷикиасоси латинӣ-алифбон, ки солҳои 1929-1939 ба ҷои алифбон арабиасоси тоҷикӣ ҷорӣ гардида буд.
3. Мактаби кӯҳна - мактабҳои баъди инқилоб дар назди масҷиду мадрасаҳо амалкунандаро дар баробари мактаби Шӯравӣ меномиданд. Ин мактабҳо то соли 1929 вучуд доштанд. Вазифаи асосии инҳо ба хонандагон ёд додани хондану навиштан буд. Барои мактабҳои кӯҳна программа ва китобҳои дарсӣ тайёр карда мешуд. Ин мактабҳо ба тадриҷ ба мактабҳои Шӯравӣ табдил ёфтанд ва ё хонандагонаш ба мактабҳои Шӯравӣ ҷалб шуданд.
4. Мактаби маҳви бесаводӣ гуфта, дар Тоҷикистон дар солҳои 1918-1937 мактабҳоеро мегуфтанд, ки дар онҳо калонсолон (аз 17 боло) ба омӯختани ҳаду алифбо сафарбар карда шуда буданд. Мақсаду таълиқи онҳо барҳам додани бесаводӣ, яъне ёд додани хондану навиштан тавонистани ба хонандагонаш буд. Мактабҳои маҳви бесаводӣ одатан шабона кор мекарданд. Дар он ҷое, ки имконияти рӯзонаи таълим вучуд дошт қушода мешуданд. Авҷи баланди фаъолияти мактабҳои маҳви бесаводӣ ба солҳои 1924-1930 рост омада буд.
5. Мактаби Шӯравӣ-системаи таълими нав ва таълими альтернативиро инсбат ба систе-

маи таълим ва маорифи тошкандобӣ меномиданд. Аввалин мактабҳои Шӯравӣ дар Хӯҷанд, Конибодом, Исфара, Истаравшан, Панҷакент (1918), Хоруг (1921), Душанбе, Қаротог, Кӯлоб, Ғарм (соли 1923) кушола шуда буданд. Мактабҳо аввал то январи соли 1919 ба Шӯроҳои маорифи ҳамак ва аз январи соли 1919 ба Комиссияти маориф ва шӯъбаҳои уездию волостӣ ва ноҳиявӣ он иттиҳод мекарданд. Мактабҳои аввалин Шӯравӣ ду дараҷа 1 ва 2 буданд. Дар мактаби дараҷаи 1 бачаҳои 8-13 сола ва дар мактаби дараҷаи 2 наврасони 13-17 сола мехонданд. Мӯҳлати таҳсил дар мактаби дараҷаи 1-5 сол ва дар мактаби дараҷаи 2-4 сола буд.

САВОЛҲО:

1. Раванди ташиққулӯбӣ маорифи тошкандобӣ нақд кунед?
2. Аввалин мактабҳои шӯравӣ кай таъсис ёфтаанд?
3. Мактаби шӯравиро шарҳ диҳед?
4. Дар бораи муассисаҳои маданӣ-маърифатӣ ахборот диҳед?
5. Дар бораи аввалин маҳфилҳои ҳаваскор ва ғайриғайри онҳо нақд кунед?

Дарси 10. Дарси такрорӣ, санҷишӣ ва баёнӣ.

Мавзӯҳои, ки метавонанд мавзӯи дарси баёнӣ бошанд:

1. Ҳаракати зиддишӯравӣ дар маҳалли (деҳа, ноҳия, вилоят, водӣ) шумо,
2. Ҳаракати зиддишӯравӣ дар ёддоштҳои иштирокчиён ва адабиёт.

Маъзӯи III.

ТАШКИЛЁБИИ ҶУМҲУРИИ МУХТОРИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН

§ 9. Раванди тақсимои миллӣ-маъмурии Осиёи Марказӣ.

а) Сабабҳои дар Осиёи Марказӣ гузаронидани тақсимои ҳудудию миллӣ

Дар давраи шӯравӣ дар Осиёи Миёна (солҳои 1917-1920; 1920-1924 ва 1924-1929) ба тақсимои миллӣ-маъмурии даст зада ба ду бори охираш муяссар гардид, ки онро гузаронанд. Бори аввал солҳои 1917-1920 кӯшиши ба округҳои миллӣ тақсим кардани Ҷумҳурии Туркистонро карданд. Барои амалӣ кардани мақсад тарафҳои тақсимоиро омӯхтанд. Масалан, масъалаи ҷуғрофияи миллии Туркистон, муайян кардани минтақаҳои яқлухти сукунтаи миллату халқиятҳои Туркистон, имкониятҳои ин миллатҳоро онд ба кадрҳои роҳбарикунанда таъмин намудан ва масъалаҳои дигарро омӯхта буданд. Маълум буд, ки дар Туркистон туркнажодҳо-ӯзбекҳо, туркманҳо киргизҳо, казокҳо, қароқалпоқҳо ва боз чанди дигаре ва эронинажодҳо-тоҷикон, эронӣҳо, балучҳо ва чанди дигаре сукунат доштанд. Барои аксарияти туркҳо комиссияҳои миллии тақсимои таъсис дода шуд, вале барои тоҷикон не.

Харитаи сиёсии Осиёи Миёна баъди тақсимои с. 1924

Баробари камбудихои фаҳмиши ҷамъиятӣ ва давлатӣ дар атрофи комиссияи тоҷикон ва сохтори маъмурии минбаъдан он, дар рафти тақсимои Туркистон ақидаи дуруст ҳам роҳ ёфт. Яъне замнаҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданияи тақсимои миллӣ тайёр шуданд. Заминан сиёсинаш-феврари соли 1920 инқилоб ва таъсиси ҷумҳурии Хоразм ва сентябри соли 1920 инқилоб ва баъд таъсиси Ҷумҳурии Бухоро гардиданд, ки онҳо ҳам сермиллат буданд. Ҳайати миллии онҳо ҳам ба мисли Туркистон аз туркнаҷодҳо эронинаҷодҳо иборат буданд. Дигар ин ки, дар ин муддат ягонагии сиёсӣ, ҳарбӣ-иқтисодӣ ҳамаи ҷумҳуриҳо ба вучуд омада буд: ягонагии ҳарбӣ дар вучуд доштани Артиши Сурхи ягонаи шӯравӣ; ягонагии иқтисодӣ-дар вучуд доштани сохтори ягонаи иқтисодӣ дар вучуд доштани Шӯрои Олии Ҳоҷагии Халқ ва ягонагии сиёсӣ дар сохтори шӯравӣ ва сотсиалистӣ будани онҳо зоҳир мегардид. Хулоса, зарурияти иҷтимоӣ-фалсафӣ ва сиёсати тақсимои пухта расида буданд.

б) Пешниҳодҳо ба масъалаи тақсимои.

Ташаббускори гузаронидани тақсимои миллӣ-маъмурии Туркистон хизматҳои коммунистӣ ва ҳукумати Россия ва Туркистон буданд. Тақсимои аз боло, бо ёрии қонуни ба воситаи фармон гузаронида мешуд. Табиқат, ки ин тақсимои ҳамаи масъалаҳо роҳи дуруст ва бе каму қосат ҳал карда, хусусиятҳои миллии аҳолиро ба ҳисоб гирифта наметавонист.

Ибтидоии гузаронидани тақсимои миллӣ аз қарори Комиссияи Туркистонӣ аз январи соли 1920 "Дар бораи ҷудокунии Туркистон ба се ҷумҳурии мустақил бо нишонаҳои миллӣ" сар шуда буд. Вале дар ҳамон ибтидо дар қарор дарч ёфта буд, ки ҷудокунии Туркистон ба қисмҳои қорӣ февраль ва бечуну чаро буда наметавонад. Моҳи июни ҳамон сол Комиссияи Туркистонӣ дар телеграммаи худ ба ҳукумати Россия қайд карда буд, ки аз сабаби набудани кадрҳои роҳбарикунандаи миллӣ ва суғур будани иқтисодиёти Туркистон гузаронидани тақсимои миллӣ имконпазир нест. Вале ҳукумати Россия, Туркистон ва Комиссияи Туркистонии КМ ҲК (б)Р гузаронидани тақсимои имконпазир ҳам фаҳмида буданд. Масалан, В.И. Ленин дар эрдҳои худ ба КМ онд ба Комиссияи Туркистонӣ пешниҳод кардааш дар июни соли 1920 навишта буд, ки:

"1. Супорида шавад, ки харитаи (этнографӣ ва ғ). Туркистонро бо қисмҳои Ўзбекия, Қирғизия ва Туркмения тартиб дода шавад.

3. Шартҳои яққоя ва ҷудошавии ин се қисматро муфассал омӯхта шавад". Маҳз ҳамин мактуб асоси программаи тақсимои миллӣ-маъ-

мурин Осиён Миёна гардид. Барон гузаронидани тақсимои миллий-маъмурӣ комиссияҳо таъсис ёфта буд. Ин комиссияҳо Комиссияи Туркистонии КМ ҲК (б)Р роҳбарӣ мекард. Аз ҳуҷҷатҳои рафти қори тақсимои Туркистон бар меояд, ки ҳукумати Туркистон, Комиссияи Туркистонии КМ ҲК (б)Р ва ҳукумати ҶФШСР гузаронидани тақсимои бармаҳал медонистанд. Ба он далелҳо, ки ҳоло ҶМШС Туркистон аз ҷиҳати иқтисодӣ суст, аз ҷиҳати сиёсӣ номӯътадил ва аз ҷиҳати таъмин будан бо кадрҳои дарқорӣ бисёр хароб буд. Вале худ ақидаи тақсимои миллий дар байни халқҳои Туркистон ва аз мадди назари Ҳукумати Шуравӣ дур нашуда буд. Ва дар ин масъала тағироти қалон ба амал омад. Феврари соли 1920 дар Хива ва сентябри ҳамон сол дар Бухоро ҷумҳуриҳои халқӣ таъсис ёфтанд. Ин ҷумҳуриҳо ҳам сермиллат буда ва ақидаи гузаронидани тақсимои миллий дар ин ҷумҳуриҳо ҳам пеш омад. Баъди пайдо шудани ақидаи гузаронидани тақсимои дар ҳар сеи ин ҷумҳуриҳо давраи якуми тақсимои миллий дар Осиён Миёна ба охир расид. Вале ҳамон соли 1920 гузаронидани тақсимои ҳар сеи ҷумҳуриҳои қори имконнопазир буд. Чунки аввалан, Бухоро ва Хоразм ҷумҳуриҳои халқӣ буданд. Онҳо акнун роҳи гайри капиталистии таракқиётро пеш гирифта буданду Туркистон бошад, давлати социалистӣ буд. Гуногуншакл будани сохтори иқтисодӣ ва сиёсӣ онҳо имконияти гузаронидани тақсимои намедод. Дигар ин ки вазъияти сиёсӣ - ҷангӣ граждании сарзада монеагии ин қор шуда буд. Вале Бюрои Осиён Миёнагии КМ ҲК(б)Р барон гузаронидани тақсимои миллий маъмурии ин се ҷумҳуриҳо ба таъсиси комиссияҳои миллий саркард. Зеро комиссияҳои тақсимоии ўзбекӣ, туркманӣ, қирғизӣ, қароқалпоқӣ, ҳатто арманию форсӣ таъсис дода шуда буданд. Вале комиссияи тоҷикӣ таъсис наёфт. Сабаби асосии ин ҳолат он буд, ки миллатгароӣи ўзбек тоҷиконро ҳамчун форс ва баъдтар онҳоро ҳамчун туркҳои форсизабон эълон қарданд. Ҳатто як маъракаи қалони сиёсӣ тоҷиконро ҳамчун халқият эътироф накардан сар шуд. Дар натиҷаи заҳматҳои зиёди фарзандони миллат соли 1923 имконияти таъсиси зеркомиссияи тоҷикии тақсимои ҳам пайдо шуд. Барон гузаронидани тақсимои олимони шарқшинос, қорқунони ҳизбию шуравӣ ва аҳли ҷамоат қалб қарда шуда буданд. Баъди қор дар он буд, ки ба қори тақсимои қорҳои болоӣ (умумишттӣфок, ҷумҳуриҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразм) банд буданд. Ин маъракаи сиёсӣ аҳолиро фаро нагирифта буд. Тақсимои қори умумихалқӣ нашуд. Аз ин рӯ, халқ ҳам ба раванди он ки тақдир онро ҷӣ хел қал қарда истодаанд, қабар намеёфт.

в) Ҳолати ифодаи манфиатҳои тоҷикон дар ҶМШС Туркистон ва ҶХШ Бухоро.

Дар солҳои 1921-1923 барои гузаронидани тақсимои шароитҳои мусоиди ҳарбӣ иқтисодӣ ва сиёсӣ ба миён омада буданд. Мубориза зидди босмачигарӣ ягонагии ҳарбию ба миён овард. Артиши Сурхи Шӯравӣ ва Артиши Бухорою Хоразм зери якка фармондеҳӣ қарор ёфта буданд. Барои ҳамкории иқтисодии байни ин ҷумҳуриҳо ташкилоти махсус-Шӯрои Иқтисодии Осиёи Миёнагӣ таъсис дода шуда буд. Шӯро иқтисодиёти Осиёи Миёнаро бо дигар ҷумҳуриҳои шӯравӣ мепайваст. Дар ин муддат Ҷумҳуриҳои Шӯравии Халқии Бухоро ва Хоразм ҳам барои гузаштан ба сохтори сотсиалистӣ наздик шуда буданд. Яъне заминаи гузаронидани тақсимои милли-маъмури ба вуҷуд омада буд. Зарурияти ин тақсимоиро чунин масъалаҳо ташкил меоданд:

1. Таъмини пурраи амалӣ гардонидани ҳуқуқҳои халқҳои Осиёи Миёна барои худмуайянкунӣ то ташкили ҷумҳурии шӯравии сотсиалистӣ, ҷумҳурии мухтор ва ё вилояти мухтор;

2. Боз ҳам хубтар наздик кардани шӯроҳо бо оммаи халқ, муваффақ шудан ба он ки ҳарчи бештар иштироки оммаи меҳнаткаши халқиятҳои Осиёи Миёнаро ба идора кардани давлат қалб кардан, мустақкам намудани сохти давлати шӯравӣ;

3. Асосҳои мустақами сулҳи байни миллатҳоро дар асоси ҳамкорӣ наздику бародарона ва дӯстии байни халқҳои Осиёи Миёна ташкил додан;

4. Тезонидани суръати ташаккули ва инкишофи миллатҳои сотсиалистии ўзбекҳо, тоҷикон, туркманҳо, қирғизҳо ва қароқалпоқҳо ва инкишофи минбаъдаи иқтисодиёт ва маданияти шакли миллию мазмунан сотсиалистии онҳо;

5. Зарбаи қатъӣ расонидан ба миллатгароӣ буржуазӣ ва шовинизми бузургдавлатӣ, баланд бардоштани худшиносии синфи меҳнаткешон ва пурзӯр кардани мубориза зидди иттиҳоргарон;

6. Барҳам додани қафомонии иқтисодии Осиёи Миёна ва фаъол гардондани халқҳои он барои сохтмони сотсиализм.

Мақсади тақсимои ин ҳалли масъалаи милли ва дар амал татбиқи намудани қарорҳои Ҳокимияти Шӯравӣ дар бораи баробарии воқеии халқҳои шӯравӣ буд. Халқҳои Туркистони Шӯравӣ ва Ҷумҳуриҳои Халқии Шӯравии Бухорою Хоразм аз тамоми ҳуқуқҳои конституционӣ бархӯрдор буданд. Вале надоштани сохтори сиёсии давлатдорӣ

миллий ба эъломияҳои Россияи Шӯравӣ рост намеомад. Аз ин рӯ, тақсимоти Осиёи Миёна дар иҷрои ин эъломияҳо мисоли хубе шуда метавонист. Аз дигар тараф, ҳеҷ кадом аз ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна, ҷумҳуриҳои миллии набуд. Масалан, дар ҳайати Туркистон 66,5% тамоми ўзбекҳо, 43,2% туркманҳо 47,7% тоҷикон ва дар ҳайати Бухоро 22,2% ўзбекҳо, 27,0%, туркманҳо, 52,3% тоҷикон ва дар ҳайати Хоразм 13% ўзбекҳо, 29,8% туркманҳо буданд. Яъне дар ҳеҷ яке аз ин ҷумҳуриҳо, ба ғайр аз ҚХШБ, ҳеҷ яке аз халқҳои маҳаллӣ бартарин қудрат надоштанд. Тақсимоти Осиёи Миёна зерин назорат ва роҳбарии бевоситаи Бюрои Сийёсии КМ ҲК(б)Р гузаронида мешуд. Дар ҷои дуҷумла ақидаи Бюрои Осиёи Миёнагии КМ ҲК(б)Р ва ақидаи КМ Ҳизбҳои Коммунистии Туркистон, Бухоро ва Хоразм меистод. Қарордодҳои Бюрои Сийёсии КМ ҲК(б)Р ҳамчун роҳнамо, программаи амалиёти комиссияҳо ва зеркомиссияҳо буд. Қарордодҳои ҲК Туркистон, Бухоро ва Хоразмро муҳокима кардану нисоҳату иловаҳо даровардан мумкин буд. Ва қарорҳои онҳо муҳокима мешуданд ва тағйир меёфтанд.

Аз феврал то апрели соли 1924 КМ ҲК Туркистон, Бухоро ва Хоразм масъалаҳои тақсимоти Осиёи Миёнаро муҳокима карда қарорҳои дахлдор қабул карданд. Ҳукумати Шӯравӣ бар он ақида буд, ки гузаронидани тақсимоти миллии-маъмурий на фақат ба хотири сиёсати миллии дар арсаи байналхалқӣ пешгирифтани ӯ ва на фақат ба мақсади зиёд шудани тарафдорони ӯ гузаронида мешавад, инчунин, ин тақсимот худшиносии миллии халқҳоро баланд ва фаъолнагии сиёсӣю меҳнатии онҳоро дар мустақкам намудани сотсиализм қавӣ мегардонад.

г) Равиши гузаронидани тақсимот.

Баъди ташкилҳои ҷумҳуриҳои халқии Шӯравии Хоразм ва Бухоро маъракаи дуҷумлаи тақсимоти миллии-маъмурий дар ҳудуди тамоми Осиёи Миёна сар шуд. Аммо то охири соли 1923 дар ин масъала пешравӣ дида намешуд. Чунки Бухороро халқҳои ҷанги граждани печонида буданд. Соли 1924 боз масъалаи тақсимот пеш гузошта шуд. Вале комиссияи тоҷикӣ таъсис наёфт. Фақат дар ҳайати комиссияи ўзбекӣ намояндаи тоҷикон - Чинор Имомовро ҳамроҳ карданд. То ин муддат дар ҳар се ҷумҳуриҳои Шӯравии Осиёи Миёна масъалаҳои забони миллии бо ном халқҳои хурд - туркманҳо, қазоқҳо ва қирғизҳо ҳал шуда ба онҳо ҳуқуқи ба забонҳои модарии худ ташкили мактаб ва коргузори давлатӣ муҳайё карда шуданд. Аммо дар бораи забони тоҷикӣ ва мавқеи он ҳарфе зада нашуд. Баръақсе, дар Бухоро забони давлатӣ, таълим ва коргузори ўзбекӣ ва туркманӣ эълон шуда

буд. Нашри рӯзномаҳои тоҷикӣ катъ шуданд. Ҳатто ҳуҷҷатгузори Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ онд ба Бухорои Шарқӣ, ки дар Душанбе амал мекард, ўзбекӣ буд.

Аз феврал то апрели соли 1924 КМ ҲК Туркистон, Бухоро ва Хоразм масъалаҳои тақсимои Осиеи Миёнаро муҳокима карда қарорҳои дахлдор онди розигии худ ва гузаронидани тақсимоиро қабул намуда ба Бюрои Сиёсии ҲК(б)Р пешниҳод карданд. 5 апрели соли 1924 КМ ҲК(б)Р масъалаи тақсимоиро муҳокима намуда, қарорҳои КМ ҳизбҳои коммунистии ҷумҳуриҳои Осиеи Миёнаро маъқул донистанд. 28 апрели соли 1924 Бюрои Осиеи Миёнагии КМ ҲК(б)Р ҳисоботҳои ҳукуматҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразмро шунида, гузаронидани тақсимоиро дар Осиеи Миёна ба мақсад мувофиқ донистанд. Аз омадани вакилони анҷумани XIII ҲК(б)Р истифода бурда, Бюрои ташкилии КМ ҲК(б)Р 4 июни соли 1924 маҷлиси худро гузаронида қарори Бюрои Осиеи Миёнагии КМ ҲК(б)Р дар бораи гузаронидани тақсимоиро муҳокима ва лоиҳаи қарори КМ ҲК(б)Р "Дар бораи тақсимои милли-маъмурии ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна"-ро тасдиқ намуд. 12 июн бошад КМ ҲК(б)Р қарорро "Дар бораи тақсимои миллии ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна" қабул карда, инчунин дар бораи сохтори Тоҷикистон ҳамчун вилояти мухтор дар ҳайати ҶШС Ўзбекистон муайян кард. Яъне, тақсимои барои тоҷикон фақат вилояти мухтор мебуд. 15 июни соли 1924 Бюрои Осиеимиёнагӣ тезисҳоро "Дар бораи тақсимои Осиеи Миёна" қабул кард.

Ин қарор дар тамоми ҳудудҳои тоҷикинишини муҳокима ва дастгирӣ карда мешуд. Вале сохтори Тоҷикистон ҳамчун вилояти мухтор шаҳрванди бедори тоҷикро қаноат накунонд. Мақтубҳои зиёде аз номи шахсони алоҳида, аз номи коллективҳои меҳнатӣ ба унвони Бюрои Осиеимиёнагии КМ ҲК(б)Р ба КМ ҲК(б)Р ҳатто ба ҳукуматҳои Россия ва ИҶШС фиристода шуда, таъкид карда мешуданд, ки нисбат ба тоҷикон ва сохтори минбаъдаи миллии онҳо ба ҳамаҷониба қачравиро роҳ надиданд. Чунки аз рафти ин тақсимои ва пайдо шудани мафҳуми маъмурии "вилоят" барои тоҷикон маълум буд, ки ҳуқуқҳои тоҷикон маҳдуд карда мешаванд. Дар ин таъсири дастӣ душманони халқи тоҷик вучуд дошт. Пантуркизм, ки ақиб ба панўзбекизм табдил ёфта буд, бо ҳар роҳ, ки тавонистанд комиссияҳо ва ҳукуматҳои Бухоро, Туркистон ва ИҶШС-ро бовар қунонданд, ки аввалан, тоҷикон мардуми бумии кўҳистонанд ва баъдан ин ки теъдоди онҳо зиёд нест. Асосан онҳо (тоҷикон) дар Бухорои Шарқӣ зиндагӣ мекунанд.

Камбудин дигар доир ба тақсимои дар конституцияи ИҶШС (с. 1924) буд. Дар он омадааст, ки ҷумҳурии шӯравии сотсиалистӣ нишонаҳои зерин дошта бошад:

1. Аҳолиаш ба тарикки ихчаму ягона дар як ҳудуди ҷуғрофӣ ҷойгир шуда бошанд;

2. Шумораи аҳоли аз як миллион кам набошад;

3. Бо ягон давлати ғайрисотсиалистӣ ҳамсарҳад бошад.

Нишондодҳои конституцияи ИҶШС соли 1924 ва татбиқи он барои таъсиси ҷумҳурии мустақили Тоҷикистон ҳам мусоидат мекард ва ҳам мумкин буд. Чунки аксарияти аҳолии вилояти Самарқанд ва қисматҳои ҷанубии вилоятҳои Сирдарё ва Фарғонаи собиқ Туркистон, қулли аҳолии Бухорои Шарқӣ, Бадахшони Туркистон ва аксарияти аҳолии Бухорои Марказӣ ва шаҳру деҳоти Бухоро тоҷик буданд ва яқинан теъдоди ҳамаи онҳо аз 1 млн. зиёд буданд. Агар ҳудудҳои тоҷикнишини зикршуда ба ҳайати Тоҷикистон ҷудо мекардиданд, яқини ҳудудҳои худ ба худ ба амал меомад (пайдо мешуд). Яъне бовар кунонданд, ки аввалан, тоҷикон мардуми бумии кӯҳистонанд ва баъдан ин ки теъдоди онҳо зиёд нест. Асосан онҳо (тоҷикон) дар Бухорои Шарқӣ зиндагӣ мекунанд.

Ба ҳар ҳол, мактубу телеграммаҳои намоёндагони халқи тоҷик ба ҳукумати ИҶШС ва КМ ҲК(б)Р, ба Комиссияи Марказии тақсимои таъсир расонд. Барои ҳуқуқи халқи тоҷик русҳо (Зелинский, Андреев, Семенов), казок (Т. Рисулов), поляк (Миклашевский), тотор (Г. Сафаров) ва даҳҳо дигарон сахмгузоранд. Вале онҳо натавонистанд, ки ақидани (зеркомиссияҳои милли) ва Комиссияи Марказии тақсимоиро тағйир диҳанд. Онҳо тавонистанд, ки тоҷикҳоро ҳамчун халқи бумӣ ва қадим шиносонанд ва давлатдорони сотсиалистии ӯро таъмин намојанд. Ин буд, ки сентябри соли 1924 тақсимои милли-маъмурии Оснӣи Миёна раванди амалӣ ва ба ҳукми қонун даромаданро гирифт.

Луғати истилоҳот

1. ВКП (б) - (Всесоюзная Коммунистическая партия большевиков) - Ҳизби Коммунистии Умумитифоқии болшевикҳо аз соли 1925 то соли 1956 чунин номда мешуд. Вай меросхӯри РКП (б) - 1918-1925 ва РСДРП - 1903-1918 буд. Солҳои 1956-1990 КПСС (Коммунистическая Партия Советского Союза) ном дошт.
2. СССР (ИҶШС)-типи давлати диктатураи пролетариат, ки дар асоси шартномаи тарафайни байни ҷумҳуриҳои Шӯравии ҶШФСР, ҶШС Украина, ҶШС Белорус ва ИҶШСЗ (Иттифоқи Ҷумҳуриҳои Шӯравии Сотсиалистии Закавказия) 31 декабри соли 1922 таъсис ёфта буд. Тоҷикистон ҳамчун ҷумҳурии Мухтор соли 1925 ва ҳамчун ҷумҳурии ҳафтуми соҳибхӯрии Шӯравӣ аз соли 1931 ба ҳайати ИҶШС дохил буд.

САВОЛҶО:

1. Зарурит ва сабабҳои гузаронидани тақсими ҳудудӣ-миллии соҳон 1917-1924 шарҳ диҳед?
2. Ташаббускори тақсими кӣ буд ва чӣ мақсад?
3. Раванди таъсисёбии комиссияҳои миллиро шарҳ диҳед?
4. Барои чӣ комиссияи тақсими тоҷикӣ таъсис наёфт?
5. Мухторият чист?
6. Барои тоҷикон кадом воҳидҳои мухториро (вилоят, ҷумҳурӣ) раво дониста буданд ва барои чӣ?
7. Тақсими характери миллиро гирифта буд ё сиёсиро?
8. Ба ҳайати Тоҷикистон кадом қисматҳои ҶМШС Туркистон ва ҶХШ Бухоро дохил гардидаанд?

§ 10. Раванди таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравӣ Социалистии Тоҷикистон.

а) Раванди ташаккулиёбии мухторият.

Соҳтори давлатдорӣ ва маъмурии Тоҷикистон ҳоло дар ҳайати Ҷумҳуриҳои Туркистон ва Бухоро ба вуҷуд омада буд. Округҳои (уездҳо) Хучанд, Ёротеппа, Қитъан (участкаи) Паиҷакент ва волостҳои Исфараю Ашти Туркистон ва Бухорон Шарқии Ҷумҳурии Бухоро қайҳо ҳудудҳои маъмурии-миллии гардида буданд. Асосан Бухорон Шарқӣ, ки аз вилоятҳои Душанбе, Сарнобиё, Кӯлоб, Фарм ва Қўргонтеппа иборат буд, ҳоло аз феввали соли 1921 ҳамчун ҳудудҳои маъмурии мухтор вуҷуд дошт. Онро Намояндаи Фавқулоддаи ҶХШБ идора мекард. Аз 8 январи соли 1922 бошад, КИМ Умумибухорой барои идора кардани он муассисаи махсус Комиссияи Диктаторӣ оид ба қорҳои Бухорон Шарқиро таъсис дода буд, ки дар ҳайати он шӯрон иқтисодӣ, шӯбани назорати давлатӣ, шӯбани адлияи бо шӯрон қозиҳо, шӯбани заминӣ об, шӯбани соҳтмон, саридоран иқлиёт, шӯбани маорифи халқ, муассисаҳои таандурустӣ, таъминоти ҳифз, комиссияҳои молӣ ва озуқаворӣ ва трибуналии ҳарбӣ таъсис дода шуда буданд. Комиссияи Диктаторӣ дар Бухорон Шарқӣ аз номи ҳукумати олии ҷумҳурӣ-КИМ Умумибухорой амал мекард.

Сабаби асосии ташкили ин гуна соҳтор ин худ вуҷуд доштани вазъияти фавқулоддаи ин минтақа вобаста ба ҷанги граждани буд. Аз ин рӯ, ба Комиссияи Фавқулоддаи Диктаторӣ ваколатҳои бемаҳдуд ҳам дода шуда буд. Аз ҷумла:

а) баровардани декретҳо ва фармонҳои, ки ба бекор ва иваз кардани қонунҳои дар амал буда, ки мувофиқи тартиботи умумии қонун-қабулкунӣ қабул шудаанд;

б) қабули қарорҳои Ҳаққуллода доир ба ҳамма соҳаҳои ҳаёти давлатӣ;

в) гирифтани тамомни намуни парвандаи ҷиноӣ аз тафтишоти судии умумӣ ва барои муҳокимаи судӣ додан ба Трибунали Ҳарбии Комиссияи Ҳаққуллодаи Диктаторӣ ва агар зарур бошад, то ҳукми паррондан муқаррар намудан;

г) сабуқдӯш кардан аз кадом яке мансабе, ки набошад, ҳатто вазифаи интихобиро ҳам ва бо салоҳиди худ дар ҷои он таъин намудани дигареро, инчунин барҳам додани кадом муассисае, ки дар Бухорои Шарқӣ амал дошта бошад;

д) ҳабс кардан ва аз ҳудудҳои Бухорои Шарқӣ рондани шахсони гунаҳкор сарфи назар аз вазифааш.

Дар вилоятҳои комитетҳои инқилобии вилоятӣ ва дар назди онҳо мутасаддиёни шӯъбаҳои молиявӣ ҳоҷагӣ ва коммуналию сохтмон ва шӯъбаи ниғаҳдории тартибот амал мекард. Дар туманҳо - комитетҳои инқилобии туманӣ ва дар назди онҳо шӯъбаҳои ниғаҳдории тартибот ва қозихона амал мекард. Дар кентҳо - комитетҳои инқилобии кентӣ ва дар назди онҳо намояндаи шӯъбаи ниғаҳдории тартибот ва қозихонаи кентӣ буданд. Дар ҷамоатҳо - мингбошӣ ва дар қишлоқҳо оқсақолон амал мекарданд. Вазифаи амлоқдорӣ ҳоло ҳам вучуд дошт. Ӯ асосан ба масъалаи муайян кардани рӯёндани андоз аз аҳоли ва супоридани он ба давлат иборат буд.

Ҳамаи ин органҳо ба ҳолати сиёсии давраи ҷанги граждани мувофиқ карда шуда буданд. Соли 1923 дар маҳаллаҳои аз босмачигарӣ озод шуда қўшиши гузаронидани интихобот ба шӯроҳоро карда шуд. Вале аз бесаводии сиёсии мардум истифода бурда, интихобот натиҷаи дилхоҳ надод. Моҳи майи соли 1924 КИМ Бухоро "Дар бораи шӯроқунони Бухорои Шарқӣ" ном қарорро баровард. Дар асоси ҳамин қарор 7 июли соли 1924 Комиссияи Ҳаққуллодаи Диктаторӣ барҳам дода шуда, ба ҷои ӯ КИМ Бухорои Шарқӣ дар ҳаёти 19 нафар аъзо ва 7 нафар сарраёсати (президиуми) он таъсис ёфт. КИМ Бухорои Шарқӣ аз шӯъбаҳои ташкилӣ - маъмурӣ, коммунали, маориф, зирот, машваратӣ, иқтисодӣ ва шӯрои қозиён иборат буд. Яъне то тақсирот ҳудудҳои Бухорои Шарқӣ ҳамчун ҳудудҳои маъмурии мухтор бо органҳои идорию маъмурӣ, иқтисодию сиёсӣ ва ҳуқуқӣ ташаккул ёфта буд.

б) Таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон.

ҶИ тавре мушоҳида кардем, аз соли 1919 то баҳори 1924 масъалаҳои сохтории сиёсӣ, маъмурӣ, иқтисодӣ ва ҳудудҳои Тоҷикистон

ҳаллу фасли худро ёфта ба давран таъсисёбни амалӣ расида буд. Фақат ин андешаҳоро дар доираи конун ба расмӣ даровардан даркор буд. Ташаббускори ин масъала ҳукуматҳои Бухорои Шарқӣ гардиданд. Масъалаи таъсисдиҳиши Ҷумҳурии Тоҷикистонро тамоми аҳолии Бухорои Шарқӣ дастгирӣ мекард. Ин буд, ки аз 1 то 5 сентябри соли 1924 дар Душанбе анҷумани I намоёндагони халқи Бухорои Шарқӣ

Н. Махсум (Лутфулов) - раиси
комитети инқилобии ҶМШС Тоҷикистон
(с. 1924-1926)

пуда гузашт, ки органи олии ҳокимияти Бухорои Шарқӣ буд. Анҷумани КИМ Бухорои Шарқӣ ва Президиуми онро интихоб кард. Раиси Президиуми КИМ Бухорои Шарқӣ Нусратулло Махсум (Лутфулов) интихоб гардид.

16 сентябр сессияи Фавқуллоддан КИМ Туркистон, 20 ва 29 сентябр анҷуманҳои V Умумибухороӣ ва Умумихоразмии Шӯроҳо роғиши худро дар бораи тақсими милли-маъмури доданд. Барои гузаронидани ин тақсими аз намоёндагони ҷумҳуриҳо ва вилоятҳои нава таъсис меёфта Комиссияи Ҳудудҷудокунии Марказӣ таъсис ёфт. Ба ин Комиссия Бюрои Сиёсии КМ ҲК(б)Р роғбарӣ мекард. Ин Комиссия ба ҷудокунии сарҳадҳои миллии нава ташкил меёфта, инчунин ба тақсими ҷизу чора, захираҳои иқтисодӣ ҳам машғул буд. 11 октябр Бюрои Сиёсии КМ ҲК(б)Р баромади раиси Комиссияи Бюрои Сиёсии КМ ҲК(б)Р В.В. Куйбышевро дар бораи тақсими миллии Осиёи Миёна шунавида муҳокима намуд ва лоиҳаи тақсими худудӣ ва молу амволро байни ҷумҳуриҳою вилоятҳо тасдиқ кард. Бюрои Сиёсий дар асоси баромади В.В. Куйбышев ва мактубу ҷомаҳои халқи тоҷик зарурати таъсиси Ҷумҳурии Мухтори Шӯраҳои Сотсиалистии Тоҷикистонро дар ҳаёти Ўзбекистон маъқул доист. Ин нишондоди асосии қарори 14 октябри соли 1924 гардид.

14 октябри соли 1924 сессияи II Комитети Марказии Умумироссиягӣ (КИМУ) масъалаи тақсими Осиёи Миёнаро муҳокима намуда, Қарори КИМ ҶМШС Туркистонро дар бораи аз ҳаёти ҶШФСР (РСФСР) баромаданаширо муҳокима намуда тасдиқ кард. Инчунин доир ба тақдир халқи тоҷик қарори зеринро: "5. Дар асоси иҷро намудани илҳорои хоҳиши омман коргарон ва деҳқонони халқи тоҷик ба халқи

Харитаи маъмурии ЦМШС Тоҷикистон

тоҷик ҳукуки аз ҳайати ЦМШС Туркистон баромадан ва таъсис додани Ҷумҳурии Мухтори Шӯравӣ Сотсиалистии Тоҷикистонро дар ҳайати Ҷумҳурии Шӯравии Сотсиалистии Ёзбекистон дода шавад", қабул кард. Ҷй тавре дидем, то рӯзи ин қарор суҳан фақат дар бораи вилояти мухтори Тоҷикистон мерафт. Маҳз сессияи II КИМУ воҳиди Вилояти Мухторро ба Ҷумҳурии Мухтор иваз кард.

27 октябр КИМ ИҶШС бо қарори худ хоҳиши ҳукуматҳои Туркистон, Бухоро ва Хоразмро дар бораи тақсимот ва қарори сессияи II КИМУ аз 14 октябри соли 1924 дар бораи таъсис ёфтани ЦМШС Тоҷикистонро тасдиқ кард ва ин қарорҳо ҳукми қонуноро гирифтанд. Майи соли 1925 Тоҷикистон ба воситаи Ёзбекистон ба ҳайати ИҶШС дохил гардид. Яъне рӯзи эълон гардидани ЦМШС Тоҷикистон 14 октябр буда, қонунӣ гардидани он 27 октябр аст.

Тоҷикистони мухтор аз ҳисоби имрӯза ноҳияҳои Истаравшан, Ғонҷӣ, Шаҳристон, Айнӣ ва Панҷакенти ЦМШС Туркистон ва вилоятҳои Душанбе, Қўргонтеппа, Қўлоб ва Фарми Бухорои Шарқии ЦШСБ таъсис ёфт. Худуди Тоҷикистон 135620 км кв. ва 739503 аҳолиро ташкил медед. Аз ҳисоби Туркистон 135665 нафар ва аз Бухоро 603858 нафар аҳоли ба ҳайати Тоҷикистон дохил шуда буданд. Худуд-

ҳои Туркистонро ба ду вилоятро-Ўротеппа, Панҷакент ва Бухороиаш 4 вилоятро-Душанбе, Қўргонтеппа, Қўлоб ва Фарм ташкил медед. Баъдтар, декабри соли 1924 ба ҳайати Тоҷикистон округи Помир ҳамроҳ карда шуда буд, ки 2 январи соли 1925 ба Вилояти Худмухтори Бадахшони Қўҳӣ табдил ёфт.

Иштирокчиёни митинги эълон кардани таъсисиёбии ҚМШС Тоҷикистон (13.03.1925)

Барои тоҷикон аҳамияти аз ҳама калонтарини тақсими милли-маъмури соли 1924 -

ин пеш аз ҳама ташкил ёфтани давлати миллии тоҷикон буд. Тоҷикро соҳибдавлат гардонд. Бо ин васила, истиқлолияти миллии тоҷикон амалӣ гардид. Вале аз тарафи дигар, ин тақсими парешонии халқи тоҷикро боз зиёдтар намуд. Агар аз ин пештар тоҷик ба ҳайати Россия, Бухоро ва Афғонистон дохил буд, акнун ба ҳайати Ўзбекистон, Қирғизистон, Афғонистон ва Тоҷикистон тобеъ гардид.

Дар натиҷаи тақсими милли-маъмури соли 1924 имконияти ҳуқуқи таъсис додани Ҷумҳурии Мухтори Шӯравӣ социалистии Тоҷикистон дар ҳайати ҚШС Ўзбекистон ба вуҷуд омад. Барои таъсиси ҳукумати ҷумҳурии навтаъсисёфта то охири ноябри соли 1924 комитетҳои Инқилобии Туркманистон ва Ўзбекистон таъсис ёфтанд. 5 декабр рӯзи эълон гардидани ҚШС Ўзбекистон гардид. Сохтори давлатдории ҚШС Ўзбекистон ба вуҷуд омад. 26 ноябри соли 1924 КИМ ҚШС Ўзбекистон Комитети Инқилобии Ҷумҳурии Тоҷикистонро ҳамчун ҳукумати муваққатии ҷумҳурия то тайёр кардан ва гузаронидани анҷумани муассисия Шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистонро таъсис дод. Ба ҳайати Президиуми Комитети инқилобии ҚМШС Тоҷикистон Нусратулло Махсум (раис), Б. Додобоев, Р. Бобочонов, А. Ёрмуҳаммадов, Ш. Шотемур, А.М. Дяков ва дигарон дохил буданд.

Комитети инқилобии ҚМШС Тоҷикистон 7 декабри соли 1924 бо муроҷиатнома ба меҳнатқашони Тоҷикистон баромад карда, дар он таъсисиёбии ҚМШС Тоҷикистон, вазифаҳои аввалиндарачаи фаъолияти худро эълон дошт ва программаи барқарор кардани хоҷагии

халқ, инкишофи маданият, тамоман барҳам додани босмачигариро пешниҳод кард.

Аввали феввали соли 1925 ҳукумати Тоҷикистон аз Тошканд ба Душанбе - пойтахти ҶМШС Тоҷикистон кўчида бо фармони худ аз 5 феврал ба тамоми аҳоли дар бораи қатъ гардидани фаъолияти КИМ Бухорои Шарқӣ хабар дод. 15 марти соли 1925 дар гирдиҳамони тантананоки умумихалқии аҳолии Душанбе ва атрофи он ҳукумати Тоҷикистон Эълонияи (Декларатсияи) таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистонро эълон кард.

в) Таъсиси органҳои идории шӯравӣ.

Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ба Душанбе омада, пеш аз ҳама ба корҳои ташкилӣ-таъсис органҳои идории давлатӣ сар кард. Ин инқодуму фаъолият дар шароити душвори ҷангӣ ва нарасидани кадрҳои дарҷорӣ сурат гирифт.

Пеш аз ҳама Комитети Инқилобӣ барои нигоҳ доштани тартиботи ҷамъиятӣ дар Бухорои Шарқӣ дар асоси қарори махсуси худ ба таъсиси милисаи давлатӣ сар кард. Милисаи давлатӣ аз ҳисоби шахсонии бозътимоди аз тарафи ҳизбиён, комсомол ва ҷамоатчиён тавсия дода шуда ташкил дода шуд. 12 феввали соли 1925 Комиссариати халқии адлия ба фаъолияти худ сар кард. Дар давоми моҳҳои февралу, март Комиссариати адлия шӯъбаҳои гражданий ва кассационии шӯъбаҳои судҳои округӣ, идораи нотариалӣ дар Душанбе ва органҳои судӣ ва тафтишотии худро дар Фарм, Ҳисор, Қўрғонтеппа, Истаравшан, Кўлоб ва Панҷакент кушод. Судҳои қозигии вучуддоштаро акнун ба бучаи худ гирифта маоши онҳоро аз ҳисоби андози аз муҳокимаҳои судӣ гирифта мешуда таъмин мекардагӣ шуд.

Дар моҳҳои феврал, март, инчунин Комиссариатҳои маориф, тандурустӣ, зироат, молия, шӯъбаи Суди Олии Ўзбекистон ва Сарраёсати Сиёсии Давлатӣ (ССД) таъсис ёфта буданд, ки ҳар кадоме органҳои худро дар маҳалҳо таъсис дода ба иҷрои вазифаи худ шурӯъ намуда буданд.

г) Тоҷикони берунмарзӣ дар давраи ташаккулияти давлати миллии тоҷикон.

Чӣ тавре, ки маълум аст раванди барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ тамоми минтақаҳои тоҷикнишинро фаро нагирифт ва гирифта ҳам наметавонист. Чунки ин раванд фақат минтақаҳои зерин назорати Россия бударо фаро гирифта буду бас. Қариб нисфи тоҷикон дар қаламрави давлати Афғонистон мезистанд. Ин солҳо

Афғонистон ҳам ором набуд. Афғонистон дар бунёди ҷомеаи буржуазӣ буд. Амонуллоҳон, ки соли 1919 ба сари қудрат омада буд, ислоҳоти зиёди иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданиро пеш нагирифта буд ва тоҷикон дар ин раванд нақши фаъол доштанд. Яъне ҷамъияти Афғонистон ҳам рӯ ба инқилоби буржуазӣ дошту дар таҳаввулот иқтисодӣ, сиёсӣ ва маданӣ буд. Ҷиҳати асосӣ ва ҳоси ин таҳаввулот ин истиқлоли Афғонистон (28.02. 1919) аз Англия буд, ки онро ҳама қавму қабилаҳои Афғонистон мехостанд ва онро Амонуллоҳон 3 марти соли 1919 дар мактубаш ба унвони Ноиб-ус-салтанати Англия дар Ҳиндустон Челмсфорд ва 14 апрели соли 1919 дар изҳороташ дар ҳузури сафири Англия дар Кобул эълон карда буд. Ин ба ҷанги сеюми эълоннашудаи англису-афгон овард. Задухӯрдҳои хурде сар шуда то ноябри соли 1921 давом ёфт. Дар ин муддат Россияи Шӯравӣ Афғонистонро ҳамчун давлати соҳиб-истиқлол шинохт ва эътироф кард. Дар ҳамаи ин равандҳо нақши тоҷикон чун муҳофиз дар сарҳади ҷанубу шарқ ва намояндагӣ дар ҳаёти ҳукумати Амонуллоҳону сафоратҳо ба ҷашм мерасид. Дар байни онҳо фарзандони содиқи Афғонистон Ғуломҳайдар Чархӣ, М. Валиҳон буданд. Дар доираи қонуни ҷорӣ Афғонистон, ки "Низомномаи асосии давлати олии Афғонистон" ном дошт, онро апрели соли 1923 Шӯрои Олӣ (Луя Ҷирга) дар Ҷалолобод тасдиқ карда буд, ҳама табақаҳои Афғонистонро сарфи назар аз мансубияти қавмӣ, иҷтимоӣ, эътиқоди динӣ ва мазҳабии худ дар назди қонун баробар ва аз озодии шахсӣ бархӯрдор эълон шуда буданд. Баъди ин ҳуҷҷат боз қариб 50 қонун ва низомномаҳо қабул шудаанд, ки тарафҳои гуногуни ҳаёти ҷамъиятию сиёсӣ, иқтисодию маданӣ ва байналхалқиро дар бар мегирифтанд.

Дар байни тоҷикони шӯравӣю Афғонистон робитаи хешу тавбаборӣ вуҷуд дошт. Тоҷикони ду тарафи Ому аз ҳодисаҳои тарафӣ хабардор буданд. Вале ҳарду тараф ба ин ҳодисаҳо аз мавқеи маънавии худ баҳо меод ва амал мекард. Баъзе тоҷикони Бухорою Туркистон ба Афғонистон ва афғонистониҳо ба Бухорову Туркистон омада саҳмгузори кардаанд. Вале ҳар қадом дар доираи ҳудудҳои сиёсии худ масъалаи асосӣ-ояндаи давлати тоҷикро ҳал карданӣ буд. Фарзанди афғонистонӣ Юсуфзиё Нисормухаммадов соҳтори шӯравиро интиҳоб кард ва хизматҳои зиёде кардааст. ӯ Вазири маорифи халқи Тоҷикистон буд.

Луғати истилоҳот

1. Комиссияи тоҷикии тақсимот - гуфта комиссияро дар назар дошта мешавад, ки соли 1924 барои гузаронидани тақсими милли маъмури Осиёи Миёна таъсис ёфта буд. Дар ҳолате, ки баъзе комиссияҳои милли (ӯзбекӣ, туркманӣ, қароқирғизӣ) соҳаи 1919 -1921 таъсис ёфта буданд.

САВОЛҲО:

1. Мухторияти Тоҷикистон аз қадом масъала сар зад?
2. Бухорои Шарқӣ гуфта қучоро мебуданд?
3. Комиссияи Фавқуллоддан Диктаторӣ чи гуна комиссия буд?
4. Анҷумани I намоёндагони Бухорои Шарқӣ қай шуда гузашт ва қадом масъалаҳо хал қард?
5. Дар қадом қамъомади қонунбарор масъалаи Тоҷикистон қамъбаст қардид?
6. Рузи ташкили ҚМШС Тоҷикистон қадом рӯз буд?
7. Таъсисбии органҳои идории ҚМШС Тоҷикистонро шарҳ диҳед?
8. Тоҷикони берунмарзиро дар раванди тақсимот шарҳ диҳед?

Мавзӯи IV.

АЗНАВСОЗИИ ХОҶАГИИ ХАЛҚИ ҶУМҲУРИИ МУХТОРИ ШҶРАВИИ СОТСИАЛИСТИИ ТОҶИКИСТОН.

§ 11. Авзои сиёсию ҷамъиятии ҶМШС Тоҷикистон.

а) Авзои сиёсӣ

Вазифаҳои асосии иқтисодии ҶМШС Тоҷикистон дар солҳои 1924 - 1929 ин пеш аз ҳама барқарор намудани хоҷагии халқи аз ҷанги шаҳрвандӣ хароб гардида ва баъд - сохтмони ҷамъияти нави шӯравӣ буд. Ин масъалаҳо ташкил ва гузаронидани чорабиниҳои гуногуни сиёсӣ, иқтисодӣ ва маданӣ талаб мекарданд. Дар ҳаёти сиёсӣ-ин наздик кардани шӯроҳо ба омма, гузаронидани маъракаҳои интихоботӣ, милликунони дастгоҳи идорӣ (гайер кардани кадрҳои аппаратҳои идоравӣ гузаронидани ислохотҳои маъмурию сиёсӣ, аз ҷумла таксимои ҳудуд) ва ба шакли нави маъмури-вилоят, ноҳия, шӯроҳои деҳотӣ ва шаҳракҳо ҷудо шуданро талаб мекард.

Дар иқтисодиёт корҳои азнавбарқароркунии хоҷагии халқро гузаронидан ва таҳкурсии сотсиализмро гузоштан лозим буд. Ҷамчунин, ташкили системаи маориф ва таъсис додани ҳама соҳаҳои ҳаёти маданӣ ва ба хизмати халқу манфиати Давлати Шӯравӣ тобеъ кунонидани онҳо зарур буд.

Таъсисёбии Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон боиси эҳён давлатдорӣ 1000 сол пеш аз байн рафтаи тоҷикон гардид. Бо туфайли ҳамин ҷумҳурӣ, номи халқи тоҷик ҳам ба арсаи ҳастӣ даромад. Ин бузургтарин комёбӣ, ибтидои ҳама пешрафтҳои минбаъдаи халқи тоҷик буд. Имкониятҳои муҳайё кардаи Давлати Шӯравиро баҳри истиқлолу рушди минбаъдаи халқу ҷумҳурӣ истифода бурдан мумкин буд. Ин вазифаро мебоист Комитети Инқилобии Ҷумҳурӣ иҷро мекард.

б) Сохтмони хизбӣ.

Дар шимоли Тоҷикистон, аз моҳи майи соли 1917 сар карда сараввал дар байни коргарони асосан руси роҳҳои охани Хучанд, Урсатъевск, Драгомирово қонҳои ангишту нафти Сулукта, Шӯроб ва САНТО ва дар заводи озокрити Хилковою чандин деҳаҳои руснишини атрофи Хучанду Истаравшан ташкилотҳои хурди иб-

тидоии хизбии коммунистӣ таъсис ёфтандро сар карда буданд. Ин имконият дод, ки ташкилотҳои ҳавзагиро уездии хизби коммунистии минтақа таъсис ёбад. Ҳамон соли 1917 ташкилотҳои ҳавзагии коммунистии Хучанд, Ўротеппа, Шӯроб ва уездии Хучанд таъсис ёфта буданд. Ҳама ташкилотҳои хизбии уездии Хучанд ба ҳайати ҲК Туркистон дохил буданд. Органи олии ташкилотҳои хизбии шимолӣ Тоҷикистон анҷумани уездии хизб буд, ки аввалин ва охири анҷумани хизбии коммунистони Хучанд декабри соли 1917 шуда гузашта буд. Минбаъд ин органро конференсия меномидагӣ шуданд. Аз соли 1918 сар карда ташкилоти уездии хизбии Хучанд номи ташкилоти хизбии округро гирифт. Чунки соли 1918 дар ҶМШС Туркистон тақсимоти нави маъмурӣ гузаронида шуду, уездҳо ба округҳо табдил дода шуда буданд.

Дар Помир аввалин ташкилоти хизбии ҲК тобистони соли 1921 аз ҳисоби аскарону афсарони отряди минтақавии Помир таъсис ёфта буд, ки он ҳам ба ҲК Туркистон дохил буд. Дар ҳайати он намояндагони аҳолии маҳалли ҳам буданд, ки Х. Кирмоншоев, К. Элчибеков, Х. Боқиев С. Абдуллоев ва И. Исмоилов аз ҷумлаи онҳоянд. Фақат октябри соли 1929 ҳукумати ҷумҳурӣ дар Помир гурӯҳи номзадҳои ҲК таъсис дод, ки аз болои он ташкилоти хизбии сарҳадбонон назорат мекард.

Дар Бухорои Шарқӣ ҳам аввалин ташкилоти хизбии ҲК аз ҳисоби ҳарбиён ва дар ҳайати ҲК Туркистон баҳори соли 1921 таъсис ёфта буд. Дар баробари ин ташкилоти ҲК Бухоро ҳам дар Бухорои Шарқӣ Бюрои Марказии ташкилиро таъсис дода буд, ки яке аз вазифаҳои ташкили ташкилотҳои хизбӣ буд. Соли 1923 бошад, ҲКБ ба ҷои Бюрои Марказии ташкилӣ Бюрои Ташкилии КМ ҲКБ таъсис дод, ки то декабри соли 1924 амал кард. Декабри соли 1924 бошад, Бюрои ташкилии ҲК Ўзбекистон дар Тоҷикистон ташкил ёфт ва он ташкилоти вилоятӣ ҲК Тоҷикистонро дар ҳайати ҲК Ўзбекистон таъсис дод ва назорат мекард. Органи олии ташкилоти хизбии вилоятиро конференсияи ташкилоти вилоятӣ хизбии Тоҷикистон ташкил меод. Баъди таъсисёбии ҶШС Тоҷикистон ин ташкилот номи ҲК Тоҷикистонро гирифт, ки анҷумани муассисони он июни соли 1930 дар Душанбе шуда гузашт. Органи олии он анҷумани ҲК Тоҷикистон буд. Котибони аввалини ташкилоти вилоятӣ хизбии Тоҷикистон А.Т. Шервонӣ, Чанор Имомов, С.М. Соколов ва аввалин котиби аввали ҲК Тоҷикистон озарӣ - Ҳусейнов Мирзо Довуд Богир углӣ (1894-1938) буданд.

в) Аз комитетҳои инқилобӣ ба шӯроҳо.

Яке аз вазифаҳои асосии Комитети Инқилобии Тоҷикистон ин гузаштан аз комитетҳои инқилобӣ ба шӯроҳо буд. Барои расидан ба ин мақсад интихоботи шӯроҳои маҳаллӣ ва марказиро гузаронидан даркор буд. Дар назар дошта шуда буд, ки соли 1925 интихобот ба шӯроҳои маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ гузаронида мешавад.

Октябр ва ноябри соли 1925 дар ҳудудҳои аз босмаҷиён озодшудаи Тоҷикистон интихобот ба шӯроҳои маҳаллӣ: кишлоқӣ, ноҳиявӣ ва вилоятӣ гузаронида шуд ва ба ташкили Комитетҳои Иҷроияи шӯроҳои кишлоқӣ, ноҳиявӣ ва вилояти саркарда шуд. Вале ин интихобот бе тайёрии даркорӣ гузаронида шуда ва дар баъзе ҷойҳо фақат 10-15% интихобкунандагон иштирок карданду ҳалос. Аз ин рӯ, бойҳо тавонистанд, ки дар чунин ҷойҳо намоёндагонро худро гузаронанд. Дар қучоқе, ки ин ҳолат шуда буд, Ҳокимияти Шӯравӣ натиҷаи интихоботро бекор карда боз аз сари нав комитетҳои инқилобиро таъсис дод. Анҷумани Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон, ки ноябри соли 1925 бояд даъват мешуд, ба таъхир гузошта шуд. Фақат дар Помир натиҷаи интихобот мусбат буд. Дар он ҷо анҷумани вилоятӣ шӯроҳо шуда гузашт ва ҳокимият аз дасти Комитети инқилобӣ ба Комитети Иҷроияи вилоятӣ гузашт.

Занҳо, вакилони анҷуман

Бинои Назорати тандурусти
ҶМШС Тоҷикистон

Соли 1926 ба Тоҷикистон коркунони зиёди шӯроҳо аз ҷумҳуриҳои дигар омаданд. Онҳо аз шӯроҳои маҳаллӣ саркарда то дар шӯроҳои ҷумҳуриявӣ кор мекарданд. Барои ба кадрҳои зарурӣ таъмин кардани аппарати шӯроҳо дар Душанбе курсҳои кӯтоҳмуддати коркунони шӯрокушода шуда буд. Мақтабҳои олии Ўзбекистон ва Россия ҳам барои Тоҷикистон кадрҳои баландихтисоси системаи шӯроҳоро тайёр мекарданд. Дигар ин ки музаффариятҳои мубориза зидди Иброҳимбек ва бос-

Як гурӯҳ аз аъзоёни Комитети
инқилобӣ ва Ҳукумати ҶМШС
Тоҷикистон

шӯроҳои маҳаллиро қабул кард. Октябр-ноябри соли 1926 интихобот ба шӯроҳои маҳаллӣ гузаронида шуд. Натиҷаи интихоботи соли 1926 нисбат ба солҳои пешин хело фарқ дошт. Сарфи назар аз он ки шахсоне, ки аз қувваи қорӣ дигарон истифода мекарданд ва бой буданд, аз ҳуқуқи интихоботӣ маҳрум карда шуда буданд, ин дафъа дар ҷумҳурӣ дар баъзе вилоятҳо 35% ва дар дигар ҷойҳо то 80% ҳуқуқи интихоботӣ доштагон иштирок карданд. Дар ҳаҷ як минтақа намояндаи бойҳо аз 20% овозхоро зиёд гирифта натавонистанд. Ҳаёти синфӣи шӯроҳо чунин буд: батракҳо - 11,7%; камбағалон - 39,4%; миёнаҳолон - 35,9% ва боқимонда - 13% бойҳою рӯҳониёни қалон буданд. Яъне аксарияти шӯроҳо шӯроҳои камбағалону миёнаҳолон шуданд. Аз сабабе, ки шароити давра ҳам така ба деҳқонони миёнаҳол ва мубориза бар зидди бойҳо буд, чунин ҳокимияти маҳаллӣ Давлати Шӯравиро қонеъ мегардонид ва имконияти даъвати анҷумани ҷумҳуриявӣи шӯроҳоро низ муҳайё сохта буд.

г) Анҷумани якуми шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистон ва қарорҳои он.

Барои гузаронидани анҷуман қорҳои зиёди пешакӣ гузаронида шуда буд. Июли соли 1926 дар назди Комитети Инқилобии Ҷумҳурӣ Комиссияи ташкилӣ оид ба тайёри ва аз нав интихоб намудани шӯроҳо ва гузаронидани анҷумани Таъсисии шӯроҳо таъсис дода шуда буд. Ҷамъомади аввалини ин Комиссия 30 июл баргузор гардида, дар он нақшаи қорӣи Комиссия, сохтори комиссияҳои интихоботӣ тасдиқ карда шуда, гурӯҳи махсус барои таҳияи масъалаҳои анҷумани таъсискунандаи шӯроҳо ташкил дода шуда буд. Инчунин шумораи намояндагон аз ҳар як вилоят ба анҷумани Умумитоҷикистони шӯроҳо муқаррар карда шуд.

8 август маҷлиси дуҷуми Комиссияи ташкилӣ доир гардид, ки дар он тартиби кори анҷуман ҳаллу фасл гардид ва лоиҳаи қарори Комитети Инқилобии Ҷумҳурӣ аз 14 август "Дар бораи гузаштан ба ҳокимияти интиҳоботӣ" муҳокима ва маъқул доништа шуд. Ва ҳамон рӯз комиссия дар бораи даъват кардани анҷумани I Таъсиқунандаи шӯроҳо ва маъракаи интиҳобот ба шӯроҳо ва маъракаи интиҳобот ба шӯроҳои намояндагонӣ коргарону деҳқонон аз поён то болоро ҷалон кард.

Масъалаи тайёри ба анҷуман чандин бор дар маҷлисиҳои Комитети Инқилобии Ҷумҳурӣ ва Бюрои ташкилии ҲК (б) Ўзбекистон дар ҚМШС Тоҷикистон муҳокима шуда буданд. 26 октябр Президиуми Комитети Инқилобии Ҷумҳурӣ рӯзномаи кори анҷумани I Таъсиқунандаи шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистонро тасдиқ кард. Моҳи ноябр бошад, Пленуми II Бюрои ташкилии ҲК (б) Ўзбекистон доир ба ҚМШС Тоҷикистон ахбороти Комиссияи ташкилиро дар бораи гузаронидани анҷуман шунида маъқул ёфт. Анҷумани якуми шӯроҳои ҚМШС Тоҷикистон мувофиқи пешниҳодоти Комиссияи ташкилӣ, қарордоди Комитети Инқилобии Ҷумҳурӣ ва пешниҳоди Бюрои ташкилии ҲК (б) Ўзбекистон дар Тоҷикистон бояд аз 1 то 12 декабри соли 1926 дар Душанбе мегузашт. Рӯзномаи кори анҷуманро борҳо муҳокима ва ба тартиб оварданд. Ба рӯзномаи анҷуман масъалаҳои зерин пешниҳод шуда буд.

1. Маърӯза дар бораи вазъи байналхалқӣ ва дохилӣ (маърӯзачӣ Хоҷаев);

2. Маърӯзаи ҳисоботи ҳукумат (маърӯзачии асосӣ - Нуератулло Маҳсум, маърӯзачии иловагӣ - Абдулқодир Муҳитдинов);

3. Маърӯзаи ҳисоботи Комиссариати Халқии маориф (маърӯзачӣ А. Алиев);

4. Маърӯзаи Комиссариати халқии тандурустӣ (маърӯзачӣ - Арзатов);

5. Барҳам додани босмачигарӣ (маърӯзачӣ - Гермониус);

6. Натиҷа ва вазифаҳои сохтмони ҳарбӣ ва қисмҳои миллӣ дар Эсиёи Миёна (маърӯзачӣ - Авксентьевский);

7. Интиҳоботи аъзоёни КИМ Умумитоҷикистонӣ;

8. Интиҳоботи намояндагон ба анҷумани Шӯроҳои Умумиўзбекистонӣ;

9. Интиҳоботи намояндагон ба Шӯрои Миллатҳои назди КИМ ИҶШС.

Анҷуман кори худро 1 декабри соли 1926 дар бинои "Хонаи дехқон", ки дар яке аз гушаҳои Боғи маърифат ва истирохати Марказии шаҳри Душанбе ҷойгир буд, оғоз намуд. Дар анҷуман 336 намоянда аз ҳама минтақаҳои ҷумҳурӣ иштирок доштанд. Дар қатори мардҳо 12 зан аз ҷумла 4 нафарашон тоҷик (Мӯхтарама Иброҳимова ва Саида Зокирова), 1-ӯзбек, 1-эронӣ ва 6-рус иштирок доштанд.

Анҷуманро раиси Комитети Инқилобии Тоҷикистон Н. Махсум кушод. Аъзоёни раёсат дар ҳайати 39 нафар интихоб карда шуда буд.

Анҷуман ҳамагӣ 18 маҷлис гузаронида 7 маърузаи рӯзномаро шунавнда, қарорҳои дахлдор қабул кард.

Ҳуҷҷатҳои қабулкардаи анҷуман инҳоянд:

1. Декларатсия дар бораи таъсисёбии ҶМШС Тоҷикистон;
2. Декларатсия дар бораи таъсисёбии қисмҳои ҳарбии миллӣ;
3. Декларатсия дар бораи миллӣ кардани замин, об, сарватҳои зеризаминӣ ва ҷангали ҶМШС Тоҷикистон;
4. Декларатсия дар бораи ҷорӣ намудани таълими умумӣ дар ҶМШС Тоҷикистон.

Резолютсияҳо:

1. Доир ба маърузаи ҳисоботи Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон ;
2. Доир ба маърузаи иловагии Комитети Инқилобии ҶМШС Тоҷикистон оид ба сохтмони иқтисодӣ;
3. Дар бораи барҳам додани босмачигарӣ;
4. Доир ба маърузаи фармондеҳи қисмҳои округи Оснёнмиёнагӣ дар бораи сохтмони ҳарбӣ (артиши миллӣ);
5. Доир ба маъруза дар бораи вазъияти байналхалқӣ ва дохилии ИҶШС;
6. Доир ба маърузаи ҳисоботи Комиссариати халқии маориф;
7. Доир ба маърузаи Комиссариати халқии тандурустӣ.

Қарорҳо:

1. Дар бораи мукофотонидан барои хизматҳои дар мубориза зидди босмачигарӣ;
2. Дар бораи авф ба муносибати анҷумани I;
3. Дар бораи муҳочирон гурезагон;
4. Дар бораи ҳуқуқи занҳои меҳнаткаши ҶМШСТ;
5. Дар бораи маҳрум кардан аз ҳуқуқҳои интихоботӣ;
6. Дар бораи ваколатҳои ба КИМ нав интихобшудагон.

Муроҷиатномаҳо:

1. Ба халқи афғон;
2. Ба ҳамаи меҳнаткашони Тоҷикистон дар бораи озодии занон.

Анҷуман инчунин 69 намоёндагонро ба анҷумани Шӯроҳои ҶШС Ўзбекистон ва 6 намоёнदारо ба Шӯрои Миллатҳои назди КИМ ИҶШС интихоб намуд.

Деҳқон бо омоч шудгор дорад

Анҷуман КИМ ҶШС Тоҷикистонро дар ҳайати 97 аъзо ва 37 номзад ба аъзогӣ интихоб кард.

Маҷлиси аввалини сесияи якуми КИМ ҶШС Тоҷикистон 12 декабр шуда гузашт. Маҷлиси Президиуми КИМ ва ҳукумати Тоҷикистон - Шӯрои Комиссариати Халқӣ (Совнарком)-ро таъсис дод. Раиси Президиуми КИМ Н. Махсум ва раиси Совнарком А. Муҳитдинов интихоб ва тасдиқ шуданд.

Ҳамин тариқ дар таърихи халқи тоҷик аввалин маротиба органҳои идорӣ ва ҳокимияти демократӣ интихоб карда шуданд.

ҶАДВАЛИ

нишондиҳандаҳои саршумори чорво дар соли 1919 ва 1925

солҳо	асп	гов	гӯсфанд	буз
1919	56 000	15 000	5 000 000	2 500 000
1925	7 663	5 000	120 000	300 000

ҶАДВАЛИ

нишондиҳандаҳои саршумори чорво дар соли 1919 ва 1925

	Намуди зироят ба ҳисоби га	Соли 1914	Соли 1925
1.	Майдони умумии кишти	648,6	304,5
2.	Кишти лалмӣ	330,7	235,7
3.	Кишти обёрӣ	317,9	66,7
4.	Гандум	398,6	206,7
5.	Шоӣ	32,3	7,9
6.	Пахта	34,9	1,8

САВОЛҲО:

1. Авзон ҷамъиятию сиёсии солҳои 1924-1929 шарҳ диҳед?
2. Таъсиёбии ташкилоти хизбии Тоҷикистонро нақл кунед?
3. Интиҳобот ба шӯроҳои солҳои 1925-1926 шарҳ диҳед?
4. Қарорҳои анҷумани муассисони Шӯроҳои ҶМШС Тоҷикистонро номбар кунед?
5. Мазмуни декларатсияҳои қабул кардани анҷуманро нақл намоед?
6. Фарқияти комитетҳои инқилобиро аз шӯроҳои фахмонда диҳед?

Эълония дар бораи ташкил ёфтани Ҷумҳурии Мухтори Шӯравии Сотсиалистии Тоҷикистон.

Матн:

"... Кулли ҷаҳони капиталистӣ ба ду гурӯҳи бо ҳамдигар зид, ки байни якдигар муборизаи доимӣ ва оштинопазирона мебаранд, ҷудо мешавад. Дар як тараф ақалияти истисморгар (сармоядорон, заминдорон, савдогарон) ва дар тарафи дигар аксарияти истисморшавандаҳо, ки аз коргарон ва деҳқонон иборатанд, меистанд.

Тамоми таърихи ҷаҳонӣ сармоядориро муборизаи беамони ин ду гурӯҳ - сармоядорӣ ва пролетариат ташкил медиҳад.

Инсоният аз ин кӯчаи сарбастан таърих, бидуни инқилоби умумиҷаҳонии сотсиалистӣ бе зӯрии диктатураи пролетариат баромада наметавонад...

Инқилоби Бузурги Сотсиалистии Октябр дар "Эълонияи ҳуқуқи халқҳои Россия" аз 2 ноябри соли 1917, аз рӯзи аввали мавҷудияти худ баробарӣ ва соҳибхитиёрии ҳама аҳолии собиқ халқҳои империяи Россияро тантананок эълон намуд...

Халқҳои Оснӣи Миёна, ки асрҳо аз тарафи хонҳо, амирон ва шохон истисмор мегардиданд ... ниҳоят дар аснои мувофиқат кардан бар принсипҳои Ҳокимияти Шӯравӣ имконияти ба даст гирифтани тақдирӣ худро дар асоси инкишофи хусусиятҳои миллии ҳар як халқ гирифтанд...

Анҷумани I Умумитоҷикистони «Шӯроҳо аз номи деҳқонони Тоҷикистон дар назди тамоми олам қарори қатъии худро дар бораи ихтиёран дохил шудани худро ба РСС Ўзбекистон бо ҳуқуқҳои Ҷумҳурии Мухторӣ аз вилоятҳои Истаравшан, Панҷакент, Фарм, Кӯлоб, Қўргонтеппа ва Мухтори Бадахшони Кӯҳӣ иборат бударо эълон менамояд».

1 декабри 1926. Шаҳри Душанбе.

§ 12. Азнавбарқароркунӣ ва вазъи хоҷагии халқи ҶМШС Тоҷикистон.

а) Мушкилиҳои азнавбарқароркунӣ.

Тоҷикистони навтаъсис, ки мамлакати соф аграрӣ буду халқи он тав аз ҷанги шаҳрвандӣ баромада, аз нуқтаи назари иқтисодӣ саҳт саншоқ ва аз ҷиҳати сиёсӣ хело қафомонда буд. Барои барҳам додани ин қашшоқию қафомондагӣ сиёсати махсуси давлатӣ ва миллӣ лозим буд. Ин сиёсат аз имконияти сиёсӣ ва иқтисодии Давлати Шӯравӣ вобаста буд. Дигар ин ки барои гузаронидани чорабиниҳои зарурӣ фазои оромии сиёсӣ лозим буд. Тоҷикистони Мухтор аз ҷанги шаҳрвандӣ баромада бошад ҳам, ханӯз ҳам ноором буд. Дар ҳудуди ҷумҳурӣ қариб 80 дастаҳои хурду калони босмачиён вучуд доштанд. Иқтисоди ба хоҷагии патриархалӣ тааллуқдошта, шароити бeroҳию вучуд надоштани корхонаҳои саноатӣ, бозори дохилӣ ва берунӣ-ин ҳам ҳукумати Тоҷикистон ва халқи тоҷикро аз қашшоқию қафомондагӣ раҳонида наметавонист. Дигар ин ки дар ҳамон солҳо ягон давлати ҳамсарҳади Тоҷикистон худ ором набуд ва имконияти ёри доданро ба Тоҷикистон надоштанд. Ҳамаи ин масъалаҳо имконияти почиси худ ҳукумату халқи тоҷикро дар гузаронидани сиёсати азнавбарқароркунӣ душвор мегардониданд. Душвориҳои дигар ин амалиётҳои дастаҳои босмачиён, вайронкориҳои душманони Ҳокимияти Шӯравӣ, таҷрибаи қори ташкилотчигӣ ва идора карданро надоштани органҳои идорӣ ва хоҷагии ҷумҳурӣ ва ташвиқоти зиддишӯравии рӯҳониёну бойҳо буданд.

б) Сиёсати милликунонии моликият.

Агарчи Ҳокимияти Шӯравӣ ҳоло дар солҳои 1917-1921 тамоми санадҳои милликунонии моликиятро (замин, корхона, муассиса, захираҳои табиӣ, банк, роҳҳо, нақлиёти обӣ ва техниқиро) таҳия ва эълон карда буд, вале ханӯз ҳам дар Бухорои Шарқӣ амалӣ нагардида буданд.

Дар шароити ҶМШС Тоҷикистон масъалаи асосӣ - масъалаи халқи замин меистод. Дар соли 1924 ин масъала ҳоло халли худро интизор буд. Соли 1925 ҳукумати ҶШС Ўзбекистон дар бораи гузаронидани ислоҳоти обу замин қарор қабул карда буд. Вале гузаронидани онро дар Тоҷикистон дар солҳои 1925-1928 барвақт ҳисобида, гузаронида нашуд. Агарчи дар бораи миллӣ кардани захираҳои табиӣ (қонҳо, замин, об, ҷангал) қонуну декларатсияҳо (соли 1926) қабул карда бошад ҳам азхудкунии онҳоро имконият надошт. Ҳолати деҳоти Тоҷикистонро ҷадвалҳои зерин хубтар инъикос мекунанд.

в) Мубориза барои ҳалли масъалаи аграрӣ.

То соли 1924 ин масъала ҳоло ҳалли худро наёфта буд. Дар давран ислохоти обу замин солҳои 1922-1923 заминҳои типии помещикӣ-феодалӣ фақат дар шимолӣ Тоҷикистон мусодира шуда буду ҳалос. Ҳиссаи асосии замин ҳоло ҳам дар дасти бойҳо ва рӯҳониёни заминдор бокӣ монда буд. Агар шартҳои иҷораи замин чорводорӣ, хиссакорӣ муздурӣ ва меҳнати кироия бекор карда шуда бошанд ҳам, ҳоло ҳам аксарияти хоҷагиҳои деҳқонӣ ба иҷора - чорякҷорӣю, хиссакорӣ мурочиат мекарданд.

Баъди таъсиси ЦМШС Тоҷикистон ҳалли масъалаи аграрӣ яке аз масъалаи рӯзмарраи ҳукумати шуда буд. Вале аз набудани маълумоти дақиқ дар бораи ҳаҷми заминҳои мусодирашуда ва ба органҳои Ҳокимияти Шӯравӣ сар даровардани бойҳо, ин масъала бо душворӣ пеш мерафт. Масалан, дар шимолӣ Тоҷикистон дар солҳои 1921-1923 камтар, вале дар солҳои 1925-1926 аксарияти деҳқонон ба кашнда гирифтани заминҳои бойҳою феодалӣ тайёр буданд ва соли 1926 ислохоти заминро асосан ба охир расонданд. Вале дар Бухорои Шарқӣ, то соли 1928, ин масъаларо пеш нагузоштанд. Гузаронидани онро чӣ ҳукумати Умумиштитфоқ ва чӣ ҷумҳурӣ бармаҳал ҳисобиданд. Вале дар ин раванд китъаҳои хеле зиёд аз кишт бозмондари ёфта, ба камбағалон тақсим карда доданд. Барои ҳалли онҳо соли 1926 судҳои (комиссияҳои) обу замин таъсис ёфт. Ҳалли масъалаи аграрӣ дар азхуд кардани заминҳои нав бештар ояндадор буд. Ин гуна заминҳо бештар дар водии буданд. Соли 1927 аввалин 460 хоҷагии камзамини вилояти Ҳисор ба водии Вахш кӯчида соҳиби 4-5 гектарӣ замин шуданд. Ин воқеа баъдтар дар тамоми Тоҷикистон роҳ ёфта, аз водии Қаротегин, Кӯлоб, Помір, Истаравшан, Панҷакент ва аз водии Фарғона ба водии Вахш зиёда аз 8030 хоҷагӣ кӯчонида шуданд. Инчунин, тақрибан 7000 хоҷагӣ муҳоҷири дохилӣ (аз кишлоқи худ ба кишлоқи ҳамсоя) шуданд, ки ҳар кадом соҳиби 4-5 га замин, ҳайвони корӣ ва молӣ гардидаанд. Давлат муҳоҷиронро бо ҳама чиз таъмин мекард. Ин муҳоҷиркуни иштироӣ гузаронида мешуд ва мақсади асосиаш деҳқононро бо замин таъмин намудан буд.

Дар ҳалли масъалаи аграрӣ, ҳалли заминҳои вақфӣ низ дорон аҳамияти иҷтимоӣ буд. Чунки даромади андози ин заминҳо асосан ба қисми рӯҳониён мебаромад. Соли 1925 барои идораи ин заминҳо шӯъбаҳои вақф дар назди Комиссариатҳои маориф таъсис ёфта, акнун андози заминҳои вақф барои харҷи маориф ва маданият сарф мешуд. Андози онҳо 10/1 ҳиссаи ҳосилро ташкил меод, ки аз андози

шӯравӣ хеле фарқ дошт. Фарқи он боз ба фонди рӯҳониён буд. Соли 1927 заминҳои вақф аз муассисаҳои динӣ ҷудо карда шуда, ба дастҳои онҳое, ки заминро кор мекарданд, ҳамчун иҷораи давлатӣ дода шуд. Январии соли 1928 бошад, андозии вақфҳо ба андозии заминҳои давлатӣ баробар карда шуд. Фақат 1 февралӣ соли 1929 заминҳои вақфӣ ба ихтиёри шӯроҳои маҳаллӣ тобеъ карда шуданд. Заминдорин вақфӣ тамоман аз байн рафт. Аммо дар қисмати Бухорои Шарқӣ ҳоло ҳам масъалаи замин ҳал нашуда монд. Агарчи анҷумани I Шӯроҳо декабри соли 1926 ва февралӣ соли 1927 КИМ ҚМШС Тоҷикистон қарорҳоро дар бораи ислоҳоти обу замин қабул карда буданд, вале ба ҳулосае омада буданд, ки ҳоло гузаронидани он аз имконият берун аст. Фақат баҳори соли 1929 ҳукумати Тоҷикистон дар бораи гузаронидани ислоҳоти обу замин иҷозат дод. Вале аз сабабе, ки ҳамон сол дар собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ ҳаракати коллективонӣ (муттаҳидкунӣ) сар шуда буд, гузаронидани ислоҳоти заминро ҷорабинии зиёдатӣ хонданд. Яъне ислоҳоти обу замин гузаронида нашуда, деҳоти тоҷикро ба муттаҳидкунии хоҷагидорӣ оварданд.

г) Кооператсиякунонии истеҳсолот.

Кооператсия гуфта, ҳамкориро меғӯянд. Сиёсати кооператсиякунонии шӯравӣ бошад, ин ҳамкорини умумии одамон барои фаъолияти якҷояи хоҷагидорӣ буд, ки дар хоҷагии қишлоқ, саноат, матлубот, савдо, кредит ва ғайра ҷорӣ карда шуда буд. Таҷрибаи солҳои 1918-1924 дар ташкили кооператсияҳои истеъмолий дар солҳои барқарор кардани хоҷагии қишлоқ ҳам истифода бурда шуд. Мақсади асосии кооператсиякунонии ин таҷриба кардани ҳамкорини деҳқонро дар корҳои саҳроӣ, ин тарбияи истеҳсолий, омӯзонидани таҷрибаи пешқадам ва ба кори коллективона одат кунонидани деҳқон буд. Ин сиёсат ҳадафи иқтисодӣ ҳам дошт. Деҳқонони камбағал қудрати гирифтани қарзҳои фонддорро надоштанд. Вале ба он мӯҳтоҷ буданд. Барои он ки онҳо қудрати пардохти қарзро пайдо кунанд, онҳоро ба ҳамкорӣ кардан дар иҷрои ин ё он кор (муттаҳид карданро) сар карданд. Масалан, ҳамкорӣ ва ё муттаҳид карданро барои нигоҳ доштани канал ва ё чуйбор, дар гузаронидани кишти зироат ва ғайра. Дар ин сурат давлат ба онҳо асбоби корӣ, тухмӣ ё пул меодод. Яъне, қарзгиранда дар назди давлат ягон маҷбуриятро иҷро намекард. Фақат бояд ба ягон кооператсия аъзо бошад. Ин кооператсияҳои истеъмолий буданд. Дар солҳои 1924-1929 ин кооператсияҳо зиёд шуданд. Соли 1924 дар Тоҷикистон ҳамагӣ 11 кооператсия буд. Соли

Трактор дар вақти кор (с. 1927)

солҳои 1924-1927 ин кооператсияҳо худро таъсис доданд. Кооператсияи мелиоративиро аз ҷониби то боло зери Сарраёсати хоҷагии оби ҷумҳурӣ ва пахтакориро "Пахтаҷоюз" роҳбарӣ мекарданд. Ба ин кооператсияҳо қарзхоро банки хоҷагии кишлоқ ҷудо мекард.

Аз соли 1927 сар карда кооператсияҳо аз функсияи истеъмоли ба фаъолияти таъминоти ва фурӯш гузаштанд. Маҳсулоти истеҳсолкардаи деҳқонро фурӯхта меоданд ва деҳқонро ба ивази маҳсулоти ба кооператсия додаш бо молҳои истеъмоли зарурӣ таъмин мекарданд. Ин шакли кооператсияҳо ба мустақамшавии савдои давлатӣ ва системан маҳсулоттайёркунии оварда миёнаравонро таъин карда баровард. Пеш ин миёнаравон маҳсулоти деҳқонро аз нархи бозор арзон харида бо нархи бозор ба давлат месупориданд. Акнун ин миёнаравон дигар лозим набуданд.

Аз соли 1928 сар карда байни саноат ва деҳқонон шакли нави муносибати моливозкунӣ - контрактатсия-шартнома ба вуҷуд омад. Саноат бо деҳқонон шартнома мебаст, ки ӯ фалон намуди маҳсулот

Заводи пахтатозакунии Душанбе

1926 бошад, ба кооператсияҳо 21% хоҷагии деҳқонон дохил шуда буданд. Дар ҷумҳурӣ, аввалин кооператсияи мустақили соҳавӣ, кооператсияи мелиоративӣ буда, аз ҳамаи кооператсияҳои дигари соҳавӣ бештар деҳқонро фаро мегирифт. Дар ҷои дуҷум кооператсияи пахтакорӣ менестод. Дар

ташкilotҳои ҷонӣ ва болон маҳсулоти истеҳсолкунад ва онро бо нархи на паст аз бозор харида мегирад. Ин намуди кооператсия дар охири соли 1929 57,6% хоҷагии деҳқонро дар бар гирифта буд. Пахтакорӣ тамоман шартномавӣ шуда буд.

Ҳоло соли 1928 бисёр соҳаҳои хоҷагии кишлоқ ба кооператсияҳои истеҳсоли ҳам

маҳсулоти истеҳсолкунад ва онро бо нархи на паст аз бозор харида мегирад. Ин намуди кооператсия дар охири соли 1929 57,6% хоҷагии деҳқонро дар бар гирифта буд. Пахтакорӣ тамоман шартномавӣ шуда буд.

гузаштанро сар карда буданд. Аввал ин намуди кооператсия дар пахтакорӣ, баъд дар пиллакорӣ, полизӣ, боғдорӣ пайдо шуданд. Яъне, кооператсияҳо ҳамчун муассисаи ҳамкориҳои деҳқонон аз вазифаи фақат истемол кардану ягон маҷбурият надоштан то ба истеҳсоли расиданд. Акнун кооператор шуда ба ивази истифодаи имтиёзҳои пешниҳодшуда маҷбурият ҳам дошт - маҷбурияти истеҳсол карданро. Контрактатсия дар ибтидои коллективонӣ аҳамияти калони иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳатто сиёсӣ ҳам дошт. Деҳқонро аз ҳаёли "бо моли истеҳсолкардааш чӣ кор кунад"-ро халос кард ва давлатро аз чустанӣ моли заруриаш. Контрактатсия дар солҳои 1928-1929 роли худро бозид.

Сиёсати аграрии пешгирифтан Ҳукумати Шӯравӣ ба пешравии соҳаҳои хоҷагии қишлоқ сабаб шуд. Пеш аз ҳама, дар соҳаи ирригатсия. Ба ин соҳа давлат дар солҳои 1925-1929 5 млн. сӯм ҷудо карда буд. Дар натиҷа каналҳои аз қор баромада пурра барқарор ва қорҳои тадқиқотию лоиҳакашии обшоркунӣ дар водии Вахш ва Ҳисор гузаронида шуд. Инчунин барои деҳқонон 3,7 млн. сӯм дода шуд. Замини зироати обии ҷумҳурӣ дар давраи мухторият 75 ҳазор гектар зиёд шуд.

Аз соли 1925 сар карда техниконидани хоҷагии қишлоқ сар шуд. Ба ҷумҳурӣ ба миқдори хеле зиёд плуг, сикмола, тухмилошакҳо оварда шуданд. Дар Тоҷикистон 2 отряди трактории дорои 6 трактор қор мекард. Соли 1927 дар ҷумҳурӣ 42 трактор буд. Соли 1928 дар Тоҷикистон 4 МТС (стансияҳои мошинӣ-тракторӣ) таъсис ёфт.

Дар соли 1924-1929 дар Тоҷикистон 17 пункти агрономӣ ва 21 пойгоҳи истифодаи шартномавии техника, пункти иҷораи мошинӣ-техникӣ қор мекарданд, ки ба хоҷагии деҳқонӣ ва колхозҳо хизматҳои гуногун мерасонданд.

Сиёсати андозии шӯравӣ ҳам ба манфиати камбағалону миёнаҳои равона карда шуда буд. Бори аввал андозии замин дар Тоҷикистон соли 1927 қорӣ карда шуда буд, ки ҳамон ҳам Помирро дар бар намегирифт. Боз вазъияти деҳқониро ба назар гирифта, деҳқонон аз қарзҳои пештара озод карда шуданд. Хоҷагиҳои пахтақор низ аз андозии соли 1927-1928 озод карда шуданд. Соли 1928-35% ва соли 1929 - 51% хоҷагиҳо аз андоз озод буданд. Вале дар тамоми солҳои 1925-1929 деҳқонони бой андоз мебуданд. Ҳатто соли 1929 ба онҳо андозии шахсӣ муқаррар карда шуда буд.

Дар истеҳсолати хоҷагии қишлоқ пеш аз ҳама дар пахтакорӣ пешравайи дида мешуд. Истеҳсоли пахта дар Тоҷикистон соли 1927 ба 27 ҳазор тонна расида бошад ҳам ба дараҷаи соли 1913 нарасида буд. Барқарор кардани саршумори чорво суръат гирифта буд.

Хулоса, сиёсати аграрии Давлати Шуравӣ натиҷаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва сиёсӣ дода истода буд.

д) Саноат ва ҳунармандӣ дар ҶМШС Тоҷикистон.

Дар давраи мухторият вазъи саноати Тоҷикистонро шарҳ додан хело душвор аст. Чунки саноати фабрикийю заводнаш он қадар зиёд набуд. Ҳамагӣ 22 корхонаи типии заводу фабрикий вучуд дошт. Ҳамаи онҳо дар округи Хучанди Ӯзбекистон ҷойгир буданд. Дар қисмати ҷанубӣ ва марказии ҷумҳурий гайр аз як стансияи дизелӣ электрикийи шаҳри Душанбе, ки барои ба барқ таъмин намудани радиостансияи Тоҷикистон сохта шуда буд, дигар корхонаи типии заводу фабрикий вучуд надошт.

Дар солҳои 1925-1929 дар Тоҷикистон 8 заводи пахтадозакунӣ (дар Сарои Камар, Шаҳригус, Чиликӯл, Кӯрғонтеппа, Кӯлоб ва Душанбе) сохта шуд. Калонтарини онҳо заводи пахтадозакунии Душанбе-3 буд, ки ҳама протсессҳои кор механикий иҷро карда мешуд. Шумораи коргарони корхонаҳои сензӣ дар соли 1929 ҳамагӣ 1146 нафарро ташкил медод. Дар ҳамин солҳо дар округи Хучанд заводи пахтадозакунӣ (соли 1926), дар Исфаравшан заводи шаробкашӣ (1927), заводи меватозакунии Конибодом (1928), заводи меваю шарбати Қистакӯз (1928). Оснҳои механикийи Фулакандоз (1928) сохта шуданд. Агар саноати Тоҷикистонро ба соли 1913 муқоиса кунем, он 8,2 баробар афзуда буд.

Дар солҳои 1926-1929 роҳи оҳани Тирмиз-Душанбе сохта шуд, ки дар ҳаёти иқтисодии Тоҷикистон роли бениҳоят калонро бозид. Ин роҳ Тоҷикистонро бо дигар ҷумҳуриҳо хубтар пайваст. Кашондани борҳои саноатӣ ва мусофиронро осон кард. Соли 1928 дар роҳҳои автомобилгарди ҷумҳурий ҳамагӣ 18 автомашинаи боркаш кор мекард. Дар дарёи Аму пороҳоди "Красный Таджикистан" ва ду киштии моторӣ ҳаракат мекарданд.

Охири соли 1928 ва соли 1929 роҳҳои автомобилгарди Душанбе-Кӯрғонтеппа-Кӯлоб ва Душанбе-Тутқавул-Кӯлоб сохта ба истифодабарӣ дода шуданд.

Ба гайр аз сохтмони корхонаҳои саноатӣ, ҳукуматҳои маҳаллӣ ва Ҷумҳурии Тоҷикистон ба кори барқарор кардани корхонаҳои вучуддошта ҳам машғул буданд. Истеҳсоли ангишт ба 46% ва нефт

... 110% давраи соли 1913 расонида шуда, коркарди пахта ба 4,5 ҳазор тонна пах расонида шуда буд. Соли 1927 дар Хучанд фабрикаи бофандагӣ аз нав ба кор сар кард. Вале талаботи аҳолиро бо маҳсулоти саноатӣ-асосан матоъ, пойафзол, асбобу анҷоми корӣ ва рӯзгор корхонаҳои хунармандӣ таъмин мекард. Дар Тоҷикистон то охири соли 1929 зиёда аз 1300 хунарманд дар устохонаҳои давлатӣ ва тақрибан 4,5 ҳазор хунарманд дар устохонаҳои шахсӣ кор мекарданд. Бофандагӣ, ресандагӣ, рангумолкунӣ, кафшдӯзӣ, оҳангарӣ, заргарӣ касбҳои асосии хунармандон буданд. Давлат ба муттаҳид кардани онҳо низ сар карда буд. Давлат дар маркази хама ноҳияҳо як артели хунармандӣ кушода таъмини онҳоро бо ашёи лозимӣ ба зиммаи худ гирифта буд. Баъзе ин артелҳо то кунун ҳам вуҷуд доранд. Баъзеи онҳо баъдтар ба фабрикаҳои давлатӣ табдил ёфта буданд.

Дасти ихтиёрии ҷангӣ аз вилояти Кӯлоб

Луғати истилоҳот

1. Кооператсияи истеҳсолий-гуфта кооператсияи молитехсолокунандагонии хурд (майла) харидорону хоҷагии кишлоқро (коргарон, хизматчиён, касбон ва деҳқонон) дар назар дошта мешавад. Ин кооператсияҳо пеш аз инқилоб дар Руссияи Марказӣ, дар намуди Иттифокҳои марказии ҷамъияти матлубот, хариду фурӯши мол, артелҳои раванкашӣ, кооператсияи галлаю дон, Иттифоқи хоҷагии кишлоқ амал мекарданд ва дар солҳои 1917 таҳияҳои инқилоб ҳам гардида, буданд.
2. Кооператсияҳои тайёр кардани мол-ташкилоте буд, ки солҳои 1923-1928 амал мекарду ба тайёр кардани мол-маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ва саноат банд буд. Ин кооператсияҳо бо шартҳои нархҳои гуногун маҳсулотро хариди захира мекард ва ба давлат месупорид.
3. Кооператсияҳои хариду фурӯшии-ин ташкилоти махсуси Давлати Шӯравӣ буда, ба хариду фурӯши маҳсулоти хоҷагии кишлоқ ва молҳои хунармандон банд буд. Одатан ин ҳамон кооператсияҳои истеъмолие буданд, ки фақат таъиноти нав-хариду фурӯшро ҳам сар карда буданд. Солҳои амалашон ба солҳои 1926-1929 рост омада буд.
4. Кооператсияи хоҷагии кишлоқ-ҳамчун кооператсияи муттаҳид намудани деҳқонон бо мақсади харидан ва истифода бурдани асбобу анҷоми хоҷагии кишлоқ, парвон (парварини) чорво, фурӯхтаи ва аз нав кор кардани маҳсулоти хоҷагии кишлоқ, қарзгирини қудай (имтиёзнор), тарғибии донишҳои агрономӣ-ҳоло пеш аз инқилоби Октябр ташкил ёфта буд. Муассисаҳои ин кооператсия соли 1918 Союзкаргошка,

Союзканаб, Кооператсияи ғаллаю дон, Муассисии меваяо сабзавот ва гайраҳо буданд. Ин кооператсия дар тамоми даврани солҳои 20-30 вучуд дошт.

5. Кооператсияҳои қарздиҳӣ (кредитӣ)-и ташкилоти Давлати Шӯравӣ буда, ба додани қарзҳои гуногуни имтиёзноку беимтиёз ба аҳолии шаҳру деҳот (асосан камбағалон) дар шакли сӯми нақдӣ бинд буд. Дар Тоҷикистон ин кооператсияҳо аз соли 1923 амал мекарданд.
6. Пахтасоюзи - гуфта аз соли 1927 ташкилоти роҳбарикунандаи умуминтифокии ба тайёр кардани пахта бйрон корхонаҳои ресандагӣ ва пахтадозакунӣ машғул буда, ро дар назар дошта мешавад. Пахтасоюз дар Тоҷикистон шӯъбаҳои худро дошт.

САВОЛҲО:

1. Мушкилиҳои ғзнавбаркароркуниро номбар кунед ва шарҳ диҳед?
2. Муносибати Давлати Шӯравиро нисбат ба моликият шарҳ диҳед?
3. Аввалин ширкатҳо ва кооператсияҳоро шарҳ диҳед?
4. Намуди кооператсияҳоро номбар кунед?
5. Корхонаҳои саноатии дар солҳои 1925-1929 сохташудагиро номбар кунед?
6. Аввалин хати роҳи оҳани Бухорон Шарқӣ калом буд ва қай сохта шуда буд?
7. Сиёсати Давлати Шӯравиро нисбат ба хунармандӣ ва хунармандон шарҳ диҳед?
8. Артели хунармандӣ чист?

§ 13. Муборизаи синфӣ дар даврани мухторият.

а) Ду маъракаи зарбазанӣ зидди Иброҳимбек.

Масъалаи аз ҳама муҳимми сиёсии солҳои 1925-1929-муборизаи зидди дастаҳои торочгари зиддишӯравӣ, ки қомеан онрӯзаи шӯравӣ онҳоро босмачӣ эълон карда буданд, ба ҳисоб мерафт. Ҳамаи босмачиён душманони халқи худ ва ҳатто шӯроҳо ҳам набуданд. Бадбахтии онҳо дар он буд, ки соҳти навро, қабул карда натавониста,

Дастаи ихтиёрии деҳаи Эсанбойи ноҳияи Рӯдакӣ

ҳам худро қурбон карданду ҳам қурбонҳои зиёд овардаанд. Соли 1925 дар ҳудуди Тоҷикистон 48 дастаи босмачиён амал мекард, ки қалонтарини онҳо дастаҳои Иброҳимбек - тақрибан 650 йиғит, Барот Туксабо - 150, Эгамбердӣ - 100, Мулло Зиёвуддин - 80, Раҳмон додхоҳ - 100, Дониёр - 80 ва гайраҳо ҳисоб мешуданд. Иброҳим-

бек кӯшиш кард, ки онҳоро муттаҳид намояд. Аз ин рӯ, ӯ 31 декабри соли 1924 дар Ҳисор ҷамъомади кӯрбошиёни Лақайро гузаронида масъалаҳои мубориза зидди шӯроҳо ва таъсиси дастаҳои нави зиддишӯравиро гузошт. 1 январи соли 1925 зери фармондеҳии Иброҳимбек 650 нафар босмачӣ ба ҳаракат сар карда то 9 январ дар водии Сурхону Қашқадарё амалиётҳои ҷангӣ гузаронид. Ӯ мехост, ки босмачигариро дар ин минтақа вусъат бахшад. Вале ба мақсадаш нарасид. Агарчи ӯ ба ҷанг намедаромад, вале корпуси 13 ӯро думболғирӣ карда дар 9 рӯз 14 маротиба ба ҷанг кашиданд.

Иброҳимбек

Камии қувваҳои худро ҳис карда ӯ боз ба Ҳисор баргашт ва 28 январи соли 1925 дар қишлоқи Тӯдаи Ҳисор ҷамъомади кӯрбошиёро гузаронида розигӣ дод, ки то тобистон баъзе дастаҳои ҳарбии пароканда шаванд. Худ ба Кӯлоб гузашта ба гораи қатли тарафдорони Ҳокимияти Шӯравӣ сар кард. Моҳи марти соли 1925 Иброҳимбек қишлоқи Ҷайрон ва Гузари Малики Кӯлобро гораи кард. Амалиётҳои Иброҳимбекро дида Комитети Инқилобии Ҷумҳурӣ ҷумҳуриро дар ҳолати ҷангӣ эълон карда, ба таъсиси маъракаи зарбазанӣ бар зидди Иброҳимбек сар кард. Дар ин маърака тамоми кӯшунҳои корпуси 13 тирандоз, милитсия, қисмҳои таъиноти махсус (Қ.Т. М.), дастаҳои ихтиёрии "Қалтакдорони Сурх" органҳои ҳифзи ҳуқуқ, саломатӣ ва маорифу маданият иштирок доштанд. Дастаҳои ихтиёрии Юлдош Командир (Соҳибназаров), Муқим Султонов, Қувандик Тошев, Қаракомандир Алимов, Қараҳон Сардоров, Қаршиноқсақол Одинаев, Кенча Зиёев ва даҳҳо дигарон иштирок доштанд. Моҳи март-июли соли 1925 кӯшунҳои шӯравӣ 267 муҳориба гузаронида дастаҳои зиддишӯравиро парешон карданд. Аз 48

Мокрицкий Ф.А.

дастан аввали сол тобистон 31 даста боқӣ монда буд, ки шумораи умумии аъзоёни онҳо аз 500 нафар зиёд набуданд. Июни соли 1925 вазъияти ҳарбӣ бекор карда шуд. Вале торумори дастаҳои босмачиёро давом дода, то охири сол боз 18 дастан дигар пароканда гардид. 25 кӯрбошӣ ва 237 босмачӣ ихтиёран таслим шуданд.

№	Номи кентҳо	кумитаҳо		дастаҳо	
		шумора	аъзо	шумора	аъзо
1.	Евон	3	7	1	36
2.	Султонобод	2	24	3	1000
3.	Лохур	3	40	3	90
4.	Арал	2	30	2	50
		4	60	2	70
		14	154	11	1246

Дар яке аз хитобиномаҳои худ ба аҳолии Бухорои Шарқӣ Иброҳимбек навишта буд: «Мо дар Бухорою Фарғона ва Самарқанд ғалаба мекунем. Муслмонон ошӯб доранд ва ором нестанд... Ҳоло бошад болшевикҳо тинҳо мондаанд ва вазъияти онҳо бениҳоят душвор гардидааст... Ба болшевикҳо барои кӯшун, барои милласа одам надидел ва ҳеч гуна дастгирӣ накунед. Ба дастаҳои кӯшунҳои муслмонӣ лохил гардел».

Вале ба ҳамаи ин нигоҳ накарда дар Бухорои Шарқӣ зидди Иброҳимбек садҳо дастаҳои ихтиёрии зидди босмачигарӣ пайдо шуда буданд.

Дар ин бора қадвали зерин аз 4 кенти Бухорои Шарқӣ хубтар ахбор медиҳад.

Зимистони соли 1926 Иброҳимбек бо тамоми маҳораташ, Олимхон бо ҳазинааш ва ҷосусони байналхалқӣ бо найрангҳои дастаҳои нави босмачиёро ташкил дода, дар Қаратоғу Файзобод, Вахшу Кӯлоб ва Қаротегин ба амалиётҳои ҷудогона сар карданд. Таҷрибаи соли 1925 боз ба кор омад. Ҳукумати Тоҷикистон маъракаи дуҷуми зарбазаниро зидди Иброҳимбек ташкил кард. Дар ин давра агарчи шумораи гарнизонҳои Артиши Сурх аз 107 адад ба 100 адад фаромада бошанд ҳам, шумораи дастаҳои ихтиёрӣ, отрядҳои худмуҳофизаткунӣ, калтақдорони сурх хеле афзуда буданд. Акнун дар ҳайати корпуси 13 тирандоз полки миллии тоҷикӣ амал мекард. Ин буд, ки то моҳи апрел аксарияти ҳудудҳои водии Ҳисор (ба ғайр аз Лақай), Вахшу Кӯлоб аз дастаҳои зиддишӯравӣ озод гардида буд. Иброҳимбек дар кӯҳҳои Боботоғу Тереклитоғ бо анборҳои худ боқӣ монда буд. Вале аз беоқибатии кори худ пай бурда, июни соли 1926 ба Афғонистон фирор кард.

Барои чӣ ба Иброҳимбек мужсаар гардид, ки дар муддати кӯтоҳ дастан азиме чамъ оварад? Аввалан барои ин, ки ӯ бисёр доно ва маккор буд. Воситаҳои ахбори бисёр дошт ва гуноҳу қадри ҳар як шахсеро, ки ба худ ҷалб кардани буд, медонист. Ӯ марди шӯҷоъ буд. Аз марг наметарсид, аз ҳама пеш ба ҷанг мебаромад ва охир мебаромад. Аз тамоми системаи яроқҳои замона бе хато тир мепарронид. Ҳар ҳел аспро савори карда метавонист. Дурӯғро намепазируфт, вале барои ҳадафи худ хеле хуб истифода мекард. Дар ҳар як деҳаи Ҳисору Вахш ва Кӯлоб одами худро дошт. Ҳақиқату адолатро мепарастид, вале нисбат ба душманаш раҳму шафқат надошт.

Каримҷон Ҳусейнзода

Аз ӯ метарсиданд. Дурӯя набуд, то қатлаш ба ақидани худ содик монд.

Муборизаи зидди Фузайл Махсум.

Баъди шикасти соли 1923 Фузайл Махсум ба Афғонистон гурехта ба ҳуҷуми оянда тайёри дид. Бо дастгирии дасисаҳои Англия ва Афғонистон ӯ 12 апрели соли 1929 сарҳадро вайрон карда, ба хоки Тоҷикистон зада даромад. Кӯри Шермат аз сарҳад гузашта Ванҷро ишғол намуд. Дастаҳои дигари хурди аз 30-50 босмаҷӣ иборат дар минтақаҳои дигари Тоҷикистон ҳам кӯшиши зада даромаданро карданд. Фузайл Махсум ва Кӯри Шермат хангоми амалиётҳои худ коркунони аппаратҳои шӯравӣ, хизбӣ, маориф, молния, почта ва гайраҳоро қатл карданд. Фузайл 19 апрел Тавилдара ва 20 апрел Қалъаи Лаби Обро забт намуд. Баъди ишғоли Ҳоит се нафар аввалин муаллимаҳои ҳоитӣ - Сайрамбибӣ Қосимова, Маълумбибӣ Гадоева ва Оламбибӣ Абдуллоеваро ба дор овехт. Дар Ҳоит сарбозони худро ба 500 нафар расонида, ба Фарм равон шуд. Дар Фарм аз ҳисоби коркунони муассисаҳои давлатӣ ва муаллимон бо сардори Ф. Гутовский ва Ф.А. Мокрицкий ду отряд ташкил карда шуд, ки яке аз 18 нафар ва дигаре аз 9 нафар иборат буд. Дастан 18 нафара бо сардори Ф. Гутовский ба пешвози Фузайл баромада дар деҳаи Нимич ба муҳосира афтада дар ҷанги нобаробар ҳалок гардид. Отряди 9 нафара босмаҷӣро 22 апрел дар наздикии Фарм пешвоз гирифта ҷангкунон ба Фарм қафо нишаст. 23 апрел Фузайл қисми Фармро ишғол карда, отряди Ф. Мокрицкийро ба муҳосира гирифт. Ҳамон рӯз аз Душанбе ба воситаи самолёт командири бригада Т.Г. Шап-

Путовский Ч.А.

кин ва комиссари бригада А.Т. Федин бо чор нафар Аскарӣ Сурх ва 4 пулемёт дар ҳамвори кишлоки Шул фаромада, ба ҷанг даромаданд. Ҳамон рӯз боз 40 Аскарӣ Сурх ба воситаи самолёт ба Фарм расид. Аз Кӯлоб отряди 50 нафара ба Тавилдара расида омад. Дар якҷоягӣ аскарони шӯравӣ дастан Фузайл Махсумро таъқибкунон то сарҳад рафтанд. 9 майи соли 1929 Фузайл Махсум бо 12 нафар шогирдонаш ба Афғонистон фирор кард.

Нисормухамадов Ю.

Дар ҷанги зидди Фузайл Махсум 15 нафар муаллимон, аз ҷумла Каримҷон Ҳусейнзода, Яҳё Олимӣ, Алиакбар, Ҳасанов, Сайфулло Алиев кушта шуданд. Ҳоло дар кишлоки Нимич ва маркази ноҳияи Фарм оромгоҳи бародарии ҷимоятгарони Фарм аз ҳучуми Фузайл Махсум боқист.

Сабабҳои асосии галабаи шӯравӣ дар ҷанги граждани дар чӣ буд? Аввалан, дар рӯҳияи мардум ва қувваи реалӣ ҷарбӣ. Мардум аввал озодӣ, оромӣ ва баъд замин меҳост. Давлати Шӯравӣ онро ҳам ваъда карда буд ва ҳам дар амал мекушид. Дуюм ин, ки мақсадҳои ҳаракати зиддишӯравӣ ба мароми меҳнаткашон мувофиқ набуд. Муҳолифон бо ном ҳомии халқ буданд, вале дар амал ҳукмрон будан меҳостанд. Омилҳои асосии галаба бар босмачигарӣ, ин маҷмӯи ҷорабиниҳои характери иқтисодӣ; иҷтимоӣ, ҳуқуқӣ ва маданияти ба ҳимояи онман меҳнаткаш равона кардан Ҳокимияти Шӯравӣ буданд. Аз ҷумла, ҳимояи молу мулк ва ҷони шаҳрвандон, ёрӣ дар вақти кишту қор ва ҷамъоварии ғалла, зироат, раҳму шафқат нисбат ба босмачиёне, ки таслим мешуданд, эълони авфи умумии фирефташудагон, бе пурсиш намондани шикасти аҳоли ва гайра. Ҳокимияти Шӯравӣ ва Артиши Сурх, ҳам дар суҳан ва ҳам дар амал тарафдори онман меҳнаткаш буд. Маҳз бо ҳамин сиёсат Ҳокимияти Шӯравӣ деҳқонони

Шапкин Т.Т.

тоҷикро ба худ наздик ва аз мухолифат дур мекард. Вале ин худ аз худ ба амал намеомад. Онро ташкил кардан даркор буд. Давлат онро ба воситаи корҳои амалии худ мефаҳмонд. Вале аз ҳама омилҳои асосии ғалаба аз болон мухолифатгарӣ ин ягонагии сиёсӣ ҷарбӣ ва иқтисодии ИҶШС буд. Бе ёри халқҳои дигар ин ғалаба ба даст намеомад.

САВОЛҲО:

1. Мархилаҳои мубориза зидди Иброҳимбекро баён кунед?
2. Чаро Фузайл шикаст хӯрд?
3. Мухорибан Фармо нақл кунед?
4. Сабабҳои асосии ғалабаро бар босмачигарӣ шарҳ диҳед?

§ 14. Баргардондани гурезагонии иҷборӣ. Тоҷикони берунмарзӣ ва дӯстии халқҳо дар солҳои 1924-1929

а) Бозгардондани гурезагон.

Яке аз масъалаҳои рӯзмарраи солҳои 1925-1929 масъалаи бозгашти гурезагон аз Афғонистон буд. Шумораи онҳоро то 360 ҳазор нафар ё 50000 хоҷагӣ ба забон меоварданд. Онҳо аз соли 1920 то соли 1924 аз нофаҳмӣ ё дар қатори дигарон аксаран ба Афғонистон гурехта буданд. Аксарияти онҳо бо молу амволаш рафта буд. Вале онҳо аксаран бе молу амвол, гуруснаю бараҳна бар мегаштанд. Баргашти мунтазам аз соли 1925 сар шуд ва комиссияи махсуси ҷо ба ҷокунии гурезагон таъсис ёфт. Аксарияти онҳо дар водии Вахш маскун шуданд. Давлат барои ташкили хоҷагии онҳо ёриро дарёф надошт. Онҳоро бо замин, асбобу анҷоми кору рӯзгор таъмин намуна, аз андоз озод кард. Қарзи дарозмуддати бе-фонз дод.

Мелкумов Я.А.

Ярмухамедов Я.

Дарс дар мактаби нави деҳаи Кизилмазор

Имомов Ч. дар байни фаъолони клуби
занҳои ш. Душанбе

То соли 1929 мувофиқи
рӯйхати комиссияи ҷо ба
ҷокунӣ зиёда аз 11000 оилаи
гурезагон баргашт.

Ҳукумати Умумитғифок
дар солҳои 1925-1927 деҳқоно
ни камзамини Тоҷикистонро
аз андози замин пурра озод
карда буд. Помир то соли 1929
аз ҳама намуди андоз озод
буд. Ба зами ин, боз ҳазорҳо
тонна галла барои хӯрок ва
кншти зироат ҳамчун ёрии бе-

бозгашт ворид шуда буд. Шiori "Пролетарҳои ҳамаи мамлакатҳо,
як шавед" дар ИҶШС амалӣ шуда истода буд. Дӯстии халқҳо танҳо
шпор набуд, зиндагии воқеӣ буд.

б) Тоҷикони берунмарзӣ дар солҳои 1925-1929.

Инқилоби Октябр ва раванди барпошавии Ҳокимияти Шӯравӣ фа-
кат ҳудудҳои тоҷикиштини қаламрави империяи Россия ва аморати Бу-
хороро фаро гирифта буд. Тоҷикон дар ҳаёти давлатҳои Туркистон,
Бухоро ва Афғонистон, Эрон, Хитой зиндагӣ мекарданд. Солҳои 1924-
1929 халқи тоҷик дар ҳаёти ин давлатҳо давраи тақдирсозро аз сар
гузаронид. Тоҷикони шӯравӣ рӯ ба сотсиализм оварда соҳиби давлати
соҳибистиқлоли шӯравӣ шуданд. Тоҷикони дар ҳаёти Ўзбекистон ва
Қирғизистон буда ба мисли халқҳои дигар аз ҳуқуқҳои шӯравӣ бархӯр-
дор гардиданд. Аз тарафи дигар, тоҷикон ба поймолкунии ҳуқуқҳои
худ дар таълими мактабӣ ва истифодаи забонаш дучор гардид. Ин ҳолат
ба тоҷикони Ўзбекистон бештар рӯй дод. Дар солҳои фавқулзикр ҳан-
гоми гирифтани шаҳодатномаи таваллуд ё шиноснома ва дар вақти гу-
заронидани маъракаи барӯйхатгирии аҳолии тоҷикон аксаран ба ўзбек-
ҳо "табдил" меёфтанд. Тоҷикон ҳамчун ватандорони марказҳои тамад-
дуни асримиёнагии худ дар Бухорову Самарқанд ва қисман Фарғона
аввалан ба шаҳрванди Ўзбекистон табдил ёфтанд, ва баъдан ҳамчун
халқи ўзбек ба қайд гирифта шуданд.

Дар солҳои 1924-1929 зиндагиномаи тоҷикони Афғонистон ҳам
ба марҳилаи тақдирсоз даромада буд. Дар ин солҳо ҳуқуқҳои Амо-
нуллоҳои (1919-1929) давом меёфт. Ислоҳотҳои пешгирифтаи ӯ, ки
мақсад аз онҳо бунёди ҷомеаи буржуазӣ буд, ба муқобилияти шадди-
ди ғуруҳҳои кӯҳнапараст дучор гардиданд. Ҷамъияти Афғонистон беш-

тар ба сохтори ҷамъияти қавмӣ тамоил дошт. Ҳар қabila пешвои худро доштан мехост. Аз ин рӯ, ҷавонафгонҳо роҳи дар заминаи бунёди ҷомеаи буржуазӣ муттаҳид кардани Афғонистонро пеш гирифта ба ду гурӯҳ ҷудо шуданд: россияпарастон ва англияпарастон. Аксарияти тоҷикон тарафдори тақия ба Россия буданд. Ҳукумати Афғонистон қисман ба Россия ва қисман ба Англия. Дар солҳои 1924-1929 тамоили англияпарастӣ зиёд гардида ба оппозицияи давлатӣ табдил ёфт. Ҳукумати Амонуллоҳон барои мустақкам кардани ҳокимияти худ ба қabilaҳои гуногуни паштунӣ тақия карда тоҷиконро дигар қавмҳоро дуҷумдараҷа шуморид. Ин сиёсат ба пурзӯршавии оппозицияи давлатӣ овард ва яке аз онҳо М. Нодирхон буд. Аз ин раванд тоҷикони Кӯҳистон ва Кӯҳдоман бештар ҳаросида оппозицияи дуҷумро ташкил дода бо сардории Ҳабибуллоҳхони Калакони (Бачаи Сақо) исён бардошта, феввали соли 1929 Кобулро ишғол намуда ва ҳокимияти худро таъсис доданд. Ҳукумати Бачаи Сақо (Бачаи обқаш) нӯҳ моҳ давом ёфт. Дар ин муддат ба идораи давлат маорифпарварону равшанфикрони зиёде аз қabilaи тоҷикон паштун, ўзбеку ҳазора ба идораи давлат ҷалб шуданд. Вале оппозицияи паштунӣ бо сардории М. Нодирхон ва бародараш бо дастгирии Англия ҳукумати Ҳабибуллоҳхонро сарнагун сохтанд. 37 нафар аъзоёни ин ҳукуमत ба қатл расонида шуд. Натиҷаи ин раванд он шуд, ки тоҷикони Афғонистон дар ватани аҷдодашон ба қавми дуҷумдараҷа табдил ёфтанд.

Тоҷикони Эрон зиёд набуданд ва дар ҳаёти сиёсии Эрон таъсире надоштанд.

Садриддин Айний

Тоҷикони Қирғизистон, Қазоқистон ва Хитой ҳамчун қавми мустакил дар фазои сиёсӣ маданияи давра боқӣ монданд.

в) Дӯстии халқҳо.

Авзон ҷамъиятию сиёсии Тоҷикистон бе баёни дӯстии халқҳою ёри беғаразонаи ҷумҳуриҳои дигар пурра намебуд.

Дӯстии халқҳои собиқ ИҶШС ҳоло дар рафти барпо ва барқароршавии Ҳокимияти Шӯравӣ дар кӯчаҳои Тошканду Самарқанд ва сарнагун кардани аморати Бухоро сарзада, дар фронтҳои ҷанги граждани мустақкам гардид. Самараи ин ҳамраиъихою ёри дар фаъолияти меҳнатию ҳамкориҳои иқтисодӣ